Sekcija 3.
PRAVO

Tema:
"GLOBALIZACIJA I SAVREMENO POSLOVANJE"

PRAVNI ASPEKTI ELEKTRONSKOG POSLOVANJA

LEGAL ASPECTS OF E-BUSINESS

Dragan Prlja
Institut za uporedno pravo, Terazije 41, Beograd, Srbija
Telefon: +381 11 32 32 611; Fax: +381 11 32 33 213
E – mail: dragan@prlja.info
Miodrag Savović
Institut za uporedno pravo, Terazije 41, Beograd, Srbija
Telefon: +381 11 32 32 611; Fax: +381 11 32 33 213
E – mail: savovicmiodrag@yahoo.com

Sažetak
Pravna propisi koji se odnose na „elektronsko poslovanje“ i na nacionalnom i na međunarodnom planu obuhvataju regulisanje pitanja on-line komunikacija, poslovnih transakcija, trgovine, pružanjaservisnih i finansijskihusluga i sve ostale akcije i radnje koje prate poslovanje za čiju realizaciju je neophodna računarska mreža. Ovaj oblik poslovanja sposoban je da eliminiše problem vremenske razlike i geografske udaljenosti između poslovnih partnera vezan za naručivanje, isporuku i plaćanje robe ili usluga, odnosno omogućuje globalno delovanje kompanija. Države koje imaju usaglašenu pravnu regulativu u oblasti elektronskog poslovanja obezbeđuju svojim kompanijama mnogo bolju poziciju na svetskom tržištu.
Ključne reči: *pravo, elektronsko poslovanje, elektronska trgovina*

Apstrakt
Legal regulations relating to "e-business" at the national and international level, including the regulation of on-line communication, business transactions, trade, service delivery and financial services, and all other actions and activities that follow the business development of which is the necessary computer network . This form of business is able to eliminate the problem of time differences and geographical distance between trading partners related to ordering, delivery and payment of goods or services, or global action allows companies. Countries that have an agreed legal framework in the field of e-business provide their companies a much better position in the global market.
Keywords: *law, e-business, e-commerce*

1. UVOD

Elektronskatrgovina (eng.*electronic commerce*,ilie-*commerce*) se razvijala paralelno sa razvojem informaciono-komunikacionih tehnologija. Tokom sedamdesetih godina otpočelo se sa elektronskim plaćanjima. Tokom osamdesetih godina razvile su se elektronske komunikacije. Tokom devedesetih godina pojavljuje se pojam elektronske trgovine u široj upotrebi i označava obavljanje raznih vrsta poslovnih transakcija elektronskim putem. Ovaj termin obuhvatao je pre svega: prodaju dobara i usluga, elektronski prenos sredstava, komercijalne aukcije itd. Nakon 2000.godine možemo konstatovati da dolazi do masovne proizvodnje i distribucije elektronskih proizvoda i usluga, a tako i kupovine i prodaje proizvoda, usluga i informacija putem globalne računarske mreže (Interneta), pa se pored elektronske trgovine javlja i novi pojam „Internet trgovina“. Internet trgovina je uži pojam, a ne sinonim za elektronsku trgovinu. Širi pojam od elektronske trgovine i Internet trgovine je pojam

„elektronskog poslovanja“ koji se može definisati i kao obavljanje poslovnih operacija primenom savremene elektronske tehnologije.

Pojam „elektronsko (digitalno) poslovanje“ obuhvata*on-line komunikacije, poslovne transakcije, trgovinu, pružanje servisnih i finansijskih usluga i sve ostale akcije i radnje koje prate poslovanje za čiju realizaciju je neophodna računarska mreža*, npr. Internet. Ovaj oblik poslovanja sposoban je da eliminiše problem vremenske razlike i geografske udaljenosti između poslovnih partnera vezan za naručivanje, isporuku i plaćanje robe ili usluga. Pored toga granice poslovanja se proširuju na robe i usluge koje do pojave ovog tip poslovanja nisu ni postojale, odnosno na elektronske robe i usluge. Elektronske poslovne transakcije generalno se mogu podeliti na one između dva pravnalica (*business to business*, B2B) i one između pravnog lica i pojedinaca (*business to individuals*, B2I). Bez obzira ko se u ovim transakcijama nalazi u ulozi prodavca, odnosno kupca, može očekivati poboljšanje svog statusa u odnosu na klasično poslovanje. Ponuđači roba i usluga kreirajući strategiju nastupa koja se bazira na elektronskom poslovanju kreiraju strategiju globalnog nastupa koji će dovesti do smanjenja troškova, povećanja konkurentnosti, boljeg prilagođavanja robe potrebama kupaca, a što bi sve trebalo da dovede do povećanja ukupne sposobnosti poslovanja. S druge strane, potrošači birajukvalitetnijurobuprilagođenijunjihovimpotrebama, po manjim cenama uz povećani standard usluga.[1]

Neki naši autori smatraju da se elektronsko poslovanje može klasifikovati u nekoliko oblasti: elektronsku trgovinu, elektronsko plaćanje, elektronske komunikacije, elektronsku proizvodnju i elektronsku distribuciju.[2]

Početak elektronske trgovine vezuje se za kraj sedamdesetih godina, kada je nastala prva ideja o *on-line shoping*-u. Početkom osamdesetih su prvi put počele prodaje korišćenjem računarskih mreža; bile su to B2B mreže u Velikoj Britaniji i SAD. Međutim, prekretnicu u omasovljavanju elektronske kupovine i uvođenju B2I kao dominantnog oblika, imala je pojavaprvog*Internet browser*-a 1994.godine. U pitanju je bio Netscape Navigator, koji je omogućio svakom korisniku Interneta da pretražuje prve sajtove i komercijalne prezentacije. Interesantno je da je već ta prva verzija softveraimala SSL enkripciju, odnosnosistemzaštiteod prevara. Veliki prodajni lanci brzo su prihvatili ovu vizionarsku ideju i otpočeli dve nove vrste aktivnosti – *on-line banking* i *e-commerce*.Pizza Hut, lanacpicerija iz SAD, prvi je omogućio prodaju proizvoda preko Interneta. Za njime su krenuli i drugi industrijski i prodajni lanci, i elektronska trgovina ubrzo nije bila ograničena samo na velike korporacije, naprotiv – neke od prvih ideja *on-line* prodaje imale su lokalni domašaj i odnosile su se na prodaju cveća i pretplatu na elektronska izdanja različitih novina. Tokom iste godine, naglo se razvijaju i modeli prodaje automobila preko Interneta, kao i pornografska industrija. Već sledeće godine počinju da rade dve Internet radio-stanice i kreće sa radom jedan od najvećih sajtova kada je reč o *e-bussiness*-u uopšte, eBay. Otada, pa sve do danas, elektronska trgovina u svetu beleži konstantni godišnji rast. U SAD je u 2010.godine predviđen rast prodaje putem Interneta od 7%, tako da će samo u ovoj zemlji ukupna vrednost elektronske kupoprodaje biti oko 170 milijardi dolara, a do 2014. se predviđa skok na 250 milijardi dolara[3].

Upotreba digitalnih uređaja u elektronskoj trgovini omogućava izvršavanje klasičnih poslovnih zloupotreba kao što su prevare, finansijske malverzacije ili izbegavanja plaćanja poreza na nov način, koji je potrebn je posebno regulisati, jer se pravila i kontrolni mehanizmi klasičnog poslovanja ne mogu primeniti.[4] U međuvremenu, sistem zaštite i praćenja pošiljki koje su poručene preko Interneta se značajno razvio, što je omogućilo i brisanje bilo kakvih ograničenja u *on-line*

[1]Drakulić Mirjana i Drakulić Ratimir, *Pravna regulacija e-poslovanja*, Internet adresa: http://www.e-trgovina.co.yu/pravo/regulacija1.html, 17.08.2009.

[2] Bjelić Predrag, *Elektronsko trgovanje – elektronsko poslovanje u međunarodnoj trgovini*, Beograd, Institut za međunarodnu trgovinu i privredu, 2000, str. 4.

[3]*US On-line Retail Forecast, 2009 To 2014*, Internet adresa: http://techcrunch. com/ 2010/ 03/ 08/forrester-forecast-online-retail-sales-will-grow-to-250-billion-by-2014, 02.08.2010.

[4] Dimitrijević,Predrag,*Pravo informacione tehnologije - osnovi kompjuterskog prava*, SVEN, Niš, 2009, str. 177.

kupovini širom sveta – i Srbija se polako ali sigurno kreće ka onoj grupi zemalja u koje je moguća dostava robe kupljene *on-line* bilo gde u svetu.[1]

Elektronsko poslovanje ne priznaje državne granice što komplikuje naplatu poreza u mnogim zemljama širom sveta. Kada se tome doda tzv. „elektronski keš" koji je osnovni oblik plaćanja kod ovog poslovanja problem postaje veoma kompleksan, jer tehničke mogućnosti dozvoljavaju gotovo momentalni prenos gotovine sa jednog računa na drugi, iz jedne zemlje u drugu, bez evidentiranja prenosa. Pored toga, mnogi kupci i prodavci posluju samo sa svojih elektronskih adresa koje se nalaze na besplatnim serverima i ne sadrže podatke o njihovim fizičkim adresama. Kako je elektronsko poslovanje donelo i neke proizvode koje nemaju fizičke karakteristike (na primer, softver) i koji se isporučuju samo u elektronskom obliku na elektronske adrese postavlja se pitanje kako se oni mogu oporezovati.[2]

2. PRAVNA PITANJA ELEKTRONSKOG POSLOVANJA

Ekspanzija elektronskog poslovanja otvorila je niz novih pitanja koja je trebalo pravno regulisati. Sklapanje elektronskih ugovora zahtevalo je precizno definisanje utvrđivanja verodostojnosti elektronskih poruka i autentičnosti elektronskih komunikacija, a takođe je zahtevalo i definisanje procesnih pravila pri sklapanju elektronskih ugovora. Mnogobrojne zloupotrebe elektronskih podataka, lažno predstavljanje na internetu, elektronske prevare, elektronske sabotaže, unošenje virusa u računarske sisteme, neovlašćeno menjanje elektronskih podataka, linkovanje bez predhodne dozvole, i mnoge druge nedozvoljene radnje prilikom elektronske trgovine zahtevale su da bude pravno regulisane. Neisporučivanje naručenih dobara preko mreže, nedovoljan kvalitet isporučene robe, i mnogi drugi načini nanošenja štete potrošačima pri elektronskom poslovanju zahtevali su da pravne norme na najbolji mogući način zaštite sve veći broj potrošača koji robe nabavljaju putem virtuelnih prodavnica, a plaćanja vrše elektronskim putem. Posebno značajna pitanja su zaštite patenata, poslovnih tajni, pitanja plaćanja poreza i pitanja nadležnosti prilikom vođenja sporova, a naravno i ona moraju biti pravno regulisana u okviru nacionalnih zakonodavstava, kao i na međunarodnom nivou.

Prve korake u pravnom regulisanju područja elektronskog poslovanja načinile su međunarodne organizacije, pre svega Ujedinjene nacije i Evropska unija.Komisija Ujedinjenih nacija za međunarodno trgovačko pravo (UNCITRAL) usvojila je Model zakona kojim se reguliše elektronsko poslovanje 1996.g, a Model zakona o elektronsom potpisu 2001.g. Evropska unija je 1997.godine usvojila „Evropsku inicijativu u oblasti elektronskog poslovanja", 1999. godine je usvojila Direktivu o elektronskom potpisu,[3] a 2000. godine je usvojila i Direktivu o elektronskoj trgovini.[4]

Nakon što su međunarodne organizacije utvrdile osnove pravnog regulisanja i na nacionalnim nivoima su počeli da se donose pravni propisi koji regulišu pitanja elektronske trgovine.

---

[1] Ovaj put za Srbiju bio bi sasvim sigurno kraći i jednostavniji, da naša zemlja dugo nije bila poznata po masovnom korišćenju ukradenih podataka o platnim karticama, naročito u periodu omasovljavanja korišćenja računara i Interneta krajem devedesetih godina prošlog, i početkom novog veka. Velike kompanije koje se bave prometom *on-line* transakcija, kao što je PayPal sistem, zbog toga dugo vremena nisu želele da zvanično dođu na srpsko tržište i omoguće elektronsko plaćanje i njenim rezidentima pod istim uslovima kao svugde u svetu, dok su veliki sajtovi specijalizovani za *on-line* prodaju robe, odbijali da Srbiju uvrste među zemlje u koje je moguća isporuka, ili su za isporuku naplaćivali izuzetno velike iznose koji su popravilu premašivali iznose narudžbina.

[2] Drakulić, Mirjana, Drakulić Ratimir, *loc.cit*, Internet adresa: http://www.e-trgovina.co.yu/pravo/regulacija1.html, 02.08.2010.

[3] *Directive 1999/93/EC of the European Parliament and of the Council of 13 December 1999 on a Community framework for electronic signatures*, Official Journal of the European Communities, L 13/2000.

[4] *Directive 2000/31/EC of the European Parliament and of the Council of 8 June 2000 on certain legal aspects of information society services, in particular electronic commerce, in the Internal Market (Directive on electronic commerce)*, Official Journal of the European Communities, L 178/2000.

Pored zakonodavstva koje direktno reguliše pitanja vezana za elektronsko poslovanje kao što su pitanja: elektronskog potpisa, elektronskog ugovora, elektronskog dokumenta, itd. za područje elektronskog poslovanja od izuzetnog su značaja i drugi pravni propisi koji regulišu pitanja iz oblasti zaštite intelektualne svojine, zaštite podataka, zaštite privatnosti, zaštite potrošača, oporezivanja, itd.[1]

3. PRAVNA REGULATIVA ELEKTRONSKOG POSLOVANJA U SRBIJI

U Srbiji su u predhodnom periodu doneti pravni propisi koji regulišu pojedina pitanja elektronskog poslovanja.
Zakonski propisi koji omogućuju elektronsko poslovanje su: Zakon o elektronskom potpisu[2], Zakon o elektronskoj trgovini[3], i Zakon o elektronskom dokumentu[4].
Podzakonski propisi koji omogućuju elektronsko poslovanje su: Pravilnik o tehničko-tehnološkim postupcima za formiranje kvalifikovanog elektronskog potpisa i kriterijume koje treba da ispune sredstva za formiranje kvalifikovanog elektronskog potpisa[5], Pravilnik o bližim uslovima za izdavanje kvalifikovanih elektronskih sertifikata[6], Pravilnik o Regitru sertifikacionih tela za izdavanje kvalifikovanih elektronskih sertifikata u RepubliciSrbiji[7], Pravilnik o načinu podnošenja poreske prijave elektronskim putem[8], Odluka o elektronskom načinu obavljanja platnog prometa[9], Odluka o elektronskom potpisivanju dokumenata koje banke dostavljaju Narodnoj banci Srbije[10], Pravilnik o načinu postupanja sa elektronskim ponudama i načinu sprovođenja elektronske licitacije u postupcimajavnihnabavki[11].

4. ZAKLJUČAK

Pravnaregulativaelektronskogposlovanjana nacionalnom i međunarodnom nivou već danas ima izuzetanznačajzapozicioniranjezemalja u međunarodnoj ekonomiji, a u budućnosti taj značaj će biti sve veći. Zemljakojesupriulagodilisvojupravnuregulativu najboljim međunarodnim standardima svakako će imati značajno razvijenije elektronsko poslovanje, pa će shodno tome i biti ekonomski bogatije i ekonomskiperspektivnijezemlje.

LITERATURA

[1.] Bjelić Predrag: *Elektronsko trgovanje – elektronsko poslovanje u međunarodnoj trgovini*, Beograd, Institut za međunarodnu trgovinu i privredu, 2000.
[2.] Dimitrijević, Predrag: *Pravo informacione tehnologije - osnovi kompjuterskog prava*, SVEN, Niš, 2009.
[3.] DrakulićMirjana i Drakulić Ratimir (2009) "Pravna regulacija e-poslovanja", (pristup 17.08.2009.), [dostupno nahttp://www.e-trgovina.co.yu/pravo/regulacija1.html].
[4.] Efraim Turban, at all: *Electronic Commerce : A Managerial Perspective*, New Jersey, 2000.
[5.] Prlja Dragan i Mario Reljanović: *PravnaInformatika*, Beograd, Pravnifakukltetuniverziteta Union i Službeni glasnik, 2010.

[1]Efraim Turban, at all, *Electronic Commerce : A Managerial Perspective*, New Jersey, 2000, pp. 342
[2] Službeni glasnik RS, 135/2004.
[3] Službeni glasnik RS, 41/2009.
[4]*Zakon o elektronskom dokumentu*, Službeni glasnik RS, 51/2009.
[5] Službeni glasnik RS, 26/2008.
[6] Službeni glasnik RS, 26/2008.
[7] Službeni glasnik RS, 26/2008.
[8] Službeni glasnik RS, 127/2003.
[9] Službeni glasnik RS, 57/2004.
[10] Službeni glasnik RS, 28/2009 i 47/2009.
[11] Službeni glasnik RS, 50/2009.

KRIVIČNO DELO UGROŽAVANJE JAVNOG SAOBRAĆAJA U SRBIJI, U PERIODU 2005-2009 GODINE

CRIMINAL ACT OF ENDANGERING PUBLIC TRAFFIC IN SERBIA, IN PERIOD 2005-2009 YEAR

Stojadin Jovanović
Agencija za bezbednost saobraćaja Republike Srbije
Serbia, Belgrade, Mihajlo Pupin Blvd., 2
Telefon: +381 11 214 58 09; Fax: +381 11 214 54 07
E – mail: stojadin.jovanovic@abs.gov.rs
Jovica Vasiljević
Agencija za bezbednost saobraćaja Republike Srbije
Serbia, Belgrade, Mihajlo Pupin Blvd., 2
Telefon: +381 11 313 96 46; Fax: +381 11 214 54 07
E – mail: jovica.vasiljevic@abs.gov.rs

Sažetak
U radu je dat pregled i analiza krivičnog dela ugrožavanje javnog saobraćaja u Republici Srbiji. Za potrebe rada su analizirane sudske presude i zvanična statistika vezana za kršenje propisa u saobraćaju, kao i statistika o bezbednosti saobraćaja na putevima, u periodu od 2005. do 2009. godine. Na kraju rada je dat zaključak sa pregledom korišćene literature.
Ključne reči: *Krivična dela, ugrožavanje javnog saobraćaja, bezbednost saobraćaja*

Apstrakt
This paper provides an overview and analysis of the crime act of endangering public traffic in the Republic of Serbia. For the purposes of this paper court judgments are analyzed and official statistics related to traffic violations, as well as statistics on road traffic safety, in the period since 2005 by 2009. At the end the conclusion is given with an overview of used references.
Keywords: *Criminal acts, endangering public traffic, road traffic safety*

1. UVOD

U nauci krivičnog prava uobičajeno je da svako, pa i naizgled ne tako važno pitanje bude predmet brižljive pažnje, jer od toga može zavisiti postojanje ili ne postojanje krivičnog dela i primene sankcije prema učiniocu tog dela.

Osnovno krivično delo iz grupe krivičnih dela protiv bezbednosti javnog saobraćaja je ugrožavanje javnog saobraćaja. U vezi sa ovim krivičnim delom postoji nekoliko problema koji ukazuju na potrebu istraživanja koja mogu doprineti njihovom rešavanju.

Pre svega, izvršilac krivičnog dela ugrožavanje javnog saobraćaja je učesnik u saobraćaju, što nam ukazuje na mogućnost da više različitih kategorija lica mogu biti izvršioci ovog krivičnog dela: vozači, pešaci, instruktori vožnje, kondukteri, vozači tramvaja.

Za postojanje krivičnog dela ugrožavanje javnog saobraćaja nije dovoljno da su ostvarena samo obeležja bića krivičnog dela, već je potrebno i postojanje tzv. objektivnog uslova kažnjivosti.
Što se tiče objektivnog uslova kažnjivosti postoji nekoliko otvorenih problemskih pitanja: Da li u odnosu na objektivni uslov kažnjivosti treba da postoji krivica učinioca, pri čemu je pitanje vinosti suštinsko pitanje koje zahteva odgovor. Da li sud uzima u obzir laku telesnu povredu ili imovinsku

štetu kada odmerava kaznu učiniocu? Kakva je kaznena politika i sudska praksa? Koji su najčešći uzroci saobraćajnih delikata?

Krivica je najspornije pitanje kod krivičnog dela ugrožavanja javnog saobraćaja. Da li se ovo krivično delo može izvršiti sa umišljajem? Na koji način razgraničiti eventualni umišljaj i svesni nehat kod krivičnog dela ugrožavanja javnog saobraćaja? Koji je način utvrđivanja nesvesnog nehata kod ovog krivičnog dela? Kakav je stav sudske prakse prema izvršiocima ovog dela koji su sebe doveli u stanje bitno smanjene uračunljivosti? Ova i druga pitanja u vezi sa krivičnim delom ugrožavanje javnog saobraćaja su, takođe, značajni problemi koji zahtevaju naučni i stručni odgovor.

Radnja krivičnog dela definisana je kao kršenje saobraćajnih propisa. Za određivanje radnje ovog krivičnog dela treba poznavati saobraćajne propise na koje upućuje Krivični zakonik, a koji su sistematizovani u Zakonu o bezbednosti saobraćaja na putevima. Krucijalni problem kod utvrđivanja krivice predstavlja tzv. načelo poverenja po kom se pretpostavlja da svaki učesnik u saobraćaju može računati da će se i ostali učesnici pridržavati saobraćajnih propisa, pa je u vezi sa ovim načelom sporno da li učesnik u saobraćaju na putevima čini krivično delo ako postupa u skladu sa saobraćajnim propisima, ali pri tom ne reaguje na kršenje propisa od strane drugog učesnika u saobraćaju.

2. PROBLEMI BEZBEDNOSTI SAOBRAĆAJA NA PUTEVIMA U SRBIJI I SVETU

Javni saobraćaj je neohodan uslov za funkcionisanje kako pojedinca tako i društva u celini. Međutim, saobraćaj prouzrokuje i niz problema od kojih su svakako najznačajnije saobraćajne nezgode sa ljudskim žrtvama, povređenim licima i materijalnom štetom.

Prema izveštaju Međunarodne federacije Crvenog krsta i Crvenog polumeseca iz 1998. godine, procenjuje se da je do 1990. godine u saobraćajnim nezgodama u svetu život izgubilo oko 30 miliona ljudi [6.]. U globalnom statusnom izveštaju Svetske zdravstvene organizacije o bezbednosti drumskog saobraćaja iz 2009. godine, navodi se da svake godine u svetu, gine više od 1,2 miliona ljudi dok se procenjuje da između 20 i 50 miliona biva povređeno u saobraćajnim nezgodama. Na listi deset glavnih faktora koji doprinose mnogim bolestima širom sveta, povrede u saobraćaju na putu nalaze se na devetom mestu. Po proceni Svetske zdravstvene organizacije (World Healt Organization), ako se postojeći trend saobraćajnih nezgoda nastavi, povrede u saobraćaju na putu će do 2030. godine zauzeti peto mesto umesto dosadašnjeg devetog [7].

Do 2001. godine, godišnje je na putevima u Republici Srbiji ginulo znatno više od 1.000 ljudi u saobraćajnim nezgodama. Samo u toku 2001. godine, na putevima u Srbiji je poginulo 1.275 lica. U periodu nakon 2002. godine uspostavljen je trend godišnjeg broja poginulih ispod 1.000 ljudi, tj. taj broj se u posmatranom periodu kretao između 810 i 968 poginulih [10]. U poslednjoj dekadi posmatrano u odnosu na 2001. godinu, Srbija je uspela da ostvari smanjenje broja poginulih u saobraćajnim nezgodama skoro za 50%, što je bio cilj i Evropske unije u periodu od 2001. do 2010. godine.

3. POJAM SAOBRAĆAJNOG DELIKTA

Pojava kriminaliteta ili delikvencija zahtevala je od društva pronalaženje načina reagovanja radi njegovog suzbijanja i sprečavanja. Deliktne pojave dovele su do nastanka krivičnog i drugih prava koja se pojavljuju kao najznačajnije sredstvo za borbu protiv zabranjenih ponašanja.

Delikvencija prema mišljenju Jovanovića je termin kojim se označava skup svih vrsta asocijalnih i pravnim propisima zabranjenih ponašanja kojima se narušava pravni poredak države i remeti harmonija društvenog života [2].

Ako se pođe od definicije delikvencije kao opšteg termina, lako se može doći do pojma saobraćajnog delikta, kao jednog dela sveukupne delikvencije. U tom smislu, saobraćajna delikvencija označavala bi skup svih vrsta protivpravnog ponašanja kojima se ugrožava bezbednost javnog saobraćaja ili sigurnost ljudi i imovine u jednom društvu.

Saobraćajna delikvencija predstavlja poseban oblik kriminalnog ponašanja, koji je specifičan u kriminološko – etiološkom, krivično – pravnom i penološkom pogledu. Te specifičnosti impliciraju i naziv *saobraćajna delikvencija*. On se s toga izdvaja u posebnu grupu krivičnih dela u okviru pozitivnog krivičnog zakonodavstva, a u poslednje vreme česti su zahtevi za regulisanjem ovih problema u okviru posebnog zakonskog akta [4].

Kazneni sistem Republike Srbije poznaje krivična dela iz oblasti bezbednosti saobraćaja kao teži oblik ugrožavanja pravila saobraćaja i prekršaje kao lakši oblik ugrožavanja saobraćajnih propisa. U skladu sa tim, saobraćajna delikvencija je svojevrstan vid kriminaliteta, jer po broju i ukupnoj masi kriminaliteta zauzima značajno mesto ne samo zbog broja krivičnih dela, već i zbog veoma teških posledica po ljudske živote i materijalna dobra. Na primer, samo u 2009. godini na teritoriji Republike Srbije poginulo je 810 lica u saobraćajnim nezgodama, pri čemu je teže i lakše povređeno 21.511 lica [10.].

4. OBIM SAOBRAĆAJNE DELIKVENCIJE U SRBIJI U PERIODU 2005-2009 GODINE

Ukoliko se želi odrediti obim saobraćajne delikvencije u određenom periodu, neophodno je tačno utvrditi ne samo koliko je krivičnih dela izvršeno u tom periodu, nego i koliko je privrednih prestupa i prekršaja saobraćajnih propisa izvršeno u tom periodu. Ukoliko se broj ovih delikata tačno utvrdi, moguće je definisati i stepen ugroženosti života ljudi i materijalnih dobara u saobraćaju.

Učestalost kršenja saobraćajnih propisa i broj saobraćajnih nezgoda kao posledica nepoštovanja tih propisa, govori o brojnosti krivičnih dela protiv bezbednosti javnog saobraćaja na putevima, privrednih prestupa i prekršaja saobraćajnih propisa.

Kada je reč o navedenim krivičnim delima, u periodu od 2002. do 2009. godine, na putevima u Republici Srbiji evidentirano je 47.196 krivičnih dela protiv bezbednosti javnog saobraćaja na putevima (tabela 1.). Ovde su pre svega obuhvaćena krivična dela ugrožavanja javnog saobraćaja i teška krivična dela protiv bezbednosti javnog saobraćaja kao najbrojnija krivična dela iz ove glave, zatim krivično delo nepružanje pomoći licu povređenom u saobraćajnoj nezgodi, ugrožavanje saobraćaja opasnom radnjom i opasnim sredstvom i krivično delo nesavesno vršenje nadzora nad javnim saobraćajem [11].

Tabela 1. Pregled izvršenih krivičnih dela iz saobraćaja u Republici Srbiji, u periodu 2005-2009. [11]

Krivično delo	Godina					
	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	Ukupno
Ugrožavanje javnog saobraćaja	4536	5071	7022	7186	7198	31013
Ugrožavanje saobraćaja opasnom radnjom i opasnim sredstvom	29	107	63	67	63	329
Nepružanje pomoći licu povređenom u saobraćajnoj nezgodi	303	330	451	411	421	1916
Nesavesno vršenje nadzora nad javnim saobraćajem	3	3	4	8	5	23
Teška dela protiv bezbednosti javnog saobraćaja	2730	2647	3046	2916	2576	13915
Svega	7601	8158	10586	10588	10263	47196

Navedeni podaci u tabeli 1. ukazuju da se najveći broj krivičnih dela protiv bezbednosti javnog saobraćaja odnosi na krivično delo ugrožavanje javnog saobraćaja, jer ova dela čine 65,71% od ukupnog broja navedenih krivičnih dela [3]. Slede zatim teška krivična dela protiv bezbednosti javnog saobraćaja na putevima sa 29,48%, pa redom nepružanje pomoći licu povređenom u saobraćajnoj nezgodi sa 4,06%, ugrožavanje saobraćaja opasnom radnjom i opasnim sredstvom sa 0,7 % i nesavesno vršenje nadzora nad javnim saobraćajem sa 0,05%

U posmatranom petogodišnjem periodu otkriveno je 1.180 privrednih prestupa zbog kršenja saobraćajnih propisa povodom kojih su podnete odgovarajuće prijave [12].

Među ovim privrednim prestupima, izdvajaju se dve grupe, pre svega razvrstane po načinu otkrivanja. Prva gupa su privredni prestupi koji se otkrivaju u operativnoj kontroli saobraćaja na putu koju vrše uniformisani pripadnici Ministarstava unutrašnjih poslova, a drugu grupu privrednih prestupa čine prestupi koje radnici Ministarstava unutrašnjih poslova otkrivaju prilikom vršenja nadzora u preduzećima koja vrše javni prevoz putnika i robe.

Takođe, u periodu od 2005. do 2009. godine otkriveno je i sankcionisano ukupno 6.848.982 prekršaja saobraćajnih propisa na putevima. Radi se o prekršajima koje su otkrivali radnici saobraćajne policije u operativnoj kontroli saobraćaja. Od navedenog broja prekršaja, 2.341.308 prekršaja odnosi se na teže prekršaje za koje su radnici Ministarstva unutrašnjih poslova sa pribavljenim dokazima dostavili zahteve za pokretanje prekršajnog postupka organima za prekršaje radi vođenja prekršajnog postupka [13].

5. KRIVIČNO DELO UGROŽAVANJE JAVNOG SAOBRAĆAJA

5.1. Pojam krivičnog dela ugrožavanje javnog saobraćaja

Krivična dela protiv bezbednosti javnog saobraćaja predviđena u glavi XVI Krivičnog zakonika Republike Srbije spadaju u kategoriju opšte opasnih krivičnih dela, čija je osnovna specifičnost u tome što su uperena protiv opšte sigurnosti ljudi i imovine u javnom saobraćaju.

Neki autori smatraju da između opšteopasnih krivičnih dela i krivičnih dela protiv bezbednosti javnog saobraćaja razlika nije toliko u samom karakteru opšte opasnosti, koliko u sredstvu kojim se ova opasnost stvara. Sredstva kojima se opšteopasna krivična dela vrše po svojoj prirodi su ekspanzivna i stihijska. Sredstva kojima se vrše krivična dela protiv bezbednosti javnog saobraćaja, po svojoj prirodi nisu takva. U stvari, nije isključeno da se njihovom upotrebom izazove i ekspanzivno dejstvo nekontrolisanih sila, ali ne direktno, već samo na posredan način.

Krivična dela protiv bezbednosti javnog saobraćaja su u suštini ista kao i krivična dela protiv zdravlja ljudi i čovekove sredine, koja se označavaju kao krivična dela opasnog vršenja javne delatnosti. To znači da njihova suština ne zavisi od toga da li je njihovim izvršenjem izazvana opasnost za individualno neodređeno lice ili stvar već da li je njihovim izvršenjem narušena javna sigurnost, na kojoj počiva društvena opravdanost javnog saobraćaja kao društvenog odnosa.

Izvršilac većine krivičnih dela iz ove glave, može biti svako lice. Jedino krivično delo nesavesnog vršenja nadzora nad javnim saobraćajem, može izvršiti odgovorno lice.

Krivična dela protiv bezbednosti javnog saobraćaja koja su predviđena u republičkom zakonodavstvu uperena su protiv svih ostalih vidova javnog saobraćaja, osim vazdušnog.

5.2. Radnja izvršenja krivičnog dela ugrožavanje javnog saobraćaja

Radnja krivičnog dela je voljno preduzeta delatnost koja je proizvela posledicu ili mogla proizvesti posledicu (kod apstraktne opasnosti). Može nastati činjenjem onoga što je zabranjeno ili nečinjenjem onoga što je dužnost. Od radnje krivičnog dela razlikuje se radnja izvršenja krivičnog dela koja predstavlja postupak koji je neposredno proizveo posledicu delikta, a to može biti jedna ili više radnji u ontološkom smislu.

Radnja izvršenja u opštem smislu je radnja kojom se izvršava delo. To može biti, prema načinu izvršenja, radnja činjenja i nečinjenja.

Radnja izvršenja krivičnog dela ugrožavanja javnog saobraćaja, kao objektivni element krivičnog dela, može imati sledeće oblike:

- nepropisne radnje vozilom u saobraćaju;
- neprilagođena vožnja uslovima saobraćaja;
- nepropisno preticanje i obilaženje;
- nepoštovanje prava prvenstva pešaka na pešačkom prelazu;
- vožnja pod uticajem alkohola ili umora;

- tehnička neispravnost vozila;
- neustupanje prvenstva prolaza i
- ostale radnje.

5.3. Mesto i vreme izvršenja krivičnog dela ugrožavanje javnog saobraćaja

Prema zakonskoj definiciji krivično delo ugrožavanja javnog saobraćaja (mesta izvršenja krivičnog dela) može se izvršiti samo „na putevima" (član 290. Krivičnog zakonika Republike Srbije) [9]. U vezi sa pitanjem šta se sve podrazumeva pod pojmom „na putu", u praksi se javljaju izvesni sporovi.

Za kretanje vozila vozač mora da koristi isključivo kolovoz puta, dok zemljišni pojas s obe strane puta (bankina), može koristiti samo u slučaju opasnosti (Vrhovni sud Srbije, Beograd, Kž. broj I 30/1990, od 2. 3.1990. godine).

Nije sporno i reč je o preovlađujućem shvatanju u teoriji i sudskoj praksi da se pojam „put" vezuje za uslov da se na nekoj površini odvija javni saobraćaj, a javni saobraćaj prema tome da li je neka saobraćajna površina dostupna neodređenom broju lica.

Osnovni uslov je, dakle, da postoji mogućnost da u javnom saobraćaju može neodređen broj ljudi u svako doba upotrebiti neodređeni broj vozila na putu radi obavljanja prevoza. Osim zakonskog određenja, u sudskoj praksi se smatralo da ovaj uslov ispunjavaju i sledeće saobraćajne površine: staze i prolazi (Vrhovni sud Vojvodine, Kž. 158. od 14.3.1963, ZSO/1963, K 8, S. 1 broj 5), putni prelaz od ulice prema zgradi (Vrhovni sud Srbije, odeljenje u Novom Sadu, Kž.768/1967, od 7.12.1967, ZSO/1989, K. 13, S, 1. broj 3), put preko imanja poljoprivrednog dobra (Vrhovni sud Vojvodine, Kž. 1230/1957 od 20.12.1957, K. 2, S.3, broj 57).

U krivičnom pravu vreme izvršenja krivičnog dela je ono vreme kada je izvršilac radio ili bio dužan da radi ili kada je posledica nastala. Ono je bitno iz više razloga. Prvo zato što može biti i elementa bića krivičnog dela, zatim zbog vremenske važnosti krivičnog zakona, zastarelosti dela i zbog starosti izvršioca krivičnog delikt.

Vreme izvršenja krivičnog dela ugrožavanja javnog saobraćaja, analogno je opštoj zakonskoj definiciji, da je to vreme kada je učinilac radio ili bio dužan da radi, bez obzira na to kada je posledica nastupila.

5.4. Krivica za izvršenje krivičnog dela ugrožavanje javnog saobraćaja

Radi sprečavanja i suzbijanja krivičnog dela *ugrožavanje javnog saobraćaja*, Krivični zakon Republike Srbije iz 1977. godine je za osnovno krivično delo ugrožavanja javnog saobraćaja predvideo kaznu zatvora do tri godine, ukoliko se ugrožavanjem železničkog, brodskog, tramvajskog, trolejbuskog, autobuskog saobraćaja ili saobraćaja žičarom dovede u opasnost život ili telo ljudi i imovina većeg obima predviđena je kazna zatvora od šest meseci do pet godina, a ukoliko je ovo delo učinjeno iz nehata predviđena je kazna zatvora do jedne godine. Krivični zakonik Republike Srbije koji je stupio na snagu 1. januara 2006. godine je za osnovno delo, takođe, predvideo kaznu zatvora do tri godine, za ugrožavanje različitih vidova saobraćaja od šest meseci do pet godina, a za nehatno učinjena dela stava 1. i 2. novčanu kaznu ili zatvor do jedne godine, tako da se ovaj zakonik može smatrati blažim za učinioce u pogledu zaprećene kazne. U tom smislu, karakteristična je sledeća presuda iz sudske prakse.

Na osnovu presude Okružnog suda u Beogradu Kž. 606/06 od 8. marta 2006. godine i presude Četvrtog opštinskog suda u Beogradu K. 596/05 od 30. avgusta 2005. godine, novi krivični zakon blaži je za krivično delo ugrožavanja javnog saobraćaja, jer je za krivično delo iz člana 195. stav 3. u vezi stava 1. KZS bila zaprećena kazna zatvora do jedne godine, a po Krivičnom zakoniku ta kazna je blaža, jer pored zatvora od jedne godine može se izreći alternativno novčana kazna. Povodom žalbe javnog tužioca po službenoj dužnosti preinačena je presuda opštinskog suda u pogledu pravne kvalifikacije krivičnih dela tako što je drugostepeni sud radnje okrivljenog opisane u prvostepenoj presudi pravno

kvalifikovao kao krivično delo ugrožavanja javnog saobraćaja iz člana 289. stav 3. u vezi stava 1. KZ, jer je taj zakon blaži po učinioca nego ranije propisano krivično delo ugrožavanja javnog saobraćaja iz člana 195. stav 3. u vezi stava 1. KZ RS. Novi krivični zakonik je blaži, jer je po njemu zaprećena kazna za ovo krivično delo novčana kazna ili zatvor do 1 godine, a po starom KZS je bila zaprećena samo kazna zatvora do 1 godine [3].

5.5. Izricanje sankcije za krivično delo ugrožavanje javnog saobraćaja

Srpsko krivično zakonodavstvo predviđa da sud učiniocima krivičnog dela može izreći kaznu zatvora i novčanu kaznu, kao glavne kazne, i rad u javnom interesu i oduzimanje vozačke dozvole, koje se mogu izreći i kao glavne i kao sporedne kazne, što načelno važi i kod krivičnih dela ugrožavanja javnog saobraćaja.

Izricanje kaznenih poena u srpskom krivičnom zakonodavstvu još uvek nije predviđeno, ali se može očekivati da će se to učiniti u narednom periodu, s obzirom da su tzv. kazneni poeni predviđeni za pojedine teže saobraćajne prekršaje, koje sudovi za prekršaje mogu izricati u prekršajnom postupku.

Teritorijalno nadležna organizaciona jedinica Ministarstva unutrašnjih poslova koja vozača vodi u evidenciji oduzeće vozačku dozvolu vozaču koji vozilom ne upravlja savesno i na propisan način.

Između ostalog, smatra se da vozač ne upravlja vozilom savesno i na propisan način: ukoliko je pravosnažnom presudom osuđen za krivično delo protiv bezbednosti javnog saobraćaja, koje za posledicu ima smrt lica; ukoliko je više od jednom u roku od pet godina pravosnažno osuđen za krivično delo protiv bezbednosti javnog saobraćaja, koje za posledicu ima teške telesne povrede drugog lica; ukoliko je više od jednom u roku od tri godine pravosnažno osuđen za krivično delo protiv bezbednosti javnog saobraćaja, koje za posledicu ima telesne povrede drugog lica ili imovinsku štetu [8].

Lica koja su ostala bez vozačke dozvole iz napred navedenih razloga, dužna su da pohađaju poseban seminar unapređenja znanja iz bezbednosti saobraćaja i tek nakon položenog ispita provere znanja, može im se ponovo izdati vozačka dozvola.

O brojnosti ovih delikata i društvenoj opasnosti govori i podatak da u ukupnom broju osuđenih lica, osuđena lica za krivično delo ugrožavanje javnog saobraćaja, u posmatranom periodu zauzimaju drugo mesto sa 14,40% ili 28.800 osuđenih lica. Na prvom mestu su krivična dela protiv imovine sa 23,34% ili 46.688 osuđenih lica. Odmah iza ova dva krivična dela se nalazi krivično delo protiv javnog reda i mira i pravnog saobraćaja sa 11,53% ili 23.060 lica. Ukupno je za sva krivična dela u posmatranom periodu bilo osuđeno 200.035 lica u Srbiji [14].

Kaznena politika sudova u Srbiji se zasniva na načelima pravne države, ograničenja korišćenja represivnih sredstava, legitimnosti (neophodnosti), racionalnosti i humanosti [5.]. Temeljnu analizu kaznene politike sudova zahteva masovnost krivičnog dela među saobraćajnim deliktima, a naročito značaj dobara koja se vršenjem ovog krivičnog dela ugrožavaju ili se vrši i njihova povreda (život i telo, odnosno imovina). Pri tome može se konstatovati da kaznenu politiku u pogledu krivičnog dela ugrožavanje javnog saobraćaja oblikuje blago kažnjavanje učinioca. Naime, sudovi često izriču novčane kazne, a kazne zatvora, po pravilu, se izriču u trajanju koje je bliže posebnom minimumu kazne zatvora za ovo krivično delo. Pored toga, sudovi često učiniocima ovog krivičnog dela izriču uslovnu osudu, naročito uslovnu osudu na kaznu zatvora, a i česti su slučajevi ublažavanja kazne po vrsti ili meri (tabela 2.).

Tabela 2. Pregled broja osuđenih punoletnih lica, za krivična dela ugrožavanje javnog saobraćaja u Republici Srbiji, prema izrečenim sankcijama, u periodu 2005-2009. godine

	2005	2006	2007	2008	2009	Ukupno
Ukupno	5.450	5.639	5.381	6.106	5.997	28.573
Zatvor	782	788	520	474	409	2973
Novčana kazna	2.286	2.051	1.726	1.808	1.808	9.679
Uslovna osuda	2.313	2.699	2.971	3.636	3.622	15.241
Rad u j.int. i oduz. voz. dozvole	0	0	12	6	11	29
Sudska opomena	43	50	68	97	70	328
Drugo	26	51	84	85	77	323

Iz tabele 2. se vidi da je najveći broj učinioca krivičnog dela *ugrožavanje javnog saobraćaja*, kažnjen uslovnom osudom (53,34%) i novčanom kaznom (33,87%). U mnogo manjem broju su lica osuđena na kaznu zatvora (10,40%). Kada se imaju u vidu i podaci o izvršenim krivičnim delima u Srbiji (tabela 1.), evidentno je da je ovakva blaga kaznena politika u suprotnosti sa utvrđenim procentom osuđenih punoletnih lica zbog saobraćajne delikvencije u odnosu na ukupan broj osuđenih punoletnih lica zbog svih krivičnih dela i u suprotnosti je sa visokim stepenom društvene opasnosti krivičnog dela ugrožavanje javnog saobraćaja i njegovog težeg oblika.

6. ZAKLJUČAK

U pogledu određivanja radnje izvršenja krivičnog dela *ugrožavanje javnog saobraćaja* polazi se od „nepoštovanja saobraćajnih propisa“, tako da je to krivično delo klasičnog oblika blanketne dispozicije. Iako je, naizgled, delo čija je radnja radnja propuštanja dužnosti, sama radnja izvršenja je radnja činjenja, jer se uvek preduzima neka konkretna radnja koja je suprotna propisima. Radnja izvršenja je bliže propisana saobraćajnim propisima ali određene probleme stvara činjenica da se to propisivanje čini brojnim propisima i zakonima, ali i podzakonskim aktima.

Kaznena politika sudova za krivično delo ugrožavanje javnog saobraćaja je blaga. Blago kažnjavanje se ogleda u strukturi izrečenih kazni, visini kazni, u velikom borju uslovno osuđenih, u strukturi uslovnih osuda i sl. Međutim, represivne mere i pooštravanje kaznene politike nisu jedini uslov za suzbijanje saobraćajne delikvencije i poboljšanje stanja bezbednosti saobraćaja. Značajnije od ovih represivnih mera su preventivne mere, a pre svega: donošenje i izmena propisa o bezbednosti saobraćaja, tehničko regulisanje saobraćaja, saobraćajno vaspitanje i obrazovanje, sredstva javnog informisanja, povećanje tehničke ispravnosti vozila, služba unutrašnje kontrole, zdravstvena delatnost, operativna kontrola saobraćaja, propagandno – preventivne aktivnosti, naučno – istraživački rad i dr.

LITERATURA

[1.] Inić, M.: Bezbednost drumskog saobraćaja, Univerzitet u Novom Sadu–Fakultet tehničkih nauka, Novi Sad, 2001.
[2.] Jovanović, Lj.: Krivično pravo, opšti deo, naučna knjiga, Beograd, 1973.
[3.] Jovanović, S.: Krivična dela protiv bezbednosti javnog saobraćaja, magistarski rad, Privredna akademija, Novi Sad, 2009.
[4.] Milutinović, M.: Kriminologija sa osnovima kriminalne politike i penologije, Savremena administracija, Beograd, 1983.
[5.] Stojanović, Z.: Politika suzbijanja kriminaliteta, Novi Sad, 1991.
[6.] International Federation of Red Cross and Red Crescent Societes, World Disasters Report, New Delhi, 1998.
[7.] WHO-Switzerland, Department of Injuries and Violence Prevention, A Brochure for World Health Day – Road Safety Is No Accident. Geneva, 2004. (WHO/NMH/VIP/03.4).

[8.] Zakon o bezbednosti saobraćaja na putevima („Službeni Glasnik RS“ br. 41/2009).
[9.] Krivični zakonik Republike Srbije („Službeni Glasnik RS“, br. 85/2005).
[10.] Statistički podaci o saobraćajnim nezgodama, MUP-Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srbije, 2005-2009, Beograd.
[11.] Statistički podaci o izvršenim krivičnim delima iz saobraćaja, MUP-Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srbije, 2005-2009, Beograd.
[12.] Statistički podaci o podnetim prijavama za privredne prestupe zbog kršenja saobraćajnih prestupa, MUP-Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srbije, 2005-2009, Beograd.
[13.] Statistički podaci o otkrivenim i sankcionisanim saobraćajnim prekršajima, MUP-Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srbije, 2005-2009, Beograd.
[14.] Statistički podaci o osuđenim licima, Republički zavod za statistiku Republike Srbije, 2005-2009, Beograd.

ПРИНУДНА КУПОВИНА АКЦИЈА КАО ИНСТРУМЕНТ ЗАШТИТЕ МАЊИНСКИХ АКЦИОНАРА – ОДНОС ДОМАЋИХ ПРОПИСА СА РЕГУЛАТИВОМ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ

„SELL-OUT“ AS AN INSTRUMENT TO PROTECT MINORITY SHAREHOLDERS – CORRELATION BETWEEN DOMESTIC AND EUROPEAN UNION REGULATIONS

Иван Никчевић
Универзитет „Сингидунум“, Данијелова 29, Београд
Тел.: +38163411544; E-mail: inikcevic@singidunum.ac.rs
Јован Никчевић
„Енергопројект Холдинг“ а.д., Булевар Михајла Пупина 12, Београд
Тел.: +381653313312; E-mail: j.nikcevic@energoprojekt.rs

Сажетак
Директива Европске Уније 2004/25/ЕС утврдила је институт принудне куповине акција („sell out“) као инструмент заштите мањинских акционара када је већинско власништво над компанијом остварено објављивањем јавне понуде о преузимању. У законодавству Србије институт се појављује у оквиру Закона о привредним друштвима из 2004. под утицајем поменуте Директиве, али у форми која проширује домен његове примене не везујући га само за ситуације када је већинско власништво над компанијом стечено јавном понудом за преузимање. У новом Закону о привредним друштвима из 2011. учињене су измене којима се принудна куповина акција удаљила од оригиналног облика установљеним Директивом 2004/25 (чак и у погледу назива). Овај рад настоји да прикаже у којој мери се кроз домаће законодавство институт принудне куповине изменио у односу на регулативу којом је првобитно установљен и какве су последице његове примене.
Кључне речи: *Директива, принудна куповина, мањински акционари, заштита.*

Abstract
The European Union Directive 2004/25/EC on Takeover Bids established the institute for the "sell out" (compulsory acquisition of shares) as an instrument for the protection of minority shareholders in case when the majority ownership of the company is achieved by the announcement of public takeover bid. Regarding Serbian legislation, the institute was constituted under the Companies Act of the 2004th and it was influenced by the above mentioned Directive, but in a form that extends the scope of its application and not restricting it to a situation where the majority ownership of the company is achieved by a public takeover bid. Under the new Companies Act of the 2011th changes have been made and “sell-out” drifted away from the original form established by the Directive 2004/25th. This paper aims to show the extent to which the institute for the “sell-out” has changed in domestic legislation and in relation to the regulation that was originally established and to show the consequences of its application.
Keywords*: Directive, minority shareholders, sell-out, protection.*

1. УВОД

„Sell out" представља један од инструмената заштите мањинских акционара, који се развио у земљама развијеног тржишта капитала. Компанијско право Велике Британије, на пример, познаје овај институт још од 1985 године[1] (неки чак сматрају да своје прве облике добија 1947. године[2]), док га на нивоу Европске Уније установљава Директива о јавним понудама за преузимање акционарских друштава бр. 2004/25 ЕС, донета 21. априла 2004. године.[3] Сврха овог института огледа се у заштити мањинских акционара од акционара који у свом власништву имају контролни пакет акција, тако што су контролни акционари под одређеним условима у обавези да (принудно) откупе акције мањинских акционара, на начин и под условима који су унапред прописани законом. Због тога, право на принудни откуп акција које користе мањински акционари, по аутоматизму подразумева и обавезан откуп акција за контролног акционара.

Директива 2004/25 по први пут установљава један овакав механизам за заштиту права мањинских акционара,[4] у форми тзв. *„sell out"*-а. У домаћем законодавству, овај институт први пут бива уређен Законом о привредним друштвима из 2004. године[5] под горе поменутим називом *„принудна куповина",* да би две године касније, тачније 2006. године, исти институт регулисао и Закон о преузимању акционарских друштава.[6] Међутим, већ приликом доношења новог Закона о привредним друштвима из 2011. године,[7] извршене су значајне измене у домену права принудне куповине, па се чак и његов назив мења у *„право на продају акција"*, што само по себи представља исувише широк и неодређен појам за који се не може одмах закључити да има елементе принуде и обавезности. Нови начин на који је принудна куповина регулисана, отвара бројна питања о томе како се у домаћем праву имплементирају институти других права, у којој мери и на који начин се домаће право подређује глобалним трендовима, каква је њихова правна природа и какви су домашаји и последице тих института у светлу домаћих тржишних и правно-политичких чинилаца.

2. ПРАВНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ПРАВА НА ПРОДАЈУ АКЦИЈА („SELL-OUT")

2.1. Директива ЕУ 2004/25

Директива 2004/25 установила је више инструмената заштите мањинских акционара, од којих су најзначајнији принудна продаја (енгл. *"squeeze out"*) и принудна куповина (енгл. *„sell-out"*). У првом случају, контролни акционар стиче право откупа а мањински акционар обавезу продаје акција, док је у другом случају реч о обрнутом односу права и обавеза, с обзиром да право продаје припада мањинском, а обавеза откупа контролном акционару акционарског друштва. Оба института заснована су на истим условима и начину примене, па је и техника

[1] Jonathan Mukwiri, *Takeovers and European Legal Framework: A British Perspective*, Routlege 2009, 73; Petri Mantisaary, *The Law on Corporate Finance: General Principles and EU Law*, Finland 2010; Dirk van Gerven, *Common Legal Framework for akeover Bids in Europe*, Vol. II, UK, Cambrige2010;
[2] Jennifer Payne, *Takeovers in English and German law*, USA 2002, 22;
[3] Directive 2004/25/EC of the European Parliament and of the Council of 21 April 2004 on takeover bids (u daljem tekstu: Direktiva 2004/25);
[4] Вид. Вук Радовић, *„Измене Друге Директиве ЕУ и могући правци будућег развоја",* Право и привреда 5-8, 2007, стр. 198; Вид. Greg Gregoriou, Luc Renneboog, *Corporate Governance and Regulatory Impact on Mergers and Acquisitions*, USA 2007, 205;
[5] Закон о привредним друштвима, Сл.гласник 125/04 (даље: ЗПД из 2004. године);
[6] Закон о преузимању акционарских друштава, Сл.гласник 46/2006 (даље: Закон о преузимању);
[7] Закон о привредним друштвима, Сл.гласник 36/2011 (даље: ЗПД из 2011. године);

правног нормирања унутар Директиве заснована на принципу *„mutatis mutandis“*.[1] С тим у вези, чланом 16 Директиве 2004/25, предвиђена је обавеза држава чланица да у својим националним законодавствима обезбеде примену правила према којима ће се (по објављивању јавне понуде о преузимању акционарског друштва), понуђач обавезати да на захтев мањинских акционара откупи његове акције по правичној цени (енгл. *„fair price“*) уз сходну примену члана 15 Директиве 2004/25 (који уређује право на принудну продају).[2]

Примена права на принудну куповину акција, према овој Директиви, принципијелно се везује се објављивање јавне понуде за преузимање акција (енгл. *„takeover bid“*), с тим да мањински акционар који располаже овим правом то право може искористити у року од 3 (три) месеца од завршетка рока за прихватање такве понуде[3] (члан 15, став 4). Притом, праг учешћа у капиталу друштва на основу којег се стиче статус контролног акционара, дефинисан је оквирним процентом у распону од 90% али не више од 95% акција друштва. И што је најважније, цена по којој се врши принудна куповина акција дефинисана је као правична цена (енгл. *„fair price“*), а правичном ценом сматраће се цена из понуде за преузимање на основу које је понуђач - контролни акционар стекао преко 90% акција (члан 15, став 5).

2.2. Закон о привредним друштвима из 2004. године и Закон о преузимању из 2006. године

ЗОПД из 2004. године, одредбама члана 448 регулисао је институт принудне куповине на другачији начин, одређујући општи начин примене овог института, тако што се он не везује за преузимање акционарског друштва објављивањем јавне понуде за преузимање већ се може применити независно од начина стицања капитал учешћа и то у року од шест месеци од дана таквог стицања.[4] Након истека овог рока, право на принудну куповину било би преклудирано. Цена према којој би се вршила принудна куповина, била би она цена по којој је акционар стекао последњу акцију у свом капитал учешћу од 95%.

Наведени начин регулисања очигледно је ишао на руку мањинским акционарима, јер им је право на принудну куповину сада признато као општи инструмент заштите, независно од начина стицања капитал учешћа од стране контролног акционара. То је, свакако, отежавало положај контролном акционару али је он, донекле, амортизован чињеницом да ће се принудна куповина (уколико мањински акционар исту буде захтевао) вршити према оној цени по којој је контролни акционар стекао последњу акцију у свом капитал учешћу од 95% и то у законом одређеном року од шест месеци од дана стицања статуса контролног акционара. Тиме је контролном акционару, већ приликом стицања поменутог капитал учешћа, омогућена калкулација трошкова у случају евентуалног захтева мањинског акционара за принудну куповину његових акција. Овакав приступ и даље је био усаглашен са Директивом 2004/25, с обзиром да је иста, својим чланицама оставила могућност да питање принудне куповине, односно принудне продаје акција регулишу и на другачији начин.

Закон о преузимању акционарских друштава из 2006. године то питање регулисао је другачије. Према одредбама овог закона, принудна куповина примењивала би се онда када контролни акционар стекне капитал учешће од 95%, али само у случају таквог стицања путем објављивања јавне понуде о преузимању. Очигледно је да је овај закон у потпуности пратио принципе на којима је заснована Директива 2004/25, јер је ово право предвидео само за случај преузимања друштва путем јавне понуде. И што је још важније, примена овог института према Закону о преузимању, била је предвиђена за случајеве стицања капитал учешћа (од 95% од укупног акцијског капитала друштва) након његовог доношења. Овакав несклад између ЗОПД-а

[1] Директива 2004/25, чл. 15, 16;
[2] Вид. Marcus Dollinger, *The fair squeeze out compensation*, *Salzwasser Verlag*, 2008, 14; Brenda Hanningan, *Company Law*, Oxford 2012; Hwa-Jin Kin, *Korean Business Law*, UK 2012;
[3] *Ibid*.
[4] Вид. Вук Радовић, *оп.цит*, 200;

из 2004. године и Закона о преузимању из 2006. године, потекао је од начина на који је институт принудне куповине преузет из Директиве 2004/25, јер су ови закони регулисали исто питање на различите начине, и то са два различита аспекта. Свакако, врло брзо се показало да је паралелно регулисање принудне куповине било потребно отклонити, па су већ по доношењу ЗОПД из 2011. године одредбе члана 34 и 35 Закона о преузимању (које уређују принудну куповину акција) брисане.

2.3. Закон о привредним друштвима из 2011. године

Принудна куповина акција у односу на Директиву 2004/25 додатно је трансформисана ЗОПД-а из 2011. године. Измена је извршена и у називу овог института, па је назив принудна куповина замењен изразом „право на продају акција“. Овакав назив института принудне куповине сматрамо неадекватним, јер „право на продају акција“ представља изразито широк појам, који сам по себи има општи карактер. Наиме, право на продају акција је универзално право, које припада сваком имаоцу неке ствари, било да је реч о акцијама или другим стварима које могу бити предмет располагања. Суштина „sell-out“-а је нешто сасвим друго, а то је обавезност куповине акција, па је ранији назив „принудна куповина“ био доследнији и исправнији јер је сам по себи подразумевао елемент такве обавезности и принуде. Члан 522 закона којим је овај институт регулисан, гласи:

*(1) Контролни **акционар који стекне** акције које представљају најмање 90% основног капитала друштва обавезан је да купи акције сваког од преосталих акционара друштва на његов писани захтев.*

(2) Захтев из става 1. овог члана садржи врсту, класу и број акција које су предмет продаје и доставља се друштву, чиме се сматра да је захтев достављен и контролном акционару.

(3) Цена по којој је контролни акционар обавезан да купи акције из става 1. овог члана одређује се сходном применом одредаба овог закона о цени по којој се исплаћују несагласни акционари.

(4) Друштво је дужно да у року од 60 дана од дана пријема захтева из става 1. овог члана утврди цену из става 3. овог члана сходном применом члана 475. овог закона и да о томе у истом року обавести контролног акционара и акционара подносиоца захтева.

(5) Контролни акционар је дужан да у року од 30 дана од дана пријема обавештења из става 4. овог члана изврши исплату утврђене вредности акција акционару подносиоцу захтева, чиме се врши пренос акција на контролног акционара.

(6) Акционар подносилац захтева који сматра да вредност утврђена од стране друштва није утврђена у складу са овим законом може у року од 30 дана од дана пријема обавештења из става 4. овог члана тражити да суд у ванпарничном поступку утврди ту вредност акција у складу са чланом 475. овог закона.

(7) Ако суд поступајући по захтеву акционара подносиоца захтева из става 6. овог члана као вредност акција утврди износ који је виши од цене коју је утврдило друштво, контролни акционар је у обавези да разлику до тако утврђене вредности доплати акционару подносиоцу захтева у року од 30 дана од дана правноснажности одлуке суда са законском затезном каматом почев од истека рока за исплату из става 5. овог члана.

(8) Ако контролни акционар пропусти да поступи у складу са ставом 7. овог члана, друштво постаје неограничено солидарно одговорно за обавезу контролногакционара из става 7. овог члана.

(9) Захтев акционара чије су акције продате контролном акционару за исплату разлике из става 7. овог члана застарева у року од три године од дана правноснажности одлуке суда из става 7. овог члана.

И на први поглед, очигледно је да је овај институт регулисан на другачији начин од оног који је већ установљен ЗОПД-а из 2004. године, што га је додатно удаљило од принципа установљених Директивом 2004/25. Та одступања се детектују у неколико битних сегмената:

- померен је праг стицања капитал учешћа, тако што је исти са 95% спуштен на ниво од 90%;
- временско важење и примена права не везују се за моменат стицања капитал учешћа од стране контролног акционара, па мањински акционар ово право може користити у било ком тренутку, без обзира на то да ли је капитал учешће стечено пре или после ступања на снагу новог закона и без обзира на временски рок таквог стицања;
- искључена је преклузија права мањинског акционара, а с друге стране установљена стална изложеност контролног акционара обавези откупа;
- не постоји препрека да, након што мањински акционар иступи из друштва коришћењем права на продају акција контролном акционару, он поново стекне акције и постане мањински акционар;
- цена по којој ће контролни акционар принудно куповати акције више није везана за цену по којој је контролни акционар стекао капитал учешће, што за контролног акционара уноси елемент неизвесности, а међу мањинским акционарима елемент дискриминације (јер мањински акционари који користе право на принудну куповину према решењу новог ЗПД-а из 2011. године, добијају знатно вишу цену акција).

На наведени начин, право на продају акција према одредбама ЗОПД-а из 2011. године задржава општи карактер, с обзиром да се не везује само за стицање контролног пакета акција објављивањем јавне понуде за преузимање акционарских друштава (како је предвиђено и Директивом 2004/25) већ у било којим случајевима када контролни акционар стекне 90% акција. Али, општи карактер овог права сада се установљава и у погледу временског оквира његове примене, и то у следећа два сегмента:

- не прави се временско разграничење међу оним акционарима који су статус контролног акционара стекли спуштањем прага капитал учешћа са 95% на 90% акција, иако су те акције стечене у време важења ранијег закона који је предвиђао другачија правила;
- не постоји преклузија права на продају акција, јер се примена овог института више не везује одређеним роком од дана стицања контролног пакета акција.

Наиме, формулацијом ***„...акционар који <u>стекне</u> акције....“*** важећи ЗОПД превиђа временско разграничење и начин стицања, не правећи разлику између контролних акционара који су капитал учешћа од 90% акција већ стекли пре ступања на снагу и почетка примене важећег ЗОПД (када је овај институт био битно другачије регулисан) и оних акционара који такво капитал учешће стекну након његовог доношења. Тако се долази до закључка да право на продају акција мањински акционари могу користити:

- према оним акционарима који су у време важења ранијег закона имали више од 90% али мање од 95% акција друштва, свесно се држећи испод прописаног прага капитал учешћа, и
- према оним акционарима који су по основу одредби ранијег закона, већ извршили принудну куповину акција од акционара који су се са таквим захтевом обратили у року од шест месеци од стицања капитал учешћа.

Тиме се отвара питање да ли важећим регулисањем принудне куповине акција нови ЗОПД из 2011. године омогућава повратно дејство закона, с обзиром да се исти институт сада примењује и на акционаре који су капитал учешће од 90% акција друштва стекли у време важења ранијег ЗОПД из 2004. године када су постојала другачија права и обавезе по том основу?!

Сложености проблема доприноси и нови метод за утврђивање цене по којој ће се обављати принудни откуп акција јер, сагласно члану 475, односно 522 ЗОПД из 2011. године, то није цена последње акције по којој је стечено капитал учешће (решење ЗОПД из 2004. године), нити правична вредност акција (решење из Директиве 2004/25), већ се вредност обавезног откупа утврђује с позивањем на члан 475, чијом је сходном применом предвиђено да се

несагласни акционари исплаћују по највишој вредности између књиговодствене, тржишне или процењене вредности акција. Овакав начин одређивања цене је драстично другачији у односу на онај из ЗОПД-а из 2004. године, према којем је цена принудног откупа одговарала цени по којој је стечена последња акција која достиже праг капитал учешћа. Сада је та вредност неизвесна, с обзиром да се утврђује упоређивањем књиговодствене, тржишне и процењене вредности,[1] с тим да ће се као цена откупа узети највиша од наведене три вредности акција. У условима глобалне економске кризе, сасвим је извесно да ће књиговодствена и/или процењена вредност акција далеко премашивати (тржишну) вредност по којој се акције купују на тржишту, јер је због слабог промета на тржишту капитала та (књиговодствена) вредност изразито ниска. Разлике између слабе тржишне цене и цене која се добија проценом, односно утврђивањем књиговодствене вредности акција, представљају профит који као такав несумњиво подстиче „лов" за статусом мањинског акционара у друштвима у којима један од акционара има више од 90% акција. Тако ће „ловци" на статус мањинског акционара најпре куповати акције по тржишним ценама, да би затим подносили захтеве за откупом акција од контролних акционара, али према знатно вишим ценама, које се утврђују према члану 522 ЗОПД-а из 2011. године (највиша вредност између књиговодствене, тржишне и процењене вредност акција).

Чини се да, на описани начин, принцип принудне куповине акција утврђен у домаћем законодавству, знатно одступа од идеје, односно принципа Директиве 2004/25 и ЗОПД-а из 2004. године, где се цене за принудну куповину сасвим логично везују за правичну (Директива), односно понуђену цену стицања акција (ЗОПД из 2004. године) и то у одређеном временском периоду од момента када је контролни акционар стекао прописано капитал учешће.

3. ПОСЛЕДИЦЕ ПРИМЕНЕ У ПРАКСИ

3.1. Временски оквир примене

Промена прага од 95% на 90% капитал учешћа, уз садејство временски непрецизне формулације ***„...акционар који стекне акције..",*** ЗОПД из 2011. године не узима у обзир да је такво капитал учешће од 90% акција могло бити стечено и у време важења ранијег закона који није прописивао обавезу принудне куповине акција, па се сада ова одредба примењује и на такве акционаре, иако су они своје капитал учешће од 90% намерно држали испод тадашњег минимума (95% акција). Тај несклад могао је бити превазиђен да је у прелазним и завршним одредбама новог ЗОПД из 2011. године извршено временско разграничење према којем би се нови услови за примену принудне куповине односили само на стицања капитал учешћа након доношења новог закона. Такво дејство законских норми потребно је благовремено сагледати, уз вођење рачуна о начелу правне сигурности и поштовању временског важења прописа, тј. начела које предвиђа да се обавезе правних субјеката утврђују на основу прописа који су били на снази у време њиховог настанка.

По питању временског оквира унутар којег се примењује право на продају акција, ЗОПД из 2011. године врши још једно одступање од оригиналног облика овог института. Наиме, за разлику од свог претходника, овај закон не поставља преклузивни рок за испостављање захтева мањинских акционара за принудну куповину акција, иако је Директивом, па чак и претходним ЗОПД-ом из 2004. године, такав рок био прецизно утврђен. Тако, важећи закон омогућава да мањински акционари у било које време користе право на продају акција, невезано од тога колико је времена протекло од момента када је контролни акционар достигао капитал учешће. Штавише, чак и они акционари који су у време важења ЗОПД-а из 2004. године били преклудирани (из разлога што у предвиђеном року од шест месеци нису искористили

[1] ЗОПД из 2011, члан 522; 475;

своје право) сада, применом члана 522, поново стичу право које је "преклудирано" јер оно сада није временски ограничено.

Најзад, као последица претходно наведених, произилази и најдрастичнија карактеристика права на продају акција. Она се огледа у томе што закон омогућава свим мањинским акционарима да, након што искористе право на продају акција, поново стекну акције (од других мањинских акционара који своје акције продају на тржишту) за које ће након стицања, сасвим сигурно испоставити захтев за принудну куповину. То би заправо значило да мањински акционари неограничен број пута могу стицати акције и захтевати принудну куповину истих. Тиме се, без сумње, овај институт потпуно удаљио од сврхе и циља ради којег је настао, а који се огледа у заштити мањинских акционара могућношћу иступања из друштва правичним вредновањем њиховог капитала, односно акција. Сада, тај циљ добија обрнути смер, па се оваквим нормирањем подстиче трка и лов за статусом мањинског акционара, с обзиром да такав статус очигледно омогућава стицање брзе, шпекулантске зараде. Томе у прилог, свакако, доприноси и начин за утврђивање цене акција код принудне куповине истих.

3.2. Утврђивање цене акција

Код утврђивања цене акција усвојено је решење сходне примене правила за исплату несагласних акционара, где се исплата акција врши по највишој вредности између тржишне, књиговодствене и процењене вредности, за разлику од претходног законског решења где су се акције исплаћивале по цени последње акције по којој је стечено 95% капитал учешћа. Сматрамо да је ранији начин за утврђивање цене откупа далеко исправнији с обзиром да је мањинском акционару омогућавао иступање из друштва по једној загарантованој (правичној) цени, боље рећи по цени по којој су то учинили мањински акционари у претходном периоду. Због тога би тржишна цена акција била правичан и прихватљив критеријум за утврђивање цене принудне куповине, јер је најближа појму правичне цене коју предвиђа и Директива 2004/25. Начин за утврђивање цене акција из члана 522 важећег ЗОПД из 2011. године, ову сврху трансформише, па она уместо заштите, ствара привилегију за мањинског акционара јер у условима слабог промета акција на неразвијеном тржишту капитала, тржишна цена акција по којој се акције могу стећи, далеко је нижа од књиговодствене или, чак, процењене вредности акција које у себи садрже вредност акумулирану из ранијих периода. Уз могућност поновног, боље рећи неограниченог броја стицања акција, оваква разлика у цени која се плаћа „уласком“ у друштво и цене која се добија при „иступању“ из њега, мотив мањинских акционара постаје стицање профита, а не стварна заштита права, па се ово средство трансформише у привилегујући механизам за стицање брзе и шпекулантске зараде.

4. ЗАКЉУЧАК

Институт „права на продају акција“, према решењу које је заступљено у домаћем законодавству, одудара од сврхе и правне природе овог института коју је одредила Европска Унија Директивом 2004/25, као и од сврхе коју је у домаћем законодавству одредио ЗОПД из 2004. године који је усвојио принципијална решења и концепт поменуте Директиве. Напротив, уместо да заиста штити мањинске акционаре, овај инситут се претворио у привилегујуће средство које је подстакло (непрестану) трку за статусом мањинског акционара, да би се у што већој мери стекла добит препродајом таквих акција. Такав, привилегујући статус, остварује се пре свега ценом откупа (која се и до неколико пута може разликовати од тржишне цене), а затим и непостојањем временског ограничења за примену права и у могућности поновног стицања акција у истом друштву у којем је једно лице већ искористило право на иступ. Таква трансформација једног опште прихваћеног института у светској пракси, последица је погрешно имплементираних решења страних права у домаћој пракси. То, притом, не значи да је решење Директиве само по себи добро, нити да је решење домаћег закона само по себи лоше, већ да

се код регулисања оних института који су у домаће право преузети из права других правних подручја, мора водити рачуна о правној природи тих института, сврси и циљу ради којег су они установљени.

ЛИТЕРАТУРА

[1]. Directive 2004/25/EC of the European Parliament and of the Council of 21 April 2004 on takeover bids;
[2]. Van Gerven, D. (2010): *Common Legal Framework for akeover Bids in Europe,* Vol. II, UK, Cambrige;
[3]. Gregoriou, G. and Renneboog, L. (2007): *Corporate Governance and Regulatory Impact on Mergers and Acquisitions,* USA;
[4]. Kin, H. J. (2012): *Korean Business Law,* UK;
[5]. Payne, J. (2002): *Takeovers in English and German law,* USA;
[6]. Mukwiri, J. (2009): Takeovers *and European Legal Framework: A British Perspective,* Routlege;
[7]. Dollinger, M. (2008): *The fair squeeze out compensation,* Salzwasser Verlag;
[8]. Mantisaary, P. (2010): *The Law on Corporate Finance: General Principles and EU Law,* Finland;
[9]. Радовић, В. (2007): „Измене Друге Директиве ЕУ и могући правци будућег развоја“, *Право и привреда,* 5-8;
[10]. Закон о привредним друштвима, Сл.гласник 125/04;
[11]. Закон о преузимању акционарских друштава, Сл.гласник 46/2006;
[12]. Закон о привредним друштвима, Сл.гласник 36/2011.

ДУЖНИЧКО РОПСТВО - ПРИНУДНИ РАД У САВРЕМЕНОМ РАЗВОЈУ

DEBT BONDAGE - FORCED LABOUR IN CONTEMPORARY DEVELOPMENT

Слободанка Ковачевић-Перић
Правни факултет Универзитета у Приштини
са привременим седиштем у Косовској Митровици
Лоле Рибара бр. 29, 28000 Кос. Митровица
Тел:+38163 628-226; **e-mail:**DankaKSF@gmail.com; slobodanka.peric@pr.ac.rs

Сажетак
Принудни рад или обавезни рад нарушава све постулате и вредности цивилизацијских тековина оличене у природним људским правима. Ропство, дужничко ропство, и ма који облик обавезног – наметнутог рада, негација су начела слободе рада. Може се погрешно закључити да су ропство, пракса слична ропству и други облици присилног рада искорењени и да су ствар колонијалне прошлости. Напротив, многи облици принудног рада не само да нису искорењени, већ су попримили нове, префињеније форме изражавајући предаторске способности у адаптацији савременим условима. Аутор у раду анализира дужничко ропство са радноправног аспекта као облик принудног рада. Дужничко ропство значи право повериоца да дужника лиши слободе у случају да он није у стању да плати дуг. У том смислу, анализира се легислатива која регулише систем зарада.
Кључне речи: *дужничко ропство, конвенције Међународне организације рада, заштита зараде.*

Abstract
Forced or compulsory labor seriously disturbs basic postulates and values of civilized achievements, reflected in human rights acquired by birth. Slavery, bonded labor and any form of coercive labor negate the core essence of free labor. One can come to a wrong conclusion that slavery and similar practices have been eradicated and belong to the period of colonial past; in reality, however, many forms of coercive labor are present in new, more refined forms, expressing thus predator-like capabilities in adapting to contemporary conditions.The author, in analytical approach, sheds light of bonded labor form the gender perspective, as a form of coerced labor. The bonded labor gives right to a creditor to deprive the debtor of their freedom in case the debtor is not able to return the debt. The legal approach to that issue is being analyzed in the paper.
Key words: *bonded labor, Conventions of the International Labor Organization, protection of earned income.*

1. УВОД

У предмету радноправних норми је слободно изабран рад. Слобода рада се изражава у праву сваког за рад способног и вољног лица да слободно, без присиле бира занимање и запослење и слободно одлучује о престанку истог. Она је формално правна претпоставка радног односа, његовог заснивања и постојања. Историјски гледано, слобода рада је и претходила појави радног односа.Посматрана у позитивном или негативном смислу слобода рада,као есенцијалан елемент права на рад,представља „ослобођеност“ од принудног рада. У смислу претходно реченог, принудни рад – ропство, дужничко ропство, и ма који други облик „наметнутог-обавезног-присилног рада“, негација су начела слободе рада.

Неслободан рад се у „цивилизованом“ друштву примењивао у колонијама европских метропола, а чији су најтежи облици забрањени тек у XX веку. Може се погрешно закључити да су облици присилног рада искорењени и да су ствар колонијалне прошлости. Напротив, многи облици принудног рада не само да нису искорењени, већ су попримили нове, префињеније форме изражавајући предаторске способности у адаптацији савременим условима. Данас, процена је Међународне организације рада (у даљем тексту МОР), најмање 12,3 милиона људи широм света су жртве неког облика принудног рада.[1] Фузија разних форми принудног рада у савременом свету, његове бројне манифестације, у основи, само су класични облици принудног рада који су еволуирали у суптилније облике, као последица прилагођавања новим токовима. Тако је и са дужничким ропством, односно, принудним радом због дуга, чије корене налазимо још код старих Грка.

2. ДУЖНИЧКО РОПСТВО КАО ВИД ПРИНУДНОГ РАДА

Тековине људских права утемељене Повељом Уједињених нација, Општом декларацијом о правима човека из 1948. године, израз су вековне борбе за човекова природна права, за достојанство човекове личности, правду, правичност. Очувању тих тековина супротстављају се најпримитивније форме принудног рада, дужничког ропства, трговина људима, најгори облици дечјег рада, и слично.

Многи закључци, подржани ставом да је принудни рад непримерен цивилизацијским тековинама и да, стога, нема места у XXI веку, односе се и на постојање ропства. Неосновано се сматра да је ропство, робовски рад, и пракса слична ропству феноменолошки проблем прошлих цивилизација. Иако се ово питање занемаривало и готово игнорисало у пословном свету, сурова друштвена реалност се „оголила“ са првим Глобалним Извештајем Међународне организације рада о принудном раду.[2] Извештај је скренуо нарочиту пажњу на озбиљност проблема, и форме принудног рада у модерном свету, са „опаким новим лицима“. Од тада, Међународна организација рада настоји да мобилише светско јавно мњење промовисањем идеја о поштеној глобализацији, у којој народи (људи) заузимају примарно место, са пуним респектовањем основних стандарда рада отелотворених у Декларацији Међународне организације рада о основним принципима и правима на раду усвојене 1998. године.

Свакако да је дужнички рад, односно дужничко ропство једна од форми принудног рада који нарушавају савремене цивилизацијске постулате. *Дужничко ропство настаје као последица права повериоца да дужника лиши слободе у случају да он није у стању да плати дуг.* Овај вид ропства потиче још из средњег века, а настаје као резултат модернизације феудалног система, када се дужници стављају у положај сличан ропском, услед немогућности да отплате своје дугове. Они су дужни да обављају рад који се од њих захтева док не отплате зајам.[3]

Околности које доводе до дужничког рада, тј. рада којим се настоји отплатити дуг према послодавцу, су различите. Најчешће се као узрок наводе: случајеви отплате зајмова или

[1]Годишњи профит остварен од трговине принудним радницима износи око 31,6 билиона долара. Од тога, 9,8 милиона експлоатишу приватна лица, укључујући више од 2,4 милиона у принудном раду као резултат трговине људима. Осталих 2,5 милиона су принуђени да раде од стране државе или од стране побуњеничких војних група. О томе: A global alliance against forced labour, Global Report under the Folow/up to the ILO Declaration on Fundamental Principles and Rights at Work, International Labour Conference, 93rd Session, Geneva, 2005, стр.10-13.

[2]ILO:*Stopping forced labour*, Global Report under the Follow-up tothe ILO Declaration on Fundamental Principles and Rights at Work, Report I(B), International Labour Conference, 89thSession, Geneva, 2001, стр.1.

[3]Они раде у тешким условима, за новац који је несразмеран уложеном труду. На пример, на југу САД после америчког грађанског рата, многи црнци и бели сиромашни фармери, познати као ситни закупци фарме (*sharecroppers*) често су били приморани да купују семе и намирнице од власника земље, које су отплаћивали летином. Цитирано према: М. Пауновић, Б. Кривокапић. И. Крстић, Основи међународних људских права, нав. дело, стр.181.

предујма за храну, стан, семе, алат и друге сврхе, за које радници узимају (зајме) новац од власника земљишта. Постоје случајеви дужничког рада узроковани наслеђеним дугом од родитеља, али су њему изложени и радници који су продати, они који су укључени у комерцијалну сексуалну индустрију и, они који раде у домаћинствима.[1]

Дужнички рад за разлику од многих других облика принудног рада, јавља се у прикривеном облику тако да није увек лако открити овакве случајеве. На пример, дужнички рад обично није повезан са неким другим недозвољеним радњама, као што је то случај са трговином људима, а не јавља се ни у посебно транспарентним облицима, као на пример, рад коришћен у оружаним снагама или рад осуђеника. Напротив, дужнички рад се веома често испољава у односима између два лица, а лице у подређеном положају обично није у могућности да предузме било шта у циљу поправљања тог положаја или је држано у уверењу да је тај његов положај у складу са законом.[2]

Усаглашавањем различитих студија, анализа и извора података, може се аргументовано рећи да, дужнички рад превасходно погађа сиромашан слој људи, и јасно се показује повезаност између принудног рада и изложености дуготрајним облицима дискриминације.[3] У томе предњаче припадници ниже касте, племенски и домородачки народи, а у оквиру њих, дужничко ропство нарочито окупира раднике мигранте, жене и децу. Постоји шири консенсус у академским круговима да радници најчешће приступају уговарању дужничког рада како би спречили акутно сиромаштво или глад. Мада, подаци МОР-а указују да дужнички радници такође живе у енормном сиромаштву док су дужници.[4]

Дужнички рад је претежно заступљен у Индији и другим земљама јужне Азије. Број од 522 милиона сиромашног становништва овог дела света, потврђује да дужничке раднике несумњиво прати екстремно сиромаштво. Такође, у Боливији, Бразилу, Перуу, Филипинима раде у разним секторима неформалне економије, укључујући пољопривреду, каменоломе, обраду камена, индустрију свиле, пчеларство, ткачнице, радионице за израду опеке и пиринчана поља. У Пакистану, на пример, према сазнањима од ослобођених дужничких радника утврђено је да су већина њих, која је била изложена екстремним условима експлоатације, припадници доњих – нижих касти или верских мањина.[5] Многи радници у неформалном сектору су немоћни да се успешно изборе са ризицима и економским депресијама (потресима), и имају само неколико начина да намире своје свакодневне основне потребе. Новчане позајмице (задуживање) су често једини начин да се избегне сиромаштво, оскудица али тај пут најчешће води ка дужничком ропству.

3. ЗАБРАНА ДУЖНИЧКОГ РОПСТВА У МЕЂУНАРОДНИМ АКТИМА

За разлику од средњег века када је својина над људским бићем чинила основу система феудалних односа, са буржоаским револуцијама стасавају идеје да нико не може располагати људским бићем, нити имати право својине над њим као над стварима. У савременом развоју пракса дужничког ропства као облик принудног или обавезног рада нарушава све постулате и вредности цивилизацијских тековина оличене у природним људским правима. Стога, интервенција међународних организација у циљу заштите дигнитета човекове личности од тлачења и свих видова експлоатације, била је, најпре, на подручју забране ропства. Пионирски кораци ка искорењивању ропства и ропског положаја, предузети су доношењем правила против трговине робљем на Бечком конгресу 1815. године. У Бриселу је 1890. године донет *Акт против ропства*, усмерен управо на трговину робљем и то, пре свега, на отвореном мору.

[1]Међународна организација рада, Смернице о радном законодавству, Женева, 2001, стр. 234.
[2]Г. Обрадовић, Начело слободе рада (докторска дисертација), Правни факултет у Нишу, Ниш, 2006.године, стр. 70.
[3]A global alliance against forced labour, нав. дело, стр.31.
[4]Исто, стр. 31 и 32.
[5]Combating Forced Labour, A Handbook for Employers& Business, исто, стр.36.

То је била прва борба на међународном плану, јер је Акт предвидео формирање уреда који је усклађивао спровођење мера против ропства и трговине људима.

Конвенција о ропству (Slavery Convention) усвојена под окриљем Друштва народа у Женеви, 25. септембра 1926. године,[1] је прва међународна конвенција која за основни циљ има укидање ропства. Конвенција у члану 1. дефинише ропство,*„као стање или услове једне индивидуе над којом се врше неки или сви атрибути права сопствености (својине)“*. Роб или, како су називани, „животиња која говори“ је људско биће над којим се врши, или неко има, у потпуности или делимично право својине – да располаже његовим животом, прода, уступи, убије. Овом конвенцијом државе су се обавезале да предупреде и спрече трговину робљем, да укину ропство и пруже једна другој узајамну помоћ како би искорениле ову појаву.

Према одредбама Опште декларације о правима човека из 1948. године, коју можемо назвати историјском у погледу људских права: „Никосенесмедржати у ропствуилипотчињености: ропство и трговинаробљемзабрањенису у свимоблицима (чл.4). Никосенесмеподвргнутимучењуилисвирепом,
нечовечномилипонижавајућемпоступкуиликажњавању“ (чл. 5).

Нешто касније, у Њујорку, 1953. године, усвојен је *Протокол о изменама и допунама Конвенције о ропству,* као и *Допунска конвенција о укидању ропства, трговине робљем и установа и праксе сличних ропству* у Женеви, 1956. године. Допунска конвенција има за циљ да појача напоре усмерене на укидање ропства, трговине робљем и установа и праксе сличних ропству, потврђујући да ропство, трговина робљем и праксе и установе сличне ропству још нису искорењене у свим деловима света. У члану 1. Допунске конвенције из 1956. године наводи се конкретна пракса која се сматра сличном ропству, и коју су државе потписнице дужне да напусте и предузму све мере за превазилажење истих. Под праксом сличном ропству сматра се:(а) ропство због дуга;

(б) кметство (робовање), тј. положај онога ко је обавезан према закону, обичају и неком споразуму да живи и ради на земљи која припада другом лицу и да том лицу врши, уз награду или бесплатно, извесне одређене услуге, а да при том не може да промени свој положај;

(в) свака установа или пракса на основу које: 1) се нека жена обећава или уступа (удаје) неком лицу, уз накнаду која се исплаћује њеним родитељима, старатељу, фамилији или неком другом лицу, или групи лица, без права жене да одлучује, односно да одбије, 2) муж неке жене, или његова породица или њен бивши члан имају право да је уступе трећем лицу, уз накнаду или без, мимо њене воље, 3) жену, по смрти мужа, неко наслеђује, или може бити продата другом лицу у наслеђе;

(г) свака установа или пракса према којој родитељи, један од њих или старатељ, уступа дете или одраслу децу млађу од 18 година трећем лицу, уз накнаду или без, у циљу њихове експлоатације.

Премда је пионирска регулатива о укидању принудног рада инкорпорирана у акте који се односе на забрану и искорењивање ропства, трговину робљем, мора се нагласити, да принудни рад и ропство нису таутолошки феномени. Наиме, ропство одликује потпуна контрола над особом у циљу економске експлоатације уз помоћ насиља или претње насиљем.[2] Мада је ропство један вид принудног рада, принудни рад је довољно широк појам да обухвата и друге облике принудног или обавезног рада, у којем не постоји остваривање права власништва над радником и који не представљају увек ропство или однос сличан ропству.[3]

Ропство поред евидентних разлика има и доста сличности са принудним радом. Као и код принуде/присиле на рад и ропство одликује прилагођавање новонасталим условима.

[1]Конвенција је усвојена на четрнаестом заседању Конференције МОР-а. Југославија је ратификовала 1926. године, „Службене новине“, бр. 234/1929.

[2] K. Bales, Ehpendable People: Slavery in the age of Globalization, Journal of International Affairs, 2/2000, стр. 462.

[3]Више у: Међународна организација рада, Смернице о радном законодавству, нав. дело, стр. 228.

Преображај ропства сматра се једним од примера процеса глобализације.[1] Као облици ропства, данас, се јављају: а) власничко ропство; б) дужничко ропство; в) уговорно ропство.[2] Способност прилагођавања новонасталим условима је примарна одлика свих форми принудног рада, самим тим и дужничког ропства. То је разлог зашто се његово искорењивање у блиској будућности може посматрати само као визија, не и реалност. Оно расте у условима социјалне кризе, када управа и правни системи уопште почињу да нагињу ка корупцији. Једном званично укинуто, ропство се трансформисало, прилагодило као једно незаконито предузеће које одражава промене у глобалној економији.

4. ДОПРИНОС МЕЂУНАРОДНЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ РАДА У СУЗБИЈАЊУ ПРИНУДНОГ РАДА

Делатност Међународне организације радатрадиционално је усмерена на стварање услова за поштовање слобода и фундаменталних права човека, чиме је спречавање принудног или обавезног рада заузело значајно место у њеним активностима. Полазна основа за препознавање и детекцију принудног/присилног рада јесу конвенције МОР-а. Без јасног ослонца заснованог на садржају конвенција Међународне организације рада, принудност рада је тешко уочити и разумети. Две конвенције МОР-а које се баве укидањем принудног или обавезног рада (Конвенција бр. 29 и Конвенција бр.105) спадају у групу најшире ратификованих конвенција.

Конвенција о принудном раду бр.29 из 1930. године,[3] како истичу неки писци, из хуманих разлога, као и услед велике незапослености забрањује принудни или обавезни рад. Обавеза државе која ратификује Конвенцију о принудном раду је *„да елиминише примену принудног или обавезног рада у свим облицима у што краћем могућем року“* (чл.1, параграф 1).

Конвенција под појмом „принудни или обавезни рад“ означава *„сваки рад или службу која се захтева од једног лица под претњом ма које казне и за који се то лице није понудило добровољно“* (чл.2, параграф 1). Сходно дефиницији, принудност има три фактичка аспекта која генеришу његову правну структуру, а то су:

- *рад или служба,*
- *претња било каквим кажњавањем,*
- *непостојање добровољности.*

- Принудност рада се односи на *„сваки рад или службу“*, односно *изнуђивање* рада или службе. Како је нагласио Одбор експерата за примену конвенција и препорука,[4] изнуђивање рада или службе треба разликовати од случајева наметања обавезе образовања или обуке. Принцип обавезног образовања признат је као право на образовање многим међународним актима, као и актима МОР-а. Едукација, усавршавање, стручно оспособљавање као захтеви савремених технолошких процеса носе са собом и дозу „практичног рада“, услед чега, није лако увек направити разлику између обуке и запослења.
- Да би се рад или служба могао подвести под дефиницију „принудног или обавезног рада“ мора да је изнуђен *„под претњом било каквим кажњавањем“*. То је рад који се врши под физичком принудом, односно претњом санкцијама. Кажњавање не мора да буде у облику директне санкције, већ може значити и губитак права или привилегија.[5] Претња казном може

[1]Исто.
[2]Исто.
[3]Ратификована у Југославији 1932. год., „Сл. новине“, бр. 297-CXI/I 1932.год.Поводом истог питања МОР-а је усвојила 1930. године и две препоруке:
- Препоруку бр. 35 о индиректном принуђивању на рад и Препоруку бр. 36 о регулисању принудног или обавезног рада. МОР је 1936. године донела Препоруку бр. 46 о поступном укидању регрутовања.
[4]Извештај Одбора експерата за примену конвенција и препорука, Извештај III (Део 4Б), Међународне конференције о раду, на 65. заседању, 1977. године, стр 20.
[5]ILO, Abolition of Forced Labour, General Survey of 1979.,by the Committee of Exsperts, para. 21.

бити и компилација више различитих облика. Најекстремнији облици укључују физичко насиље или ограничење, или чак претње смрћу жртви или њој блиским особама. То могу бити и суптилни облици претњи, некад психолошке природе.[1] Такође, казне могу бити и финансијске природе, укључујући економске казне повезане са дугом, неисплаћивањем надница или губитком надница заједно са претњом отказом уколико радник одбије да ради прековремено више од оног што је предвиђен уговором о раду или националним правом.[2]

- Непостојање *„добровољног пристајања на посао или службу“* је битан сегмент у утврђивању принудности или обавезности рада. Недостатак пристанка за рад је негација слободе рада, као елементарног „природног права човека“ и конститутивног елемента радног односа – добровољности. Принудни рад је, према дефиницији, рад који лице није само добровољно прихватило, него му је наметнут неким обликом принуде. На принудни рад се, стога, гледа као на „новији појавни облик ропства“.[3] Заиста с правом, јер је људско биће слободно у оној мери у којој је његова делатна способност неометана, тј. да ли располаже слободном вољом да чини то што чини. „Принудити човека, то значи лишити га слободе. Уколико ме други спречавају да радим оно што бих иначе могао да радим, утолико нисам слободан; а ако су то подручје други људи умањили испод извесног минимума, могу да кажем да живим под принудом, или, да сам, може бити, поробљен“, истиче И. Берлин.[4]

Добровољан пристанак је потребан не само за обављање неког рада тј. службе, већ и за трајање таквог рада. Под елементом добровољности подразумева се и „могућност повлачења слободно датог пристанка“. Тако, на пример, уз околност да се одрасла особа „добровољно пријави“ за обављање неког посла или вршење неке службе, било какво ограничење слободе радника да напусти такав посао (уз разумну најаву отказа у складу са националним законодавством), задире у принудност рада и члан 2, Параграф 1, Конвенције бр. 29 о принудном или обавезном раду. У суштини, лице се налази у околностима принудног рада ако је прихватање рада или услуге учињено против његове слободе избора, и не може да напусти исти без казне или претње казном.[5]

Недостатак пристанка на рад може доћи и као последица: а) рођења или порекла од подређеног или ропског статуса; б) физичке отмице или киднаповања; продаје људи у власништво другима; физичког ограничавања локације за рад – у затвору или у приватном задржавању; психолошке принуде, тј. наредбе да се ради под вероватном претњом казне без могућности жалбе; изазивања задужености (фалсификовањем рачуна, преувеличаним ценама, смањењем вредности произведених роба или пружених услуга, оптерећењем прекомерним каматама); лажних незаконитих обећања о врсти и условима рада; задржавања или неисплаћивања зараде; задржавања идентификационих докумената или других личних вредности.[6]

Пракса Европске комисије за људска права (предмет *Iversen v. Norveška* из 1963.године) уводи још један услов за постојање принудног рада. Наиме, не само да се принудни рад јавља кад се од одређеног лица захтева рад против његове воље, већ и ако дужност обављања рада у себи садржи елемент неизбежне и непотребне тегобе (тлачитељске), узнемирености, неподношљиве неправедности.[7]

[1]A global alliance against forced labour, нав.дело, стр. 5.
[2]Исто.
[3]Б. Шундерић, Право међународне организације рада, Правни факултет у Београду, Београд, 2001. године, стр.165.
[4]И. Берлин, Четири огледа о слободи, Филип Вишњић, Београд, 1992. године, стр. 203 и 204.
[5] Combating Forced Labour, A Handbook for Employers &Business, Intriduction& Overview, International Laboir Office, Geneva, ILO, 2008, стр. 8.
[6]A global alliance against forced labour, нав. дело, стр.6.
[7]Цитирано према: Б. А. Лубарда, Европско радно право,ЦИД, Подгорица, стр. 52.

Конвенција бр. 105 о укидању принудног рада из 1957. године[1] предвиђа да се свака чланица МОР-а, која ратификује ову Конвенцију, обавезује да ће предузети делотворне мере како би обезбедила непосредно и комплетно укидање принудног или обавезног рада, како је дефинисано у члану 1 ове Конвенције. Тиме се држава обавезује да ће сузбијати и да неће употребљавати било који облик принудног или обавезног рада, и то: а) као средство принуде и политичог преваспитања или као санкцију за заступање или изражавање политичких ставова или ставова идеолошки супростављених владајућем политичком, друштвеном или економском систему; б) као средство за мобилизацију и употребу радне снаге у сврхе економског развоја; в) као начин за постизање радне дисциплине; г) као казну за учествовање у штрајковима; д) као средство за расну, социјалну, националну или верску дискриминацију.

Конвенција бр.105 не представља ревизију Конвенције бр. 29, већ је креирана да допуни овај инструмент, те стога не садржи дефиницију принудног рада. Дефиниција дата у Конвенцији бр. 29 сматра се генерално валидном.[2]

Стремљења Међународне организације рада ка елиминисању дужничког рада и праксе која води дужничком ропству резултирало је сетом конвенција које у највећој мери регулише систем плата и исплата зараде. Ова питања су предмет интересовања Међународне организације рада у склопу реализације два начела. Прво је „за једнак рад једнака плата“ без обзира на пол. Дакле, изједначавање мушке и женске радне снаге у награђивању. Друго начело је везано за утврђивање гарантовања и заштите минималних плата.[3] Нормативну делатност у овој области Међународна организација рада је започела 1928. године усвајањем Конвенције бр. 26 о установљавању метода за одређивање минималних надница и Препоруке бр. 30 о примени метода за одређивање минималних надница. Затим, Конвенција бр. 95 из 1949. године која се односи на заштиту плата, Конвенција бр. 99 из 1951. године о одређивању минималних надница у пољопривреди, Конвенција бр. 117 из 1962. године која се односи на основне циљеве и стандарде социјалне политике, као и Конвенција бр. 131 из 1970. године која се односи на одређивање минималних плата. Ниједна конвенција нема функцију ревидирања претходне.

Конвенција бр. 95 о заштити плата из 1949. године са Препоруком бр. 85 разрађује појам „плате“ (чл.1) тако да он означава: *назив или ма који начин обрачуна накнаде или зараде погодне да буде процењена у готовом новцу и одређена уговором или националним законом који је дужан, на основу уговора о раду, писаног или усменог, послодавац да даје раднику било за извршени рад или пре извршења, било за учињену услугу или пре извршења услуге.* Према члану 5. Конвенције, принцип исплате плате је „исплата непосредно заинтересованом раднику“.

Плате које се исплаћују у готовом новцу биће исплаћене у монети по легалном законском курсу (чл. 3. ст.1). Конвенција дозвољава да се део плате исплати у натури (чл. 4. ст. 1). Исплата плате у облику алкохола или дроге је, по Конвенцији штетна и недозвољена. Давање у натури мора да: 1) служи личним потребама радника и њихових породица и да могу одговарати њиховим интересима, и 2) вредност датих престација мора бити довољна (пристојна) и праведна.

Конвенција забрањује послодавцу (чл. 6) да на било који начин ограничава слободу радника да располаже платом по његовој вољи.

---

[1]„Службени лист СРЈ“, Међународни уговори, бр. 13/2002, од 20. децембра 2002. године.
Када је донета Конвенција 1957. године није било иницијатива за њену ратификацију, јер се сматрало да она нема неког посебног значаја за државе са развијеним демократским системима, а самим тим ни за Југославију.

[2]Док Конвенција бр. 29 захтева генерално укидање принудног или обавезног рада (чл.1, Параф. 1), Конвенција бр.105 тражи укидање принудног или обавезног рада само у пет наведених случајева. Наведено према: Abolition of forced labour, General Survey of 1979, нав. дело, стр. 9 и 104.

[3]Р. Пешић, Међународна организација рада (порекло-структура-делатност), Нови Сад, 1969., стр.139.

Плате ће, према чл.12, бити исплаћиване у одређеним временским интервалима. У случају стечаја или ликвидације радници имају имају статус повлашћеног повериоца.

У регулисању материјалног и социјалног статуса радника, и тиме елиминисању дужничког рада нарочито је важан допринос Конвенције бр. 117 о циљевима и мерама социјалне политике. Социјална политика, као део политике уопште која се води у једном друштву, има за циљ „предузимање одређених мера како би се обезбедили услови за живот и рад људи и да се стално унапређују ради постизања одређеног нивоа материјалног, социјалног и културног благостања".[1]

Примарна интенција Конвенције бр. 117 о циљевима и мерама социјалне политике из 1962. године првенствено је: 1) добробит становништва; 2) развој становништва и 3) подстицање становништва у погледу друштвеног напретка (чл. 1. ст. 1). У циљу „побољшања животног стандарда" који се има сматрати примарним циљем у планирању економског развоја Конвенција (чл. 2), инсистира да треба чинити све да се избегне разбијање породичног живота и традиционалних друштвених јединица. Према члану 3. Конвенције, једна од мера које треба да размотре надлежне власти ради остваривања наведеног циља је „елиминисање у што је могуће већој мери, узрока хроничне задужености и, ситуација које могу довести до задужења, а везана су за исплату плата". Захтев је да се плата исплаћује у редовним интервалима, у законским средствима плаћања. Сходно томе, део четврти Конвенције посвећен регулисању награђивања радника, тј. платама, регулише: 1) утврђивање минималних плата; 2)исплате зарађених плата; 3) обавештење радника о својим правима у погледу плата, и др. Сугерише се члановима да подстичу утврђивање минималних плата колективним уговором (чл. 10). Конвенција садржи одредбе о заштити права радника миграната, нарочито у погледу заштите плата, тј. упућује на закључивање споразума између заинтересованих држава како би се омогућила заштита и предност не мања од оних које уживају радници који бораве у земљи запошљавања, и како би се предвиделе олакшице да радници мигранти пренесу део својих плата и уштеда кући (чл. 8. ст. 3).

Конвенција бр. 131 о утврђивању минималних плата из 1971. године са Препоруком бр.136 предвиђа да државе чланице ратификацијом преузимају обавезу да установе систем минималних надница (чл.1). Тај систем треба да обухвати све групе радника чији су услови запослења такви да би било оправдано да се обезбеди њихова заштита. Основна сврха „система минималних надница" (сходно Препоруци бр. 136) је да се радницима пружи потребна заштита у погледу минималног дозвољеног нивоа наднице. То је, према Препоруци, један од елемента политике која за главни циљ има, борбу против сиромаштва и задовољавање основних потреба свих радника и њихових породица.

Међутим, треба рећи да за плате нису заинтересовани само радници и послодавци, него и владе. У предговору XIII одељка Версајског уговора се и тражи „обезбеђење наднице довољне за пристојан живот". То је, у ствари, начело тзв. социјалне плате утврђено Универзалном декларацијом (чл. 23) и Пактом о економским, социјалним и културним правима. Има писаца који сматрају да је МОР веома мало учинила да конкретизује поменута начела о платама. Питање плата (зарада) тангира интересе свих актера радног односа. Зарада и јесте битан елемент радног односа (онерозност), и један од најзначајнијих услова рада – „у радном односусе никад не подразумева бесплатност" (Тинтић).[2]Обезбеђење наднице довољне за пристојан живот елиминише први и примарни узрок дужничком раду – страх за егзистенцију. Тенденција Организације рада мотивисана је тежњом заштите радника, јер везаност дугом умањује преговарачку моћ радника и препушта их великом ризику експлоатације.[3]

5. ЗАКЉУЧАК

[1]Б. Шундерић, Право Међународне организације рада, нав. дело, стр. 211.
[2]Н. Тинтић, Радно и социјално право, Радни односи II, Загреб, 1972. године, стр. 303.
[3]Исто.

Дужничко ропство је вид савременог робовања и пракса слична ропству. Формалноправно то је вид принудног рада, јер је рад „залог“ дужника повериоцу због неисплаћеног дуга.„Рад због дуга“ представља кршење елементарних људских права, стога се изричито забрањује међународним инструментима. Тако, члан 11. Међународног пакта о грађанским и политичким правима, и члан 1. Четвртог протокола на Европску конвенцију о људским правима, забрањују дужничко ропство прописујући да се „нико не може лишити слободе само зато што није у стању да испуни уговорену обавезу“.

Најзначајнији допринос у сузбијању принудног рада дала је Међународна организација рада. Међународна организација рада није више усамљена у алармирању светске јавности на нове облике принудног, присилног рада и праксе сличне ропству. У том смислу значајна је активност бројних невладиних организација које се баве заштитом људских права. Мобилисање светског јавног мњења је практичан начин да се допринесе остваривању овог глобалног циља.

ЛИТЕРАТУРА

[1.] A global alliance against forced labour, (2005): Global Report under the Folow/up to the ILO Declaration on Fundamental Principles and Rights at Work, International Labour Conference, 93rd Session, Geneva.
[2.] Bales, K. (2000): Ehpendable People: Slavery in the age of Globalization, Journal of International Affairs, vol. 2.
[3.] Берлин, И. (1992): Четири огледа о слободи, Филип Вишњић, Београд.
[4.] ILO,*Stopping forced labour*, (2001): Global Report under the Follow-up tothe ILO Declaration on Fundamental Principles and Rights at Work, Report I(B), International Labour Conference, 89thSession, Geneva.
[5.] Извештај Одбора експерата за примену конвенција и препорука, (1997): Извештај III (Део 4Б), Међународне конференције о раду, на 65. заседању.
[6]. Combating Forced Labour, (2008): A Handbook for Employers& Business, Special Action Programme to Combat Forced Labour, International Labour Office, Geneva.
[7.] Лубарда, Б. (2004): Европско радно право,ЦИД, Подгорица.
[8.]Међународна организација рада,(2001): Смернице о радном законодавству, Женева.
[9.] Пауновић, М., Кривокапић, Б., Крстић, И. (2007): Основи међународних људских права, Мегатренд универзитет, Београд.
[10.] Пешић, Р. (1969): Међународна организација рада (порекло-структура-делатност), Нови Сад.
[11.]Forced Labour and Human Trafficking, (2008), A Handbook for LabourInspectors,International Labour Office, Geneva.
[12.] Шундерић, Б. (2001): Право Међународне организације рада, Правни факултет у Београду, Београд.

Правни извори

[1.]Конвенција о ропству, „Службене новине“, бр. 234/1929.
[2.] Конвенција о принудном раду бр.29 из 1930. године, Ратификована у Југославији 1932. године, „Сл. новине“, бр. 297-CXI/I 1932.год.
[3.] Конвенција бр.105 о укидању принудног рада из 1957. године, „Службени лист СРЈ“, Међународни уговори, бр. 13/2002, од 20. децембра 2002. године.

UPOREDNOPRAVNA ANALIZA ELEKTRONSKE TRGOVINE

COMPARATIVE LEGAL ANALYSIS OF ELECTRONIC COMMERCE

Žaklina Spalević
Pravni fakultet, Univerzitet Sinergija, Raje Baničića bb, Bijeljina
Tel: +387 55 217 100; Fax: +387 55 219 071
E – mail: zspalevic@sinergija.edu.ba

Sažetak
Ubrzani razvoj informacionih tehnologija i Internet globalizacija, koji u globalnim uslovima poslovanja predstavljaju neminovnost, doveli su do nagle ekspanzije elektronske trgovine (e-Trgovina) i stvaranja novih pravnih instituta u privrednom pravu. Prevazilazeći geografske, administrativne i političke barijere, i kreirajući savremeno svetsko tržište, globalna e-Trgovina dovodi do niza pravnih nedoumica, kako u oblasti privrednog i obligacionog, tako i u oblasti krivičnog prava, ukazujući na neophodnost jedinstvene pravne regulative. Na osnovu UNCITRAL-ovog modela zakona o e-Trgovini, SAD i države Evropske Unije su prve počele da grade pravni okvir e-Trgovine. Analiza istog upućuje na harmonizaciju legislative e-Trgovine država Zapadnog Balkana sa zakonodavstvom Evropske unije.
Ključne reči: *Internet globalizacija, e-Trgovina, Elektronski potpis, Elektronski ugovor, Uporednopravna analiza.*

Abstract
The accelerated development of information technology and the Internet globalization, which are unavoidable in the global business environment, led to the rapid expansion of electronic commerce (e-Commerce) and the creation of new legal issues in commercial law. By overcoming the geographical, administrative and political barriers, and by creating the modern global market, global e-Commerce produces a range of legal concerns in the field of economic, obligation and criminal law, indicating the necessity of a unified legal regulation. Based on the UNCITRAL law model for the e-Commerce, the U.S. and the EU countries have started to build the first legal framework for e-Commerce. Results of analyzing of this framework are pointing to the need of the harmonization of legislation of e-Commerce in the states of Western Balkans with the legislation in European Union.
Keywords: *Internet globalization, e-Commerce, Electronic signature, Electronic contract, Comparative analysis.*

1. UVOD

Rapidnim razvojem informacionih tehnologija i Internet globalizacijom značajno su unapređeni svi aspekti ljudskog života, kako privatni tako i poslovni. Primenom savremenih elektronskih sredstava i računara, svaki savremeni poslovni sistem treba da teži komunikaciji elektronskim informacijama i podacima, kao i da razmenjuje elektronski verifikovana dokumenta. Nagli razvoj Interneta je u značajnoj meri uticao na motivaciju sve većeg broja korisnika da u potrazi za ekonomičnijim i efikasnijim radom koriste mogućnosti elektronskog poslovanje. Danas, najznačajniju oblast elektronskog poslovanja predstavlja e-Trgovina, koja zauzima značajno mesto u međunarodnoj trgovini. Na to nas upućuje i sama činjenica da je značaj e-Trgovine krajem 90-tih godina prošlog veka uočila Svetska trgovinska organizacija (WTO), koja je 1998. godine usvojila radni program e-Trgovine

u cilju ispitivanja delatnosti povezanih sa trgovinom u globalnim okvirima.[1] Naime, već 2000. godine vrednost računarskih resursa i elektronske trgovine u SAD je premašila vrednost celokupnog proizvodnog sektora u SAD.[2] S tim u vezi, mnogobrojne vladine i nevladine međunarodne organizacije pristupaju sveobuhvatnoj ili delimičnoj harmonizaciji pravne regulative koja se odnose na e-Trgovinu.

2. POJMOVNO ODREĐENJE E-TRGOVINE

Pod pojmom e-Trgovine podrazumevamo obavljanje poslovnih transakcija od strane fizičkih i pravnih lica,[3] putem elektronskih komunikacionih mreža, pre svega Interneta, i to obradom i prenosom digitalnih podataka, uključujući tekst, zvuk i sliku.[4] Elektronsko tržište predstavlja virtuelni prostor unutar koga se sreću fizička i pravna lica u cilju obavljanja svojih poslovnih transakcija. Za razliku od tradicionalnog tržišta, elektronsko tržište ima neutralnu posredničku ulogu između stranaka i u svojim transakcijama pruža usluge i jednoj i drugoj strani. Na elektronskom tržištu fizička i pravna lica vrše razmenu dobara i usluga koristeći Internet tehnologije i standarde u cilju distribucije proizvoda i obavljanja online transakcija. Predmet e-Trgovine čine i sve ostale poslovne funkcije privrednog društva, neophodne u procesu trgovine, poput marketinga, finansija, proizvodnje, prodaje, servisiranja proizvoda i usluga putem Interneta, elektronskog transfera novca, e-Konosmana, online aukcija, online lanaca snabdevanja, automatskih sistema za prikupljanje podataka i administrativnih funkcija. S tim u vezi, e-Trgovina ne podrazumeva samo kupovinu i prodaju, već i organizaciju poslovanja firme u mrežnom okruženju, organizovanje poslovne komunikacije prema klijentima i brigu o istima. U poslednje vreme, na tržištu sama *informacija* predstavlja najvredniji predmet e-Trgovine. Ono po čemu se elektronsko tržište najviše razlikuje od tradicionalnog je, pre svega, smanjenje ulaznih barijera i mogućnost pretraživanja i dobijanja informacija o karakteristikama proizvoda, njihovoj ponudi i potražnji. Geografska lokacija više ne predstavlja barijeru za stupanje u poslovnopravne odnose. E-trgovina ruši administrativne i političke barijere, šireći postojeća i stvarajući nova tržišta. Svaka država je dužna da fizičkim i pravnim licima omogući nesmetano učestvovanje na tržištu, štiteći pri tome sva njihova lična i imovinska prava. Tržište koje se odvija na Internetu predstavlja zalog za budućnost razvoja ljudskog društva i po Strategiji Evropske unije iz Tamperea, jedan je od temelja elektronskog društva.

3. PRAVNA REGULATIVA E-TRGOVINE U MEĐUNARODNIM ORGANIZACIJAMA

Prve korake na polju pravne regulative e-Trgovine načinile su međunarodne organizacije, pre svega Ujedinjene nacije i Evropska unija.

3.1. UNCITRAL-ovi Modeli zakona

Komisija Ujedinjenih nacija za međunarodno trgovinsko pravo[5] (UNCITRAL) osnovana je Rezolucijom 2205 (XXI) od 17. decembra 1966. godine sa ciljem da unapredi već započeti proces harmonizacije i unifikacije međunarodnog trgovinskog prava.[6] Upravo radi nesmetanog obavljanja međunarodne e-Trgovine i stvaranja, kako pravne sigurnosti tako i odgovarajućeg pravnog ambijenta

[1] Mattoo, Aaditya, Pérez-Esteve, Rosa and Schuknecht, Ludger (2001): *Electronic Commerce, Trade and Tariff Revenue: A Quantitative Assessment*, The World Economy, New York: John Wiley & Sons Ltd, Vol. 24, Iss. 7, pp. 955–970.

[2] Cheeseman Henry R. (2001): *Bussines Law: Etrhical, International & E-Commerce Environment*, New Jersey: Prentice Hall, 4th Edition, pp. 182.

[3] United Nations Conference on Trade and Development (2000): *Electronic Commerce and Development*, Bangkok, Thailand: Building Confidence, 12-19 February, pp. 5-16.

[4] OECD (1997): *Electronic commerce*, Paris: *Policy Brief*, No.1, pp. 2-6.

[5] United Nations Commision on International Trade Law.

[6] Hill, Richard and Walden, Ian (1996): T*he Draft UNCITRAL Model Law for electronic commerce: issues and solutions*, Toronto: The Computer Lawyer, Vol. 13. No.3, pp. 18.

za razvoj e-trgovine,[1] od strane Generalne skupštine Ujedinjenih nacija je 1996. godine usvojen, u formi rezolucije, Model zakona za e-Trgovinu. Isti je, u cilju nacionalne kodifikacije e-Trgovine, ponuđen članicama Ujedinjenih nacija kao alternativa tradicionalnom načinu obavljanja trgovine uz dokumentaciju u papirnoj formi.[2] S tim u vezi, sva pitanja iz oblasti prava u vezi sa e-Trgovinom prepuštena su pravnoj regulativi već postojećeg ili budućeg zakonodavstva država članica Ujedinjenih nacija. Nakon što je od strane UNCITRAL-a utvrđena osnova pravnog regulisanja e-Trgovine, na nacionalnim nivoima su počeli da se donose pravni propisi u skladu sa istom, koji regulišu najznačajnija pitanja iz njenog domena.

UNCITRAL je 2001. godine usvojio Model zakona o elektronskom potpisu, koji akcenat stavlja na načelo tehničko-tehnološke neutralnosti elektronskog potpisa,[3] tj. onemogućava nacionalna zakonodavstva da favoriziraju bilo koju konkretnu tehnologiju za stvaranje elektronskih potpisa.[4]

Značajnom karakteristikom istog smatra se i zabrana primene sistema "prethodne dozvole", tj. zabrana obavezivanja privrednih subjekata da moraju dobiti prethodnu dozvolu za uspostavljanje i distribuciju sistema elektronskog potpisa.[5] Pored Modela zakona za e-Trgovinu i Modela zakona o elektronskom potpisu, uspehom UNCITRAL-a smatraju se usvajanje i ratifikacija Bečke konvencije o međunarodnoj prodaji robe,[6] Model zakona o međunarodnim transferima kredita,[7] Model zakona o međunarodnim trgovačkim arbitražama[8] i Arbitražna pravila.[9]

3.2. Pravna regulativa e-Trgovine u Evropskoj uniji

U cilju stvaranja jedinstvenog pravnog okvira za e-trgovinu unutar zajedničkog tržišta, prvenstveno radi obezbeđenja pravne sigurnosti, kako za poslovne subjekte, tako i za potrošače harmonizacijom nacionalnih propisa, na polju pravne regulative e-Trgovine u Evropskoj uniji usvojene su: 1997. godine Evropska inicijativa u oblasti elektronskog poslovanja, 1999. godine Direktiva o elektronskom potpisu[10] i 2000. godine Direktiva o elektronskoj trgovini Evropske unije.[11]

Direktiva o elektronskoj trgovini Evropske unije se odnosi kako na ugovore zaključene između građansko-pravnih subjekata, tako i na ugovore zaključene između privredno-pravnih subjekata, i obuhvata ne samo dobročine već i teretne ugovore. Zasnovana je na principu klauzule unutrašnjeg tržišta (*Internal Market clause*) koja podrazumeva da ako privredni subjekt započne delatnost e-Trgovine u skladu sa propisima zemlje članice u kojoj je registrovan, zemlja članica u kojoj se usluga ili proizvod putem e-Trgovine distribuira ne može ni na koji način zabraniti ili ograničiti takvu distribuciju.[12]

---

[1] Guide to Enactment of the UNCITRAL Model Law on Electronic Commerce, Ženeva, 1996, pp. 1.

[2] UNCITRAL (1998): *Model Law on Electronic Commerce with Guide to Enactment* 1996 *with additional article 5 bis as adopted in 1998,* New York: Resolution adopted by the General Assembly (A/51/628).

3 Načelo tehničko-tehnološke neutralnosti podstiče rast elektronske trgovine i razmenu informacija na pravno regulisanom tržištu, od pristupa koji favorizuje jednu ili nekoliko tehnologija digitalnog potpisa.

[4] Dempsey, James X. (2003): *Creating the Legal Framework for Information and Communications Technology Development: The Example of E-Signature Legislation in Emerging Market Economies***,** Journal Information Technologies and International Development, Cambridge: MIT Press, Vol. 1, Iss. 2, pp 39-52.

[5] Pojam slobode pružanja usluga e-trgovine, Član 5. Zakona o elektronjskoj trgovini, Službeni glasnik RS, br. 41/2009.

[6]UNCITRAL (1980): *Vienna Convention on Contracts for International Sales of Goods*, Vienna: The United Nation Conference of on Contracts for International Sales of Goods , Final Act, A. Conf. 97/18.

[7] UNCITRAL (1980): *Model Law on International Credit Transfers*, New York: Resolution adopted by the General Assembly, E.99.V.11

[8] UNCITRAL (2006): *Model Law on International Commercial Arbitration With amendments as adopted in*, New York: Resolution adopted by the General Assembly, A/40/17, annex I and A/61/17, annex I.

[9] UNCITRAL (2006): Arbitration Rules, New York: Resolution adopted by the General Assembly, A65/22.

[10] European Parliament and of the Council (2000): *Direktive 1999/93/EC on a Community framework for electronic signatures*, Brussels : Official Journal of the European Union, L13, pp. 12-20.

[11] European Parliament and Council (2000): Directive 2000/31/EC on certain legal aspects of information society services, in particular electronic commerce, in the Internal Market ('Directive on electronic commerce'), Brussels : Official Journal of the European Union, L178, pp. 1-16.

[12] Article 5. of Directive 2000/31/EC.

Veliki uticaj na donošenje Direktive o e-Trgovini Evropske unije i Direktive o elektronskom potpisu, imao je Zakon o elektronskom potpisu, koji je u Nemačkoj i italiji donet 1997. godine.[1] Već 2001. godine nemačko zakonodavstvo se posvetilo implementaciji Direktive o e-Trgovini Evropske unije.[2] Najpre je donet Zakon o e-Trgovini,[3] kojim je pojačan pravni položaj potrošača, kao ugovornih strana u zaključenju i ispunjenju elektronskih ugovora, i dodatno osigurano njihovo pravo na privatnost. Zakon o elektronskim medijima je donet 2007. godine, u cilju adekvatnije pravne pravne regulative na polju e-Trgovine.

U prvoj deceniji 2000-tih godina, značajni koraci u pravcu pravne regulative e-Trgovine i primene, kako Direktive o elektronskoj trgovini Evropske unije, tako i Direktive o elektronskom potpisu, učinjeni su i u Francuskoj. 2000. godine donet je Zakon o elektronskom potpisu kojim je elektronski potpis izjednačen sa svojeručnim.[4] Nešto kasnije doneti su Zakon o poverenju u digitalnu ekonomiju,[5] Zakonik o pošti i elektronskim komunikacijama i Zakonik o potrošnji, svi bazirani na pomenutim Direktivama Evropske unije.

Na polju pravne regulative e-Trgovine, u Velikoj Britaniji je očigledan uticaj UNCITRAL-ovih modela zakona. Pod uticajem istih, 2000. godine donet je Zakon o e-Trgovini.[6] Iste godine, donet je i Zakon o elektronskim komunikacijama,[7] a samo dve godine kasnije i odgovarajuća Uredba o istim.[8]

4. PRAVNA REGULATIVA E-TRGOVINE U SAD-U

Po pitanju pravne regulative e-Trgovine u SAD-u, američka savezna država Juta je prva državotvorna celina na svetu koja je donela Zakon o digitalnom potpisu,[9] nakon čega je 1999. godine usledilo donošenje modela Jednoobraznog zakona o prenosu računarskih informacija.[10] Isti je donet u cilju rešavanja brojnih problema koji se mogu pojaviti prilikom poslovanja putem Interneta, i spada u kategoriju modela zakona koji, zbog podele ustavnih nadležnosti u federalnoj strukturi SAD-a, ne može stupiti na snagu dok ga u svojim zakonodavnim procedurama ne usvoje države članice SAD. Veliki broj država inkorporirao ga je u svoje zakonodavstvo, počev od 1999. godine, što govori o očiglednom uspehu američkog zakonodavstva na planu postizanja jedinstvene pravne regulative e-Trgovine. Model Jednoobraznog zakona o prenosu računarskih informacija predstavlja potpunu i sveobuhvatnu kodifikaciju prava e-Trgovine, u svemu prilagođenu potrebama elektronskog poslovanja, te se isti smatra temeljem elektronskog ugovornog prava i jednim od najvažnijih izvora trgovinskog prava u SAD-u.

Na daljem planu pravne regulative e-Trgovine, u SAD-u je usvojen model Zakona o jednoobraznim elektronskim transakcijama,[11] komplementaran modelu Jednoobraznog zakona o prenosu računarskih informacija. Osnovni cilj modela Zakona o jednoobraznim elektronskim transakcijama jeste donošenje jedinstvenih propisa o sadržaju ugovora sačinjenog u elektronskom obliku i potpisanih elektronskim

[1] Italija je neposredno iza Nemačke donela Zakon o elektronskom potpisu (Regolamento recante criteri e modalità per la formazione, l'archiviazione e la trasmissione di documenti con strumenti informatici e telematici, a norma dell'articolo 15, comma 2, della legge 15 marzo 1997, No. 59), Gazzetta Ufficiale 13.3.1998, No. 60.

[2] Wuermeling, Ulrich (2001): *E-Commerce — Germany Implementation of The E-Commerce-Directive in Germany*, Southampton: Computer Law & Security Report, Vol. 17, Iss. 3, pp. 168-169.

[3] Gesetz über rechtliche Rahmenbedingungen für den elektronischen Geschäftsverkehr (2001): Deutscher Bundestag Drucksache 14/6098, BGBl. I 2001 S. 3721.

[4] *Loi No 2000-230 du 13 mars 2000 portant adaption du droit de la preuve aux tehnologies de l'information et relative à la signature électronique,* ,Journal Officiel De La République Française, No 62. , p. 3968.

[5] *Loi No 2004-575 du 21 juin 2004 pour la confiance dans l'économie numérique,* Journal Officiel De La République Française, No. 143, p11168.

[6] *Electronic Commerce Act*, Chapter 7, 2000, United Kingdom.

[7] *Electronic Communications Act,* Chapter 7, 2000, United Kingdom.

[8] *The Electronic Signatures Regulations*, 2002, No. 318, United Kingdom.

[9] *Digital Signature Act*, Utah Code Ann. §§ 46-3-101 to 46-3-504, Enacted by L. 1995, ch. 61.

[10] Szwak, David A. (2002): *Uniform Computer Information Transactions Act[U.C.I.T.A.]: The Consumer's Perspective*, New Orleans: *Louisiana Law Review*, vol. 63, no. 1, pp. 28-51.

[11] *Uniform Electronic Transactions Act–UETA*, National Conference of Commissioners on Uniform State Laws, USA, 1999.

potpisima, u cilju nesmetanog obavljanja e-Trgovine i unapređenja pravne regulative iste. Radi ostvarenja ovog cilja uspostavljena su dva veoma značajna principa koja se ogledaju u činjenici da tekst ugovora u elektronskom obliku (elektronski zapis) zadovoljava zahteve pisane redakcije sporazuma, i u činjenici da je elektronski potpis u pravnom smislu izjednačen sa svojeručnim potpisom, čak i kada se zahteva notarska forma, pod uslovom da je ugovor elektronskim putem overen od strane ovlašćene osobe, odnosno notara.

Primenom pomenutih principa, a preko njih i modela Zakona o jednoobraznim elektronskim transakcijama, modela Jednoobraznog zakona o prenosu računarskih informacija, i drugih pravnih propisa zasnovanih na istim ili sličnim principima, stvoreni su uslovi za jedinstvenu pravnu regulativu e-Trgovine na području SAD-a. Američko pravo je izvršilo kodifikaciju prava e-Trgovine na sveobuhvatan način, precizirajući smisao, sadržaj i strukturu svih pravnih pojmova od značaja za e-Trgovinu. Razlog za uspeh američke kodifikacije prava e-Trgovine leži u činjenici da su elektronske transakcije na američkom tržištu razvijene u velikom obimu i intenzitetu, što je uslovilo razvoj pravne svesti o neophodnosti adekvatne pravne regulative istih.

5. PRAVNA REGULATIVA E-TRGOVINE U DRŽAVAMA ZAPADNOG BALKANA

U državama Zapadnog Balkana, najpre je Hrvatska donela Zakon o elektroničkom potpisu 2002. godine[1] i Zakon o elektroničkoj trgovini 2003. godine.[2] Nešto kasnije, u Bosni i Hercegovini su doneti: Zakon o elektronskom potpisu 2006. godine,[3] Zakon o elektronskom pravnom i poslovnom prometu 2007. godine[4] i Okvirni zakon o zalozima.[5] Donošenjem Zakona o elektronskom potpisu i Zakona o elektronskom dokumentu Srbija je započela proces stvaranja pravnog okvira neophodnog za uspešno uspostavljanje, funkcionisanje i razvoj informacionog društva.[6] Punom implementacijom tih zakona stvaraju se uslovi za primenu elektronskog potpisa i razmenu elektronskih dokumenata kroz upotrebu elektronskog potpisa, čime se stvara prostor za intenzivnije delovanje sistema e-Trgovine, koja je danas imperativ konkurentnosti na svetskom tržištu. Da bi se ista potpuno pravno regulisala, treba obezbediti zakonske uslove za sigurno korišćenje elektronskog novca donošenjem Zakona o platnim uslugama. Takođe, neophodno je i donošenje Zakona o elektronskoj arhivi, dopuna Zakona o računovodstvu i reviziji, kao i kontinualan razvoj Centralnog registra korisnika e-Faktura korišćenjem pozitivnih iskustava država Evropske Unije i država Zapadnog Balkana, kao i razmenom podataka sa istim.

6. KRIVIČNA DELA NA POLJU E-TRGOVINE

Najvažnija pravna pitanja specifična za e-Trgovinu su: dodeljivanje imena domena, naplata poreskih obaveza iz prihoda koji nastaju elektronskim putem i zaštita intelektualne svojine. Kod dodeljivanja Internet adresa-domena, nastaju problemi kada se nekoliko kompanija koje imaju slična imena takmiče oko imena domena. Problemi se rešavaju na sudu ili pred međunarodnim arbitražnim sistemom. Federalne, državne i lokalne vlasti pokušavaju na sve načine da proračunaju kako da dobiju deo prihoda koji nastaje elektronskim putem. Problemi su naročito izraženi u međunarodnoj trgovini, kada se postavlja pitanje gde treba platiti taksu za poslovnu dozvolu, porez na prihod, porez na dodatnu vrednost, godišnji porez na dohodak i ko vrši kontrolu naplate. Zaštitu softvera i drugih neopipljivih tvorevina teško je sprovesti preko Web-a, zbog čega su pitanja zaštite autorskih prava i

[1] *Zakon o elektroničkom potpisu*, Narodne novine – Službeni list Republike Hrvatske br. 10/02, 80/08.
[2] *Zakon o elektroničkoj trgovini*, Narodne novine – Službeni list Republike Hrvatske br. 173/03, 67/08, 36/09, 130/11.
[3] *Zakon o elektronskom potpisu*, Službeni glasnik Bosne i Hercegovine br. 91/06.
[4] *Zakon o elektronskom pravnom i poslovnom prometu*, Službeni glasnik Bosne i Hercegovine br. 88/07.
[5] *Okvirni zakon o zalozima*, Službeni glasnik Bosne i Hercegovine br. 28/04.
[6] *Zakon o elektronskom potpisu*, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 135/2004 i *Zakon o elektronskom dokumentu*, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 51/2009.

zaštite intelektualne svojine predmet čestih rasprava. Etička pitanja vezana za e-Trgovinu su: privatnost i praćenje Web-a i poslovanje bez posrednika. Pitanja privatnosti se odnose i na klijente i na zaposlene. U slučaju klijenta, potrebno je zaštiti kupčev identitet, a u slučaju zaposlenih postavlja se pitanje privatnosti i praćenja aktivnosti zaposlenih putem Web-a unutar neke organizacije. Međutim, poslednjih godina mnogo veći problem postaje nelegalna e-Trgovina oružjem, narkoticima, belim robljem, kao i e-Trgovina koja se odvija putem naručivanja kriminalnih aktivnosti (npr. ubistva).

Instagram aplikacija za Android uređaje predstavlja nov i pravno nedefinisan domen na polju nelegalne e-Trgovine naoružanjem, koji omogućava izbegavanje provera korisnika domena. Dok ovlašćeni dileri naoružanja svuda u svetu moraju da prođu niz kontrola kako bi dokazali da nemaju kriminalnu prošlost, na Instagram-u i Facebook-u je sve veći broj dilera nelegalnog oružja koji naoružanje dostavljaju anonimno korišćenjem lažnih dostavnica u brzim poštanskim servisima. Uplate ovim dostavljačima se vrše preko računa u trećim zemljama, koje je teško kontrolisati (Kajmanska ostrva). Osnovni uzrok ove pojave je taj što Instagram policija ne zabranjuje postavljanje fotografija naoružanja i ne insistiraju da korisnici "poštuju prava, pravila i zakone" na Instagramu, uključujući i državne propise. To znači da su prodavci i kupci ograničeni samo zakonom države u kojoj žive, koji se razlikuje od države do države.

Nelegalna e-Trgovina oružjem na našem prostoru je posebno izražena u Bosni i Hercegovini, čiji građani i danas imaju oko 1.5 miliona primeraka nelegalnog naoružanja među kojima su čak i ručni bacači, teški mitraljezi i minobacači. Za razliku od SAD-a, kod nas su društvene mreže samo oglasnik i sredstvo komunikacije u ovoj vrsti e-Trgovine. Proces primopredaje novca i naoružanja se obavlja nakon niza uputstava koja se dobijaju putem društvenih mreža i SMS poruka na specijalno ostavljenim fantomskim mobilnim telefonima u određenim lokalima, a sve u cilju provere nepostojanja komunikacije naručioca i bezbednosnih državnih struktura.

Nelegalna e-Trgovina ukradenih i falsifikovanih farmacetskih sredstava, kroz aktivnosti pojedinih Intenet apoteka, predstavlja značajan izvor snabdevanja za osobe koje zloupotrebljavaju narkotike dostupne na recept. Iako ne postoje precizni podaci, međunarodne farmakološke organizacije upozoravaju na rast nelegalne e-Prodaje sredstava koja se koriste u cilju seksualnog zloupotrebljavanja ljudi, tzv. "date rape drugs" (droge za silovanje na sastanku), kao što su "ketamin" ili "gama-butirolakton" (GBL).

Najdrastičniji primer nelegalne e-Trgovine narkoticima je sajt Silk roud (put svile). Početkom oktobra 2013. američke vlasti su ugasile pomenuti sajt koji je služio za prodaju heroina i kokaina, kao i za naručivanja ubistava, silovanja i različitih vrsta zlostavljanja građana. Tvorac i vlasnik ovog sajta Ros Vilijam Ulbriht, poznat kao Pirat Roberts, uhapšen je od strane FBI-a, a na teret mu se stavlja zavera za prodaju narkotika, hakovanje kompjutera i pranje novca. Sajt je korišćen od strane hiljade dilera za prodaju stotina kilograma različitih narkotika koristeći digitalnu valutu bitkoin. Policija je zaplenila ovu valutu u vrednosti od 3,6 miliona dolara, koja je korišćena umesto gotovine ili kreditnih kartica za obavljanje transakcija na Silk roud-u. Pretpostavlja se da je na sajtu ostvaren promet narkotika i nelegalnih usluga u vrednosti od 1.2 milijarde dolara. Korisnici su Silk roud-u mogli pristupiti preko Tora, anonimnog pretraživača koji zahteva specijalizovani softver.

Ubrzanim razvojem e-Trgovine, krivična dela koja se vrše elektronskim putem postaju sve češća i raznovrsnija. U interesu je društva i države da počinioce istih krivično goni, stvarajući na taj način preduslove za bezbedno obavljanje trgovine elektronskim putem, budući da ista predstavlja ključ za znatno unapređenje trgovine i ekonomije na globalnom nivou.

7. ZAKLJUČAK

U savremenim uslovima polovanja, uslovljenim progresivnim razvojem informacionih tehnologija i Internet globalizacijom, e-Trgovina zauzima značajno mesto. Uporednopravna analiza pokazuje da se na planu zakonskog regulisanja e-Trgovine najveći broj nacionalnih zakonodavstava rukovodio smernicama sadržanim u UNCITRAL-ovim modelima zakona i direktivama Evropske unije, što predstavlja značajan korak u pravcu njene globalizacije u vidu jedinstvene pravne regulative. Shodno

datim smernicama, gotovo svi pravni sistemi propise iz oblasti e-Trgovine donose na temelju načela tehničko-tehnološke neutralnosti, bez favorizovanja bilo koje tehnologije namenjene procesu komunikacije prilikom obavljanja iste. To je uslovljeno ubrzanim tehničko-tehnološkim razvojem i inventivnošću u ovoj oblasti komunikacija. Budući da takav način poslovanja ne obezbeđuje sigurnost i pouzdanost obavljenih transakcija, neophodno je doneti zakone kojima će se obezbediti njihova sigurnost i pouzdanost, i tako izgraditi poverenje najšire javnosti u obavljanju trgovine elektronskim putem. Neophodno je donošenje Zakona o elektronskoj arhivi, dopuna Zakona o računovodstvu i reviziji i kontinualno razvijanje Centralnog registra korisnika e-Faktura korišćenjem pozitivnih iskustava država Evropske Unije i država Zapadnog Balkana, kao i razmenom podataka sa istim. To dalje postavlja zadatak pred države Zapadnog Balkana da izvrše harmonizaciju legislative e-Trgovine sa zakonodavstvom Evropske unije, radi stvaranja prostora za intenzivnije delovanje sistema e-Trgovine, koja sve više postaje imperativ konkurentnosti na svetskom tržištu.

LITERATURA

[1.] Cheeseman Henry R. (2001): *Bussines Law: Etrhical, International & E-Commerce Environment*, New Jersey: Prentice Hall, 4th Edition.
[2.] Dempsey, James X. (2003): *Creating the Legal Framework for Information and Communications Technology Development: The Example of E-Signature Legislation in Emerging Market Economies***,** Journal Information Technologies and International Development, 1(2), 39-52.
[3.] *Digital Signature Act*, Utah Code Ann. §§ 46-3-101 to 46-3-504, Enacted by L. 1995, ch. 61.
[4.] *Electronic Commerce Act*, Chapter 7, 2000,United Kingdom.
[5.] *Electronic Communications Act,* Chapter 7, 2000,United Kingdom.
[6.] European Parliament & the Council (2000): *Direktive 1999/93/EC on a Community framework for electronic signatures*, Brussels : Official Journal of the European Union, L13, pp. 12-20.
[7.] European Parliament & the Council (2000): *Directive 2000/31/EC on certain legal aspects of information society services, in particular electronic commerce, in the Internal Market* ('*Directive on electronic commerce*'), Brussels : Official Journal of the European Union, L178, pp. 1-16.
[8.] *Gesetz über rechtliche Rahmenbedingungen für den elektronischen Geschäftsverkehr* (2001): Deutscher Bundestag Drucksache 14/6098, BGBl. I 2001 S. 3721.
[9.] *Guide to Enactment of the UNCITRAL Model Law on Electronic Commerce*, Ženeva, 1996, pp. 1.
[10.] Hill, R. and Walden, I. (1996): T*he Draft UNCITRAL Model Law for electronic commerce: issues and solutions*, The Computer Lawyer,13(3), 18-22.
[11.] *Loi No 2000-230 du 13 mars 2000 portant adaption du droit de la preuve aux tehnologies de l'information et relative à la signature électronique,* ,Journal Officiel De La République Française, No 62, p. 3968.
[12]. *Loi No 2004-575 du 21 juin 2004 pour la confiance dans l'économie numérique,* Journal Officiel De La République Française, No. 143, p. 11168.
[13.] Mattoo, A., Pérez-Esteve, R. and Schuknecht, L. (2001): *Electronic Commerce, Trade and Tariff Revenue: A Quantitative Assessment*, The World Economy, 24(7), 955–970.
[14.] OECD (1997): *Electronic commerce*, Paris: *Policy Brief*, No.1, pp. 2-6.
[15.] *Okvirni zakon o zalozima*, Službeni glasnik Bosne i Hercegovine, br. 28/04.
[16.] *Regolamento recante criteri e modalità per la formazione, l'archiviazione e la trasmissione di documenti con strumenti informatici e telematici*, Gazzetta Ufficiale, No. 60, 1998, Italia.
[17.] Szwak, David A. (2002): *Uniform Computer Information Transactions Act[U.C.I.T.A.]: The Consumer's Perspective*, *Louisiana Law Review*, 63(1), 28-51.
[18.] *The Electronic Signatures Regulations*, 2002, No. 318, United Kingdom.
[19.] UNCITRAL (1980): *Model Law on International Credit Transfers*, New York: Resolution adopted by the General Assembly, E.99.V.11.
[20.] UNCITRAL (1980): *Vienna Convention on Contracts for International Sales of Goods*, Vienna: The United Nation Conference of on Contracts for International Sales of Goods, A. Conf. 97/18.

[21.] UNCITRAL (1998): *Model Law on Electronic Commerce with Guide to Enactment* 1996 *with additional article 5 bis as adopted in 1998,* New York: Resolution adopted by the General Assembly (A/51/628).
[22.] UNCITRAL (2006): *Arbitration Rules*, New York: Resolution adopted by the General Assembly, A65/22.
[23.] UNCITRAL (2006): *Model Law on International Commercial Arbitration with amendments as adopted in*, New York: Resolution adopted by the General Assembly, A/40/17, annex. I and A/61/17, annex I.
[24.] *Uniform Electronic Transactions Act–UETA*, National Conference of Commissioners on Uniform State Laws, USA, 1999.
[25.] United Nations Conference on Trade and Development (2000): *Electronic Commerce and Development*, Bangkok, Thailand: Building Confidence, 12-19 February, 5-16.
[26.] Wuermeling, U. (2001): *E-Commerce - Germany Implementation of The E-Commerce-Directive in Germa*ny, Computer Law & Security Report, 17(3), 168-169.
[27.] *Zakon o elektroničkoj trgovini*, Narodne novine – Službeni list Republike Hrvatske, br. 173/03, 67/08, 36/09, 130/11.
[28.] *Zakon o elektroničkom potpisu*, Narodne novine – Službeni list Republike Hrvatske, br. 10/02, 80/08.
[29.] *Zakon o elektronskom dokumentu*, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 51/2009.
[30.] *Zakon o elektronskom potpisu*, Službeni glasnik Bosne i Hercegovine, br. 91/06.
[31.] *Zakon o elektronskom potpisu*, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 135/2004.
[32.] *Zakon o elektronskom pravnom i poslovnom prometu*, Službeni glasnik Bosne i Hercegovine, br. 88/07.

UGOVOR O STRUČNOM USAVRŠAVANJU I PORESKA EVAZIJA

CONTRACT ON PROFESSIONAL DEVELOPMENT AND TAX EVASION

Velisav Marković
Poslovni fakultet Valjevo, Univerzitet „Singidunum“ Beograd
Valjevo, Železnička broj 5
Telefon: +381648216648; Fax: +38114292611
E-mail: vmarkovic@singidunum.ac.rs

Sažetak
Stručno usavršavanje predstavlja podizanje nivoa znanja i sposobnosti u određenoj struci. Može se vršiti pre zaposlenja i kao pravo i obaveza iz radnog odnosa. Kada se sprovodi pre zaposlenja angažovano lice nije u radnom odnosu i ugovorom o stručnom usavršavanju se ne mora uspostaviti obaveza isplate novčane naknade. Zakonom o radu Republike Srbije nije ograničeno trajanje ugovora o stručnom usavršavanju osim ukoliko trajanje specijalizacije nije određeno posebnim propisima. Odsustvo odredbi o ograničenju dužine trajanja ugovornog odnosa koriste nesavesni poslodavci koji ovaj ugovor koriste da bi prikrili rad na crno. U radu autor prikazuje kako se u praksi zloupotrebljava primena ugovora o stručnom usavršavanju radi izbegavanja poreskih obaveza. Radi se o zakonitoj poreskoj evaziji kroz nelegitimno minimizovanje poreske obaveze. Preporuka je da se u upravnoj i sudskoj praksi preterano trajanje ugovora o stručnom usavršavanju ne prizna za potrebe oporezivanja jer se radi o simulovanom pravnom poslu što znači da bi trebalo oporezovati disimulovani posao kao i da se izmenama Zakona o radu ograniči dužina trajanja ugovora o stručnom usavršavanju i izmeni njegov posreski tretman.
***Ključne reči**: rad van radnog odnosa, ugovor o stručnom usavršavanju, poreska evazija*

Abstract
Professional development includes improvement of knowledge and skills in a particular profession. It can be done prior to employment as a right and an obligation that stems from employment contract. When conducting before employment contract conclusion, engaged person is not officially employed and Contract on professional development do not necessarily produce an obligation to pay any compensation. Labor Law of the Republic of Serbia has no limits in terms of the duration of the Contract on professional development, unless a limit has been set by special regulation in a particular profession. The absence of the contractual relationship limit often bring to abuse by unscrupulous employers who use this contract to conceal illegal work. The author shows how, in practice, abuse of the Contract on professional development have been used for tax evasion. It is a lawful tax evasion through illegitimate minimization of tax liability. It is recommended that in administration and courts practice, too long lasting Contracts on professional development should not be recognized for tax purposes, because it is a simulated legal business, which means that dissimulated legal business should actually be taxed. By amendments to Labor Law, duration of the Contract on professional development should be limited and altered its tax regime.
***Keywords**: work without employment contract, contract on professional development, tax evasion*

1. UVOD

Kao oblik rada van radnog odnosa Zakonom o radu[1] Republike Srbije uređeno je stručno osposobljavanje i usavršavanje. Prema odredbi člana 201. Zakona o radu, ugovor o stručnom osposobljavanju i usavršavanju poslodavac može da zaključi:

1) sa nezaposlenim licem, radi obavljanja pripravničkog staža i polaganja stručnog ispita, kad je to zakonom, odnosno pravilnikom predviđeno kao poseban uslov za samostalni rad u struci;

2) sa licem koje želi da se stručno usavrši i stekne posebna znanja i sposobnosti za rad u svojoj struci, odnosno da obavi specijalizaciju, za vreme utvrđeno programom usavršavanja, odnosno specijalizacije.[2]

Stručno osposobljavanje i usavršavanje se može realizovati pre zaposlenja putem školovanja i putem praktičnog rada i zaposlenih kao pravo i obaveza iz radnog odnosa.

U radu je prikazano stručno osposobljavanje i usavršavanje koje se obavlja pre zaposlenja. Zakonom o radu Republike Srbije nije ograničeno trajanje ugovora o stručnom usavršavanju osim ukoliko trajanje specijalizacije nije određeno posebnim propisima. Na osnovu ugovora o stručnom usavršavanju ne može se izvršiti preobražaj u radni odnos na neodređeno vreme.[3] Ovu činjenica kao i odsustvo odredbi o ograničenju dužine trajanja ugovornog odnosa koriste nesavesni poslodavci koji ovaj ugovor koriste da bi prikrili rad na crno. Tako se ugovor o stručnom usavršavanju zloupotrebljava, kao simulovani pravni posao, da bi se izbeglo zasnivanje radnog odnosa i plaćanje poreskih obaveza.

U radu je prikazano na konkretnom primeru kako se vrši zloupotreba ovog instituta sa ciljem da se državni organi aktiviraju i primene propise jer pravna država i vladavina prava postoje samo ako se propisi dosledno primenjuju na sve slučajeve bez izuzetka. Ovo posebno sa aspekta plaćanja poreskih obaveza jer je funkcionisanje države nemoguće zamisliti bez poreza. Poreski obveznici mogu da organizuju svoje poslovanje tako da izbegnu porez pribegavajući raznim pravnim konstrukcijama. Poreska evazija može biti zakonita i nezakonita. U konkretnom slučaju radi se o zakonitoj poreskoj evaziji kroz nelegitimno minimizovanje poreske obaveze koje autor u radu obrazlaže i daje preporuke za rešenje.

2. POJAM UGOVORA O STRUČNOM OSPOSOBLJAVANJU I USAVRŠAVANJU

Iz navedenih odredbi člana 201. Zakona o radu može se zaključiti da je ugovor o stručnom osposobljavanju i usavršavanju saglasnost volja poslodavca sa jedne strane i nezaposlenog lica sa druge strane, radi obavljanja pripravničkog staža i polaganja stručnog ispita nezaposlenog lica, kad je

[1] *Sl. glasnik RS*, broj 24/2005, 61/2005 i 54/2009

[2] Zakon o radu Republike Srpske, *Sl. glasnik RS* broj 55/07 u članu 25. propisuje da poslodavac može lice koje traži zaposlenje, uz njegovu saglasnost, kao i radnika u radnom odnosu, uputiti na dopunsko osposobljavanje za rukovanje sredstvima rada i sredstvima zaštite na radu ako je to neophodno za bezbjedno rukovanje tim sredstvima i za njihovo namjensko korišćenje. O trajanju i načinu sprovođenja dopunskog osposobljavanja odlučuje poslodavac. Zakon o radu Crne Gore, *Sl. list CG* broj 49/2008, 59/2011 i 66/2012, ne poznaje stručno osposobljavanje bez zasnivanja radnog odnosa. Zakon o radu Hrvatske, *Narodne Novine* broj 149/09, 61/11, 82/12, 72/13 poznaje stručno osposobljavanje pripravnika bez zasnivanja radnog odnosa koje može trajati najduže koliko traje pripravnički staž, odnosno najduže godinu dana ako zakonom nije drukčije određeno.

[3] "Ugovor o stručnom osposobljavanju i usavršavanju nije osnov za zasnivanje radnog odnosa na neodređeno vreme a ako je to lice nastavilo da radi po isteku roka na koji je taj ugovor bio zaključen prezumpcija prerastanja radnog odnosa na neodređeno vreme nastala bi danom stupanja na rad po isteku roka iz ugovora o stručnom osposobljavanju i usavršavanju", iz presude Vrhovnog kasacionog suda Srbije, Rev. 143/10 od 08.04.2010. godine, *Pravni informator* broj 7-8/2010, Intermex, Beograd.

to zakonom, odnosno pravilnikom predviđeno kao poseban uslov za samostalni rad u struci kao i saglasnost volja poslodavca i lica koje želi da se stručno usavrši i stekne posebna znanja i sposobnosti za rad u svojoj struci, odnosno da obavi specijalizaciju, za vreme utvrđeno programom usavršavanja, odnosno specijalizacije.

Zakon o radu ne daje definiciju šta je stručno osposobljavanje a šta stručno usavršavanje. U teoriji su razgraničeni pojmovi tako da:

Stručno obrazovanje predstavlja proces sticanja znanja, stručnih i radnih sposobnosti, umeća i navika putem školovanja ili praktičnim radom. To je proces sticanja određenog stepena školske spreme (srednji, viši, visoki stepen) u određenoj struci.

Stručno osposobljavanje, po pravilu, predstavlja sticanje odgovarajućih znanja, radnih sposobnosti i veština, posle školovanja, kako bi se lice osposobilo za samostalan rad u struci (npr. pripravnici).

Stručno usavršavanje predstavlja podizanje nivoa znanja i sposobnosti u određenoj struci (npr. specijalizacija).[1]

Ugovor o stručnom osposobljavanju i usavršvanju zaključuje se u pisanom obliku. Poslodavac treba da donese program stručnog usavršavanja kojim se utvrđuju vrsta, način i vreme trajanja stručnog usavršavanja, odnosno specijalizacije i provera stečenog znanja.

Poslodavac može da obezbedi licu na stručnom osposobljavanju i usavršavanju novčanu naknadu i druga prava, u skladu sa zakonom, opštim aktom ili ugovorom o stručnom osposobljavanju i usavršavanju.Novčana naknada ne smatra se zaradom u smislu Zakona o radu, a prema odredbama propisa koji uređuju plaćanje poreza i doprinosa, naknada ima tretman ugovorene naknade.

Pored Zakona o radu, stručno osposobljavanje i usavršavanje uređeno je i posebnim propisima za državne službenike, u oblasti zdravstva i socijalne zaštite, sudstva, vojske i sl.

2.1. Stručno osposobljavanje

Ugovor o stručnom osposobljavanju se zaključuje za osposobljavanje za samostalan rad u struci – pripravnički staž. Uslovi za zaključenje ugovora o stručnom osposobljavanju za samostalan rad u struci su da se on zaključuje sa nezaposlenim licem u svojstvu pripravnika i da je to zakonom, odnosno pravilnikom predviđeno kao poseban uslov za samostalan rad u struci.

Da bi poslodavac sa određenim licem zaključio ugovor o stručnom osposobljavanju, potrebno je da se radi o poslovima za koje su zakonom ili pravilnikom o organizaciji i sistematizaciji poslova kod poslodavca (član 24. Zakona o radu), predviđeno obavljanje pripravničkog staža i polaganje pripravničkog ispita za lica koja poseduju određeni stepen i vrstu stručne spreme, a nemaju radnog iskustva.[2]

Za brojne delatnosti pripravnički staž je uređen kao obavezan, kao što su, na primer: zdravstvo, socijalna zaštita, sudstvo i dr. Po pravilu se za obavljanje pripravničkog staža zasniva radni odnos ali se isti može obavljati i bez zasnivanja radnog odnosa.

Odredbom člana 106a Zakona o državnim službenicima[3] sa nezaposlenim licem rukovodilac može zaključiti ugovor o stručnom osposobljavanju bez naknade, radi stručnog osposobljavanja, odnosno sticanja radnog iskustva i uslova za polaganje državnog stručnog ispita. Ovim zakonom ograničeno je trajanje stručnog osposobljavanja i to za lica sa srednjim obrazovanjem najduže 6 meseci, za lica sa visokim obrazovanjem najduže godinu dana.

Odredbama Zakona o zdravstvenoj zaštiti[4] između ostalog uređeno je volontersko obavljanje prpravničkog staža kao oblika rada van radnog odnosa. Shodno odredbama člana 178. ovog zakona pripravnički staž može se obavljati i u obliku volonterskog rada, kao rad van radnog odnosa. Obaveza obavljanja pripravničkog staža propisana je i za zdravstvene radnike i za zdravstvene saradnike.

[1]Vidi Jovanović P. (2012): *Radno pravo,* Pravni fakultet Novi Sad, str. 272.
[2]Iz Mišljenja Ministarstva rada i socijalne politike Republike Srbije, broj 011-00-287/2011-02 od 13.04.2011. godine
[3]*Sl. glasnik RS*, broj 79/2005, 81/2005, 83/2005, 64/2007, 67/2007, 116/2008, 104/2009
[4]*Sl. glasnik RS*, broj 107/2005, 72/2009, 88/2010, 99/2010, 57/2011, 119/2012, 45/2013

Zdravstvena ustanova, odnosno privatna praksa može (a ne mora) licu sa kojim zaključi ugovor o volonterskom radu da obezbedi naknadu za rad i druga prava u skladu sa zakonom i drugim opštim aktima.

Zakonom o socijalnoj zaštiti[1], odredbama člana 142. stav 2., propisano je da pripravnički staž mogu obavljati i stručni radnici i stručni saradnici koji su angažovani u svojstvu volontera, kao rad van radnog odnosa. Pripravnički staž izvodi se po utvrđenom programu radi stručnog osposobljavanja za samostalan rad u ustanovi socijalne zaštite i kod pružaoca usluge socijalne zaštite, pod neposrednim nadzorom stručnog radnika odnosno stručnog saradnika (mentora) koji ima najmanje pet godina radnog iskustva u socijalnoj zaštiti.

Prema odredbama člana 67. Zakona o uređenju sudova[2] diplomirani pravnik može radi sticanja uslova za polaganje pravosudnog ispita biti primljen na obuku u sud bez zasnivanja radnog odnosa (volonter).

2.2. Stručno usavršavanje

Stručno usavršavanje je podizanje nivoa znanja i sposobnosti u određenoj struci. Ugovor o stručnom usavršavanju poslodavac može da zaključi sa licem koje želi da se stručno usavrši i stekne posebna znanja i sposobnosti za rad u svojoj struci, odnosno obavi specijalizaciju, za vreme utvrđeno programom usavršavanja, odnosno specijalizacije.

Stručno usavršavanje radi sticanja posebnih znanja i specijalizacija potrebni su za pojedine delatnosti i poslove a ne generalno za sve poslove. Usavršavanje mogu obavljati lica zaposlena kod jednog poslodavca, a kod njega nemaju mogućnosti za to, a mogu i nezaposlena lica. Uobičajeno je, na primer, sprovođenje specijalizacije u zdravstvenim ustanovama u kojima lekar sa završenim fakultetom i pripravničkim stažom specijalizira neku oblast medicine. Stručno usavršavanje se obavlja u skladu sa programom koji je dužan da donese poslodavac. Programom se utvrđuju vrsta, način i vreme trajanja stručnog usavršavanja i provera stečenog znanja. Zakonom o radu nije propisana sadržina ugovora o stručnom usavršavanju, već je to ostavljeno ugovornim stranama.

Smatramo da ugovor o stručnom usavršavanju, treba naročito da sadrži: podatke o ugovornim stranama, predmet stručnog usavršavanja, rok na koji se zaključuje ugovor, prava i obaveze ugovornih strana prema programu stručnog usavršavanja, razlozi za otkaz pre isteka ugovora i otkazni rok, a mogu se ugovoriti: novčana naknada za vreme stručnog usavršavanja i druga prava lica koje se usavršava. Za razliku od stručnog osposobljavanja za samostalan rad, koje, shodno članu 47. Zakona o radu, ne bi moglo da traje duže od priprvničkog staža, period stručnog usavršavanja nije propisan Zakonom o radu, već se utvrđuje programom stručnog usavršavanja, pri čemu vreme stručnog usavršavanja treba da odgovara vremenu potrebnom za sprovođenje programa stručnog usavršavanja. Ako posebnim zakonom nije drugačije propisano, mišljenja smo da bi stručno usavršavanje moglo da traje najduže godinu dana, shodo vremenu koje je zakonom propisano kao maksimalno vreme za stručno osposobljavanje za samostalan rad. Pošto su uslovi za obavljanje određenih poslova utvrđuju, po pravilu, pravilnikom o unutrašnjoj organizaciji i sistematizaciji poslova, to se zahtevi u pogledu stepena i vrste obrazovanja utvrđuju tim aktom, ako zakonom nisu propisani posebni uslovi za rad na određenim poslovima. Pravilnikom se, pored zahteva u pogledu vrste i stepena obrazovanja, utvrđuju i drugi posebni uslovi za rad na određenim poslovima (npr. radno iskustvo, posebna znanja i sposobnosti i dr.)[3]

3. PORESKI TRETMAN UGOVORA O STRUČNOM OSPOSOBLJAVANJU I USAVRŠAVANJU

Poreski tretman ugovora o stručnom osposobljavanju i usavršavanju zavisi od toga da li je ugovorom predviđena isplata naknade ili ne. Ukoliko ugovorom nije predviđena isplata naknade lice

[1] *Sl. glasnik RS*, broj 24/2011
[2] *Sl. glasnik RS*, broj 116/2008, 104/2009, 101/2010, 31/2011, 78/2011, 101/2011
[3] Mišljenje Ministarstva rada, zapošljavanja i socijalne politike broj 011-00-399/2012-02 od 06.02.2013. godine

sa kojim je zaključen ugovor ima pravo na obavezno socijalno osiguranje za slučaj povrede na radu i profesionalne bolesti.

Ako lice angažovano po ugovoru o stručnom osposobljavanju i usavršavanju ne ostvaruje ugovorenu naknadu za rad poslodavac je dužan da plati:

1) doprinos za penzijsko i invalidsko osiguranje za slučaj invalidnosti i telesnog oštećenja prouzrokovanih povredom na radu ili profesionalnom bolešću po stopi od 4%;

Prava za slučaj invalidnosti i telesnog oštećenja prouzrokovanih povredom na radu ili profesionalnom bolešću ostvaruju lica koja se nalaze na stručnom osposobljavanju[1]. Lice na stručnom osposobljavanju i usavršavanju je fizičko lice koje, u skladu sa zakonom kojim se uređuje rad, obavlja rad po osnovu ugovora o stručnom osposobljavanju i usavršavanju ili drugog ugovora, bez zasnivanja radnog odnosa.[2] Obveznici doprinosa za PIO za slučaj invalidnosti i telesnog oštećenja po osnovu povrede na radu i profesionalne bolesti i doprinosa za zdravstveno osiguranje za slučaj povrede na radu i profesionalne bolesti, u slučajevima utvrđenim zakonom je poslodavac u skladu sa zakonom kojim se uređuje rad za lica na stručnom osposobljavanju i usavršavanju.[3] Osnovica doprinosa je najniža mesečna osnovica doprinosa.

2) doprinos za zdravstvneno osiguranje za slučaj povrede na radu i profesionalne bolesti po stopi od 2%.[4]

Ako lice angažovano po ugovoru o stručnom osposobljavanju i usavršavanju ostvaruje ugovorenu naknadu za rad poslodavac je dužan da plati:

1) porez na druge prihode po stopi od 20% na bruto osnovicu umanjenu za 20% normiranih troškova;[5]

2) doprinos za penzijsko i invalidsko osiguranje za slučaj invalidnosti i telesnog oštećenja prouzrokovanih povrednom na radu ili profesionalnom bolešću po stopi od 4% na najnižu mesečnu osnovicu doprinosa, odnosno ugovorenu naknadu ako se ostvaruje i ako je viša od najniže mesečne osnovice doprinosa;

3) doprinos za zdravstveno osiguranje po stopi od 12,3 % na istu osnovicu na koju se plaća pore na dohodak građana, ukoliko lice sa kojim je zaključen ugovor nije osigurano po drugom osnovu.

Očigledno su ukupne poreske obaveze lica angažovanih po ugovoru o stručnom osposobljavanju i usavršavanju daleko manje od lica u radnom odnosu.[6]

4. ZLOUPOTREBA UGOVORA O STRUČNOM USAVRŠAVANJU U PRAKSI

Ugovorom o stručnom osposobljavanju i usavršavanju može biti bez naknade ili sa naknadom. U praksi, plaćanje naknade po ovom ugovoru je pravilo, i to po ceni radnog sata koja je niža od cene radnog sata minimalne zarade.

Pravna praznina, odnsno odsustvo odredbi o ograničenju dužine trajanja ugovora o stručnom usavršavanju koriste nesavesni poslodavci da bi se zaštitili od sankcija zbog angažovanja radne snage bez ugovora o radu (rad na crno). Prema mišljenju Ministarstva rada i socijalne politike trajanje stručnog osposobljavanja treba da bude vremenski ograničeno kako ne bi došlo do zloupotrebe

[1]Zakon o penzijskom i invalidskom osiguranju, *Sl. glasnik RS* broj34/2003, 64/2004, 84/2004, 85/2005, 101/2005, 63/2006, 5/2009, 107/2009, 101/2010, 93/2012, 62/2013, , član 17. stav 1. tačka 2.

[2]Zakon o doprinosima za obavezno socijalno osiguranje, *Sl. glasnik RS*, broj84/2004, 61/2005, 62/2006, 7/2008, 5/2009, 7/2009, 3/2010, 4/2011, 52/2011, 101/2011, 7/2012, 8/2013, 47/2013, član 6. tačka 9a

[3]Zakon o doprinosima za obavezno socijalno osiguranje, član 11. tačka 4a

[4]Zakon o doprinosima za obavezno socijalno osiguranje, član 47.

[5]Zakon o porezu na dohodak građana, *Sl. glasnik RS*, broj24/2001, 80/2002, 135/2004, 62/2006, 65/2006, 10/2007, 7/2008, 7/2009, 31/2009, 44/2009, 3/2010, 18/2010, 4/2011, 50/2011, 91/2011 (OdlukaUstavnogsuda), 7/2012, 93/2012, 114/2012 (OdlukaUstavnogsuda), 8/2013, 47/2013, 48/2013, član 85.

[6]Na zarade se plaćaju doprinosi za obavezno PIO po stopi od 24%, za obavezno zdravstveno osiguranje po stopi 12,3% i za osiguranje za slučaj nezaposlenosti po stopi 1,5% kao i porez na zarade po stopi 10%**,** Zakon o doprinosima za obavezno socijalno osiguranje, član 44. i Zakon o porezu na dohodak građana, član 16.

zakona. Ukoliko je reč o poslovima tesara, zidara, mašinista i dr. stručno usavršavanje za obavljanje navedenih poslova ne može se vršiti u periodu od nekoliko građevinskih sezona.[1]

Međutim, u praksi se široko zloupotrebljava ovaj pravni institut radi prikrivanja rada na crno i sada više hiljada lica radi po osnovu ovog ugovora bez ostvarivanja prava iz radnog odnosa a sa druge strane bez plaćanja propisanih poreza i doprinosa od strane poslodavaca.

Tako, na primer, privredno društvo P.G. angažuje lica po ugovoru o stručnom osposobljavanju i usavršavanju za obezbeđenje objekata Poreske uprave u Srbiji. Pri tome angažovana lica plaća po 80 dinara po satu. Lica su bila angažovana godinu dana. U toku rada Inspekcija rada je vršila kontrolu i konstatovala da su zaposleni zatečeni da rade na osnovu ugovora o stručnom osposobljavanju i usavršavanju, da su zatečeni zaposleni navedeni ugovor potpisali18.06.2012. godine a posle 20 godina rada na istim poslovima obezbeđenja za koji su zaključili ugovor o stručnom usavršavanju, da lica ne znaju zašto treba da se usavršavaju za te poslove koje već dugo rade i imaju položene stručne ispite.[2]U zapisniku o kontroli se ne navodi da li postoji program stručnog usavršavanja, ko ga sprovodi i sl. Inspekcija rada je zapisnik o izvršenoj kontroli dostavila mesno nadležnoj inspekciji po sedištu privrednog društva u B. ali ništa nije preduzeto. Kontrolisana lica i danas rade po ugovoru o stručnom usavršavanju. Samo posle godinu dana novi ugovor, ponovo do godinu dana, je zaključen sa drugim privrednim društvom G.M. koje je podizvođač društvu P.G.Ovde naglašavam da je društvo P.G. dobilo poslove obezbeđenja Poreske uprave putem javnog tendera na kome je dalo ponudu po ceni radnog sata koja je niža od cene minimalne zarade sa pripadajućim porezima i doprinosima. Na žalbu učesnika na tenderu Uprava za javne nabavke je zauzela stav da ponuđač može dati ponudu po ceni nižoj od minimalne cene koštanja radne snage ako ima zaključene druge poslove na kojima ostvaruje profit kojim može da pokrije gubitak u koji svesno ide. Međutim, očigledno je da privredno društvo P.G. ne ide u gubitak jer zloupotrebom ugovora o stručnom usavršavanju koji koristi kao simulovani pravni posao ipak ostvaruje dobit.

U ovom konkretnom slučaju ugovor o stručnom usavršavanju predstavlja simulovani pravni posao. Simulovanje je primer namerne nesaglasnosti unutrašnje i izjavljene volje i takva poslovna operacija koja se sastoji iz dva ugovora međusobno povezana zajedničkim vanugovornim zaobilaznim ciljem. Suština simulovanih ugovora je u nameri izigravanja (zaobilaženja) zakona, prema tome, u krajnjoj liniji, u protivpravnom ponašanju.[3] Želja stranaka je da se izbegne primena propisa na prikriveni (disimulovan) ugovor u ovom slučaju ugovor o radu.

5. PORESKA EVAZIJA

Poreska evazija može biti zakonita i nezakonita. Nezakonita poreska evazija obuhvata one postupke poreskog obveznika usmerene na izbegavanje plaćanja poreza kojima se krši poreski zakon. Zakonita poreska evazija postoji kada poreski obveznik umanjuje poresku obavezu, ne kršeći pri tom poreske propise. Ona se javlja u dva vida, i to kao:

- legitimno minimizovanje poreske obaveze (npr. u vidu uzdržavanja od potrošnje oporezovanih proizvoda, supstitucije oštrije oporezovanog artikla blaže oporezovanim, i sl.); i
- nelegitimno minimizovanje poreske obaveze – neprihvatljivo u smislu da iako nije prekršen zakon, dolazi do onemogućavanja ostvarivanja ciljeva radi kojih je donet.

Osnovno obeležje „neprihvatljive“ zakonite poreske evazije je u tome da se radi o pokušaju poreskog dužnika da smanji poresku obavezu na nivo koji je niži od nivoa koji je zakonodavac nameravao da postigne, imajući u vidu dati bruto dohodak i date posebne okolnosti.[4]

U konkretnom slučaju, zaključivanjem ugovora o stručnom usavršavanju na navedeni način, mišljenja sam da se radi o zakonitoj poreskoj evaziji nelegitimnim minimizovanjem poreske obaveze.

[1]Mišljenje Ministarstva rada i socijalne politike Republike Srbije 011-00-0023/2008-02 od 11.04.2008. godine
[2]Zapisnik Ministarstva rada i socijalne politike, Inspektorata za rad, Odeljenja inspekcije rada za Kolubarski upravni okrug 380 broj 021-00722/12-04 od 30.07.2012. godine
[3]Vidi više Salma J.(1988): *Obligaciono pravo,* Naučna knjiga, Beograd, str. 233-234.
[4]Vidi Popović D.(2011): *Poresko pravo,* Pravni fakultet u Beogradu, str. 45.

Ovoj poreskoj evaziji se može suprotstaviti tumačenjem prema ekonomskoj suštini, odn. rešenje se može potražiti u doktrini da je suština važnija od forme ili u oslanjanju na ekonomsku interpretaciju, odn. u građanskopravnim konceptima ništavosti simulovanih pravnih poslova, odnosno izigravanja zakona.

Ovde je relevantno načelo fakticiteta, propisano članom 9. Zakona o poreskom postupku i poreskoj administraciji.[1] Ono sadrži tri pravila.

Prvo, proklamovan je princip da se poreske činjenice utvrđuju prema njihovoj ekonomskoj suštini.[2]

Drugo, ako se simulovanim pravnim poslom prikriva neki drugi pravni posao, za utvrđivanje poreske obaveze osnovu čini disimulovani pravni posao.

Treće, Poreska uprava je dužna da utvrdi poresku obavezu u slučaju kada su, na propisima suprotan način, ostvareni prihodi, odnosno stečena imovina.

U konkretnom slučaju ugovor o stručnom usavršavanju predstavlja simulovan pravni posao kojim se prikriva neki drugi pravni posao (ugovor o radu). Simulovani ugovor se zaključuje prividno ali pokriva neki drugi ugovor (disimulovani).[3]Simulacija je apsolutna ako je zaključen prividni ugovor radi zaobilaženja propisa, prevare trećih lica ili radi kakvog drugog cilja, a relativna ako se prividnim ugovorom prikriva neki drugi ugovor.[4]

U tom slučaju za utvrđivanje poreske obaveze osnovu čini disimulovani pravni posao. Okolnost da je sa stanovišta privatnog prava simulovani pravni posao ništav, nema posledica na terenu poreskog prava: Poreska uprava će, s osloncem na načelo fakticiteta, oporezovati disimulovani pravni posao.[5]

6. ZAKLJUČAK

Zloupotreba u primeni ugovora o stručnom usavršavanju radi izbegavanja poreskih obaveza predstavlja zakonitu poresku evaziju kroz nelegitimno minimizovanje poreske obaveze. Preporuka je da se u upravnoj i sudskoj praksi preterano trajanje ugovora o stručnom usavršavanju ne prizna za potrebe oporezivanja jer se radi o simulovanom pravnom poslu što znači da bi trebalo oporezovati disimulovani pravni posao (ugovor o radu). Poreska uprava pri sprovođenju poreskih propisa i naplate poreza po principu tzv. nulte tolerancije, kako se medijski deklariše, treba da pođe od svoje kuće, odn. od kontrole plaćanja poreza poreskih obveznika koji rade za njene potrebe. U konkretnom slučaju Poreska uprava izborom najjeftinijeg ponuđača sa cenom usluga obezbeđenja ispod minimalne cene koštanja čini uštedu u svojim troškovima, a sa druge strane, neoporezivanjem disimulovanog pravnog posla, čini mnogo veću štetu umanjenjem prihoda budžeta. Pored toga, doprinosi nelojalnoj konkurenciji na tržištu usluga obezbeđenja a posebno maksimalnom ekonomskom iskorišćavanju lica koja rade bez zasnivanja radnog odnosa i po ceni rada nižoj od minimalne cene rada.

Preporuka je i da se izmenama Zakona o radu ograniči dužina trajanja ugovora o stručnom usavršavanju i izmeni njegov posreski tretman, odnosno da se naknada koju primaju lica na stručnom osposobljavanju i usavršavanju oporezuje kao zarada.

[1]*Sl. glasnik RS,* broj 80/2002, 84/2002, 23/2003, 70/2003, 55/2004, 61/2005, 85/2005, 62/2006, 61/2007, 20/2009, 72/2009, 53/2010, 101/2011, 2/2012, 93/2012, 47/2013

[2]Na primer, u presudi Vrhovnog suda Srbije U. 120/04 od 23.02.2006. godine sud se pozvao na pravilo da se poreske činjenice utvrđuju prema njihovoj ekonomskoj suštini.

[3]VidiBabić I.(2009): *Obligacionopravo - opštideo,* Fakultetzaevropskepravno-političkestudije Novi Sad i JP Službeniglasnik Beograd, str.119.

[4]VidiVedriš M., Klarić P. (1989): *Osnoveimovinskogprava,* Narodnenovine i Pravnifakultet Zagreb, str. 111.

[5]Popović D.: *op. cit.* str. 52.

LITERATURA

[1.] Babić I.: *Obligacionopravo - opštideo,* Fakultetzaevropskepravno-političkestudije Novi Sad i JP Službeniglasnik Beograd, 2009.
[2.] Jovanović P.:*Radno pravo,* Pravni fakultet Novi Sad, 2012.
[3.] Popović D.: *Poresko pravo,* Pravni fakultet Beograd, 2011.
[4.] Salma J.: *Obligaciono pravo,* Naučna knjiga, Beograd, 1988.
[5.] Vedriš M., Klarić P.: *Osnoveimovinskogprava,* Narodnenovine i Pravnifakultet Zagreb, 1989.
[6.] Zakon o radu*, Sl. glasnik RS*, broj 24/2005, 61/2005 i 54/2009
[7.] Zakon o radu Republike Srpske, *Sl. glasnik RS,*broj 55/07
[8.] Zakon o radu Crne Gore, *Sl. list CG,*broj 49/2008, 59/2011 i 66/2012
[9]. Zakon o radu Hrvatske, *Narodne Novine,* broj 149/09, 61/11, 82/12, 72/13
[10.] Zakon o državnim službenicima, *Sl. glasnik RS*, broj 79/2005, 81/2005, 83/2005, 64/2007, 67/2007, 116/2008, 104/2009
[11.] Zakon o zdravstvenoj zaštiti, *Sl. glasnik RS*, broj "Službeniglasnik RS", br. 107/2005, 72/2009, 88/2010, 99/2010, 57/2011, 119/2012, 45/2013
[12.] Zakon o socijalnoj zaštiti, *Sl. glasnik RS*, broj 24/2011
[13.] Zakon o uređenju sudova, *Sl. glasnik RS*, broj 116/2008, 104/2009, 101/2010, 31/2011, 78/2011, 101/2011
[14.] Zakon o poreskom postupku i poreskoj administraciji, *Sl. glasnik RS,* broj 80/2002, 84/2002, 23/2003, 70/2003, 55/2004, 61/2005, 85/2005, 62/2006, 61/2007, 20/2009, 72/2009, 53/2010, 101/2011, 2/2012, 93/2012, 47/2013
[15.] Zakon o penzijskom i invalidskom osiguranju, *Sl. glasnik RS* broj 34/2003, 64/2004, 84/2004, 85/2005, 101/2005, 63/2006, 5/2009, 107/2009, 101/2010, 93/2012, 62/2013
[16.] Zakon o doprinosima za obavezno socijalno osiguranje, *Sl. glasnik RS*, broj 84/2004, 61/2005, 62/2006, 7/2008, 5/2009, 7/2009, 3/2010, 4/2011, 52/2011, 101/2011, 7/2012, 8/2013, 47/2013
[17.] Zakon o porezu na dohodak građana, *Sl. glasnik RS*, broj 24/2001, 80/2002, 135/2004, 62/2006, 65/2006, 10/2007, 7/2008, 7/2009, 31/2009, 44/2009, 3/2010, 18/2010, 4/2011, 50/2011, 91/2011 (OdlukaUstavnogsuda), 7/2012, 93/2012, 114/2012 (OdlukaUstavnogsuda), 8/2013, 47/2013, 48/2013.

НОРМАТИВНЕ ПРЕТПОСТАВКЕ ОДБРАНЕ ОД ТЕРОРИЗМА, КАО СЕГМЕНТ ЗАШТИТЕ САВРЕМЕНОГ ПОСЛОВАЊА (КОМПАРАТИВНА АНАЛИЗА БРИТАНСКОГ ЗАКОНОДАВСТВА)

NORMATIVE ASSUMPTIONS OF THE DEFENSE AGAINST TERRORISM AS A PROTECTION SEGMENT OF THE MODERN BUSINESS (COMPARATIVE ANALYSIS OF THE BRITISH LEGISLATION)

Жарко Ћулибрк
Универзитет Синергија, Факултет за безбједност и заштиту, Бањалука

Сажетак
За основну тему рада узете су нормативне претпоставке одбране од тероризма као глобалне пријетње, а током израде рада коришћене су углавном методе анализе садржаја, компаративна анализаи преглед литературе. Дат је преглед квалитетних рјешења у оквиру британског законодавства, гдје је проблем одбране од тероризма унапеђен доношењем одговарајућепротивтерористичке легислативе. Осим тога приказанаје и британска противтерористичка стратегија, која је релевантна за наведену проблематику. Циљ овог научног рада је да укаже да постојећа нормативна рјешења у области одбране од тероризма (као један од сегманата заштите савременог пословања) могу послужити као основ државама икомпанијамада унаприједе ту заштиту на различитим нивоима.
***Кључне ријечи**: Тероризам; Одбрана од тероризма; Заштита савременог пословања; Противтерористичка легислатива; Противтерористичка стратегија.*

Abstract
The main topic of this scientific work are normative assumptions of the defense against terrorism which is a global threat. During the development of this work mainly methods those are used are content analysis, comparative analysis and review of the literature. There was given an overview of high quality solutions of the British legislation, where the problem of the defense against terrorism is improved by adoption of appropriate anti-terrorist legislation. Additionally, there is presented British anti-terrorist strategy, which is relevant to this issue. The aim of this scientific work is to show that the present normative solutions in the field of the defense against terrorism (as the one of protection segments of the modern business) may serve as a basis for countries aspiring to achieve that protection at various levels.
***Key words:** Terrorism; Defense against terrorism; Modern business protection; Anti-terrorist legislation; Anti-terrorist strategy.*

1. УВОД

Глобализација и технолошки напредак, поред свих предности које су донијели, како савременом пословању, тако и друштву уопште, такође су омогућили већу проточност и флексибилност у раду терористичких организација. Појаватероризма међународних размјера, његова повезаност и испреплетеност, приморала је многе земље да створе одговарајућу стратегију за борбу против ове појаве, која угрожава нормално функционисање савременог друштва, па самим тим и савремено пословање. Наравно, темељ сваке стратегије требало би заснивати на квалитетним нормативним претпоставкама и рјешењима.Управо из тог разлога

свака заједница, сходно својим надлежностима и могућностима, мора организовано приступити заштити од свих облика угрожавања безбједности, па и заштити од терористичког дјеловања.У складу с тим,за пословну заједницу, значајан сегментзаштите савременог пословања, који допуњава постојећеорганизационе и функционалне претпоставке заштите,чине нормативни документи који се односе на одбрану од тероризма, а који би требало да буду значајна карика у заштити савременог пословања.

2. НОРМАТИВНЕ ПРЕТПОСТАВКЕ ОДБРАНЕ ОД ТЕРОРИЗМА КАО СЕГМЕНТ ЗАШТИТЕ САВРЕМЕНОГ ПОСЛОВАЊА

Примарна жртва тероризма брани се од тероризма тако што усваја адекватне законе за борбу против тероризма, одговарајуће противтерористичке стратегије или дефинише противтерористичку борбу у оквиру постојећих кривичних закона или постојећих државних стратегија. Противтерористичка легислатива означава све врсте закона који су усвојени у сврху противтерористичке борбе. То могу бити посебни закони о противтерористичкој борби или посебни амандмани додати у постојеће кривичне законе. Због своје специфичности, такви закони понекад могу утицати на ограничавање људских права и слобода. Мјере које ти закони предвиђају свакако доприносе заштити савременог пословања. Управо из тих разлога и приликом креирања закона морају се консултовати сви сегменти неког друштва.

На поменуте нормативне претпоставке надовезују се доктринарне претпоставке, које су најчешће оличене у виду различитих противтерористичких стратегија. У изради противтерористичке стратегије учествују сви сегменти друштва неке земље, међу којима су и многобројне државне институције. Већина противтеррористичких стратегија укључује унапређење стандарда дјеловања обавјештајних и безбједносних служби. Притом, средишњу активност представља прислушкивање и праћење комуникација, које се усавршава упоредо са напретком информатичке и комуникационе технологије, што је одлика ере глобализације. Обавјештајне и безбједносне службе, у раду на домаћем терену, обично су усмјерене на одређене вјерске и политичке групације.

Спровођењем закона праћењем шире популације ризикује се драстичније кршење људских права и слобода. У већини државних стратегија и закона који се односе на противтерористичку борбу регулишу се питања контроле граница и имиграције, комуникација, критичне инфраструктуре (која може бити мета терориста), економска питања, питања здравствене заштите, саобраћаја, оружја за масовно уништавање.

Сва ова питања, поред тога што утичи на свакодневни живот грађана, у великој мјери утичу и на савремено пословање, те је њихово рјешавање дијелом доприноси заштити савременог пословања. За потребе овог рада урађена је компаративна анализа британског законодавства.

3. БРИТАНСКА ПРОТИВТЕРОРИСТИЧКА ЛЕГИСЛАТИВА, КАО НОРМАТИВНА ПРЕТПОСТАВКА ОДБРАНЕ ОД ТЕРОРИЗМА

Терористичко насиље у Великој Британији, као и одговарајуће законске противмјере, имају дугу традицију, премда су те мјере тек посљедњих година изузетно проширене. Тако је, након бомбашког напада на затвор Клеркенвел у Лондону, а који су 1867. године извели ирски националисти (тзв. Фенијанци), 1883. године усвојен **Закон о експлозивним материјама** (Explosive Substances Act 1883), који је и данас важан правни акт у Уједињеном Краљевству.

Први модерни противтерористички закон тицао се Сјеверне Ирске. Био је то **Закон о Сјеверној Ирској (ванредне одредбе)** из 1973 – Northern Ireland (Emergency Provisions) Act 1973. Након тога је, 1976. године, донесен **Закон о спречавању тероризма (привремене одредбе)** – Prevention of Terrorism (Temporary Provisions) Act 1976, а 2000. године **Закон о тероризму**. Ови закони дозвољавају хапшење без налога и задржавање у притвору без подизања оптужнице;

dају већа овлаштења полицији приликом претреса и хапшења; дозвољавају суђење без пороте; не дозвољавају забрањеним групама приступ медијима и стављају ван закона такве групе. Године 2000. је донесен и Закон о регулисању овлаштења приликом истраге, а 2001. Закон о противтерористичкој борби, криминалу и безбједности.

3.1. Закон о тероризму

Свакако да међу најзначајније противтерористичке законе у Великој Британији спада **Закон о тероризму**.**Законом о тероризму из 2000. године** (Terrorism Act 2000) проширени су и обједињени: ***Закон о спречавању тероризма (привремене одредбе)*** из 1989 – Prevention of Terrorism (Temporary Provisions) Act 1989, ***Закон о Сјеверној Ирској (ванредне одредбе)*** из 1996 – Northern Ireland (Emergency Provisions) Act 1996 и прва четири параграфа ***Закона о кривичном праву*** из 1998 – Criminal Justice (Terrorism and Conspiracy) Act 1998, а који се тичу тероризма и завјереничког дјеловања. Такође, на овај закон из 2000. уложен је велики број амандмана. Дефиниција тероризма у овом закону[1] је проширена и укључује насилне акције, како оне спроведене из вјерских и идеолошких разлога, тако и оне чији су коријен политички разлози. Друга ствар, за Закон из 2000. године, за разлику од претходних закона, није потребно спроводити годишњу процедуру обнављања у британском парламенту, с тим да то не важи за дио VII овог закона, а који третира спровођење привремених мјера у Сјеверној Ирској.[2] Треће, Закон из 2000. није ограничен само на терористичке активности у Сјеверној Ирској, већ се тиче терористичких дејстава и у Великој Британији, али и у свијету.[3] Поједине одредбе овог закона (дио II) дозвољавају министрима да забране дјеловање појединих организација уколико сматрају да се баве терористичким активностима. Исто тако, дио III овог закона, који се бави пљенидбом имовине и новца терориста и обучавањем у руковању оружјем, проширује се са Сјеверне Ирске на читаву земљу.

Закон о тероризму из 2000. године, поред уводних одредби, садржи одредбе: о забрањеним организацијама (поступци забране и скидања забране, имунитет чланова итд); о имовини и власништву терориста (финансирање, прање новца, објелодањивање информација, казне и др); о истраживању тероризма; о противтерористичким овлаштењима; тзв. разноврсне

[1] „Члан 1 – (1) У овом закону тероризам значи употребу употребу или претњу акцијама гдје: (а) акције спадају у став (2); (б) употреба и претња служе да утичу на власти и да заплаше јавност или дио јавности и (в) употреба и претња служе за постизање политичког, вјерског или идеолошког циља.
(2) Под овај став спадају акције које: (а) укључују озбиљно насиље против лица; (б) озбиљно оштећење имовине; (в) угрожавају живот лица; (г) стварају опасност по здравље и безбједност јавности или дијела јавности; (д) озбиљно ометају или подривају електронички систем.
(3) Употреба и претња акцијама које спадају у став (2), а које укључују употребу ватреног оружја и експлозива је тероризам, без обзира да ли спадају у став (1), алинеја (б).
(4) У овом ставу у акције спадају: (а) акције изведене изван Уједињеног Краљевства; (б) одредбе о лицима и имовини односе се на лица и имовину, ма гдје да се налазе; (в) одредбе о јавности укључују и јавност у другим земљама, а не само у Уједињеном Краљевству; (г) под властима се подразумијевају власти Уједињеног Краљевства, власти дијела Уједињеног Краљевства или власти других земаља.
(5) У овом закону одредбе о терористичким акцијама подразумијевају акције изведене за корист забрањених организација.“ (Yonah, A. and Brenner, E. H. (2003): *The United Kingdom's Legal Responses To Terrorism*, Transnational Publishers/Cavendish Publishing, London, стр. 11)

[2] Дио VII третира уобичајена кривична дјела као што су убиство, побуна, отмица и дјела која се кажњавају по Закону о прекршајима против лица из 1861. и Закону о експлозивним материјама из 1883. године, те дјелима која се тичу отмицā возила, посједовања оружја итд. У сваком случају, Закон из 2000. даје могућност главном тужиоцу за Сјеверну Ирску да оцијени која се кривична дјела могу сматрати тероризмом.

[3] Параграфи 62 и 63 овог закона проширују овлаштења државе у вези са терористичким бомбашким нападима и у вези са финансирањем терориста и ван Велике Британије, те дозвољавају властима Уједињеног Краљевства да потпишу конвенције УН-а које се тичу сузбијања бомбашких напада и финансирања терориста.

одредбе (о оружаним нападима, бомбашким нападима и сл); одредбе о Сјеверној Ирској; те опште завршне одредбе.[1]Године2006. је донешен нови ***Закон о тероризму*** (Terrorism Act 2006), којим је допуњен закон из 2000. и у коме је, поред осталог, дефиницији тероризма додата и одредба о употреби нервних супстанци.

3.2. Закон о регулисању овлаштења приликом истраге

Закон о регулисању овлаштења приликом истраге је још један од значајнијих закона у оквиру британске противтерористичке легислативе.**Закон о регулисању овлаштења приликом истраге из 2000. године** (Regulation of Investigatory Powers Act 2000) садржи неколико дијелова: 1. дио представља одредбе везане за комуникације (прислушкивање, прикупљање и објелодањивање обавјештајних података); 2. дио чине одредбе о праћењу и агентурном раду; 3. дио одредбе о обради шифрованих електронских података; и 4. дио – одредбе о надзору над радом истражних и обавјештајних служби.[2]

3.3. Законо противтерористичкој борби, криминалу и безбједности

Закон о противтерористичкој борби, криминалу и безбједности из 2001. године(Anti–Terrorism, Crime and Security Act 2001) имао је за сврху да, у свјетлу нових догађаја у САД (самоубилачких напада путничким авионима), осигура властима неопходне механизме за сузбијање терористичких пријетњи на тлу Велике Британије. Закон садржи додатне одредбе које третирају замрзавање имовине терориста, одавање података, имиграцију и азил, као и одредбе којима се појачава постојећа легислатура која се односи на надзор нуклеарног, хемијског и биолошког оружја. Закон такође непостојање размјене података о тероризму третира као кривично дјело. Ова одредба је постојала раније у Закону о спречавању тероризма (привременим одредбама) из 1989. године, али се ово односило само на Сјеверну Ирску. По Закону из 2001, ове одредбе важе за читаву државу. Ставови 22 и 23 овог закона говоре о контроверзном новом државном овлаштењу да се осумњичени међународни терористи задрже у притвору у условима када их се не може депортовати из земље. Дана 30. јула 2002 Посебна апелациона комисија за имиграционе послове (Special Immigration Appeals Commission – SIAC) изјаснила се да ове одредбе наведеног закона нису у складу са чланом 14 Европске конвенције о људским правима. Одлука ове комисије је стављена на расправу на Апелационом суду, који ју је поништио и прогласио одредбе важећим. Суд је своју одлуку образложио чињеницама да ће се осумњичени изручити чим се за то створе услови, те нагласио да их се приликом испитивања не смије мучити.

Закон о противтерористичкој борби, криминалу и безбједности из 2001. године садржи: 1. дио – одредбе о имовини терориста; 2. дио – одредбе о издавању налогā (гдје се говори о налозима, њиховом тумачењу, процедури која прати ову активност итд); 3. дио – одредбе о објелодањивању података; 4. дио – одредбе о имиграцији и азилу (које говоре о осумњиченим међународним терористима, конвенцији о избјеглицама, Посебној апелационој комисији за имиграционе послове, о отисцима прстију); 5. дио – одредбе о раси и вјери; 6. дио – одредбе о оружју за масовно уништавање (које садрже амандмане на *Закон о биолошком оружју из 1974.* и *Закон о хемијском оружју из 1996. године*, говоре о нуклеарном оружју и у свом завршном дијелу говоре о примјени ових одредби у британским зависним и прекоморским земљама); 7. дио – одредбе о безбједности од болести и отрова; 8. дио – одредбе о безбједности нуклеарне индустрије; 9. дио – одредбе о безбједности ваздушног саобраћаја, 10. дио – одредбе о полицијским овлаштењима; 11. дио – одредбе о коришћењу комуникационих података; 12. дио

[1]Yonah, A. and Brenner, E. H. (2003): *The United Kingdom's Legal Responses To Terrorism*, Transnational Publishers/Cavendish Publishing, London, стр. 11-100.
[2]Исто, стр. 185-310.

– одредбе о миту и корупцији; те различите завршне одредбе.[1] Одредбе из овог закона које се тичу кршења људских права су „измијењене“ 2005, када је донешен нови ***Закон о спречавању тероризма*** (Prevention of Terrorism Act 2005), којим се за притварање без оптужнице мора добити дозвола министра унутрашњих послова и којим је продужено трајање претходног Закона о спречавању тероризма из 1989.

3.4. Злоупотреба противтерористичке легислативе у Великој Британији

Поред користи за сигурности за државу, грађане и привреду, у Великој Британији су, усвајањем наведених закона, често злоупотребљавана овлаштења која су дата овим законима. Године 2003, на основу Закона о тероризму из 2000, у Лондону су заустављени демонстранти који су протествовали против британске интервенције у Ираку, а међу њима и 11-годишња дјевојчица, којој је наређено да испразни џепове.[2] У октобру 2005. године у Дандију је ухапшена Сали Камерон јер је била сумњива зато што „хода по стази за инвалидска колица“.[3] У децембру 2007, на девет мјесеци условне затворске казне осуђена је Самина Малик јер је на једној веб-страници подржавала џихад.[4]

4. ПРОТИВТЕРОРИСТИЧКА СТРАТЕГИЈА УЈЕДИЊЕНОГ КРАЉЕВСТВА

Значајно мјесто у укупној противтерористичкој борби у појединим државама заузимају и њихове националне противтерористичке стратегије, често надопуњене противтерористичким законима. Овдје ће, у склопу компаративне анализе британских противтерористичких рјешења, бити обрађена национална противтерористичка стратегија Уједињеног Краљевства, кроз коју се, између осталог, сједињују и задаци и обавезе британског јавног и приватног сектора савременог пословања. У скалду с тим, ова стратегија је свакако значајна доктринарна претпоставка заштите савременог пословања у Великој Британији.

Прва британска противтерористичка стратегија везана је за Сјеверну Ирску и сеже у седамдесете године XX вијека. Кључни циљ данашње британске противтерористичке стратегије, која носи назив **Стратегија Уједињеног Краљевства за борбу против међународног тероризма** (Countering International Terrorism: The United Kingdom's Strategy), а која је усвојена почетком 2003. и допуњена у јулу 2006, јесте да се смањи опасност од међународног тероризма, како би људи могли мирно и безбједно обављати своје свакодневне послове. „Уједињено Краљевство се суочава са сталном пријетњом од стране екстремиста, који вјерују да могу постићи своје циљеве извођењем терористичких дјела овдје, у Уједињеном Краљевству и против наших грађана и наших интереса у иностранству. Да би сузбила ову претњу, влада је развила противтерористичку стратегију и програме и планове који ће је учинити дјелотворном.“[5] Стварање и спровођење ове стратегије укључује државне званичнике, државне службе, добротворне организације, привредни сектор и партнере из осталих дијелова свијета, а циљ стратегије је да умањи пријетње од међународног тероризма. Стратегија има четири начелне компоненте: спријечити, гонити, заштитити и припремити се.

Елемент спречавања односи се на сузбијање радикализације појединаца, како у Британији, тако и у иностранству, чиме би се смањила међународна терористичка пријетња. Власти би требало то даураде: а) *подршком програмима* који могу лоцирати структуралне проблеме у Великој Британији (као што су неједнакост и дискриминација), који могу допринијети радикализму; б) *одвраћањем* оних који подржавају тероризам или охрабрују

[1]Исто, стр. 101-184.
[2]**Johnston P. (2005): *The police must end their abuse of anti-terror legislation*, The Telegraph, 10. март 2005.**
[3]Lister, D. (2005): *Two wheels: good. Two legs: terrorist suspect*, The Times, 17. октобар 2005.
[4] Truscott,C. (2007): *'Lyrical terrorist' sentenced over extremist poetry*, The Guardian, 6. децембар 2007.
[5]Her Majesty's Stationery Office(2006):*Countering International Terrorism: The United Kingdom's Strategy*, HMSO, Norwich, стр. 1.

друге да постану терористи, промјеном окружења у коме терористи дјелују; и в) упуштањем у *битку са идејама* и покушајима да се оспори терористичка идеологија, која правда употребу насиља, првенствено кроз помоћ муслиманима који оспоравају такву идеологију.

Елемент гоњења односи се на смањивање терористичке пријетње у Великој Британији и иностранству ремећењем терористичких операција. Овај елемент има неколоко аспеката: а) *прикупљање обавјештајних података* и унапређивање способности идентификовања и разумијевања терористичких акција; б) *ремећење терористичких активности* и предузимање акција како би се осујетили терористички напади и привођење правди одговорних за нападе, кроз суђења и јачање противтерористичких закона; и в) *међународна сарадња* са партнерима и савезницима на јачању обавјештајних активности.

Елемент заштите разматра смањивање рањивости, Велике Британије и британских интереса у иностранству, на терористичке нападе. Овај елемент укључује: а) *јачање безбједности границе*, тако да терористи и они који их подржавају могу бити спријечени да уђу у Велику Британију и како би се лакше прикупљали подаци о осумњиченима који прећу границу; б) *заштита кључних објеката* и установа сарадњом са приватним сектором; в) кроз безбједносни и технолошки напредак *смањити ризик од напада у саобраћају*; и г) *заштита мјеста окупљања*, односно заштита свакодневног живота људи.

Елемент припреме значи да је Уједињено Краљевство, колико је год то могуће, спремно за могуће терористичке нападе. Овај елемент укључује: а) *препознавање потенцијалних терористичких опасности* са којима се Велика Британија могла суочити и оцјена њиховог утицаја; б) *изградња неопходних капацитета* како би се одговорило на нападе; и в) константно испитивање и *оцјена припремљености*.

5. ЗАКЉУЧАК

У заштити савременог пословањанормативне претпоставке ове заштите,поред организационих и функционалних претпоставки, представљају један од кључних условаквалитетног функционисања државе, привреде и друштва уопште. Ера глобализације омогућила је бржи проток информација, чиме је унапређена и психолошко-пропагандна дјелатносттерориста, али убрзан процес селекције и обуке терориста.Активности терористичких група стална су пријетња и довољан су разлог за забринутост сваког друштва.Активности које се тичу савременог пословања нису изузетак.Управо та чињеница потврђује да у заштити савременог пословања значајан сегмент заузимају и нормативне претпоставке одбране од тероризма.

ЛИТЕРАТУРА

[1] Her Majesty's Stationery Office (2006): Countering International Terrorism: The United Kingdom's Strategy, HMSO, Norwich
[2] Johnston P. (2005): The police must end their abuse of anti-terror legislation, The Telegraph, 10. март 2005, http://www.telegraph.co.uk/opinion/main.jhtml?xml=/opinion/2005/10/03/do0304.xml (Приступ страници: 23. јун 2008)
[3] Lister, D. (2005): Two wheels: good. Two legs: terrorist suspect, The Times, 17. октобар 2005, http://www.timesonline.co.uk/tol/news/uk/article579334.ece (Приступ страници: 24. јун 2008)
[4] Truscott, C. (2007): 'Lyrical terrorist' sentenced over extremist poetry, The Guardian, 6. децембар 2007, http://www.guardian.co.uk/uk/2007/dec/06/terrorism.books (приступ страници 14. јун 2008)
[5] Yonah, A. and Brenner, E. H.(2003): *The United Kingdom's Legal Responses To Terrorism*, Transnational Publishers/Cavendish Publishing, London

АНАЛИЗА ПРАВНОГ ОКРУЖЕЊА КАО ПРЕТПОСТАВКА ДЕФИНИСАЊА СТРАТЕГИЈЕ ПРИВРЕДНОГ ДРУШТВА

LEGAL BACKGROUND ANALYSIS AS HYPOTHESIS OF PROCESS DEFINING STRATEGY OF THE COMPANY

Нено Себастијановић
Консалтинг сн СтараПазова
konsaltingsn@gmail.com

Сажетак

Предмет рада је анализа правног окружења као претпоставка процеса дефинисања тржишно пропулзивне стратегије привредног друштва. Циљ истраживања је да се на бази анализе релевантне литературе анализирају, систематузују и класификују релевантни фактори који одређују правно окружење остваривања стратегије привредног друштва. Основна хипотеза је да фактори правног окружења индиректно утичи на ефективност и ефикасност остваривања стратегије привредног друштва. Анализа регулаторног оквира услова пословања подразумева анализу правне инфраструктуре и законске регулативе које уређују услове за постизање конкурентске предности привредних субјеката. Методологија и структура рада садржи анализу релевантних фактора правног окружења: прописа, аутономних аката и пословних кодекса који уређују правна правила обављања делатности привредних друштава.

Кључне речи: *правно окружење, стратегија привредног друштва, фактори правног окружења.*

Abstract

The Subject of work is legal background analysis like hypothesis of process defining strategy of the company. The goal of research is that on the basis of relevant literature analysis, We analyze, systematize and classify the relevant factors which determinate legal background implementing strategy of the company. Fundamental hypothesis is that factors of legal background influence, indirectly on effectiveness implementing strategy of the company. The Analysis of regular context business conditions implies the analysis of legal infrastructure and legal provision, which organizes conditions for reaching competitive advantage of economic subjects. Methodology and structure of work contain the analysis of relevant factors in legal background: regulations, autonomous official documents and soft law which organize legal rules work companies.

Key words: *legal background, strategy of the company, factors of legal background*

1.УВОД

Компаније своју егзистенцију остварује у савременом пословном амбијенту од кога узимају инпуте и након њихове трансформације у производе и услуге задовољава потребе окружења. Везе компанија са окружењем су комплексне и одређене су дејством више фактора. Пословна стратегија се конципира у условима динамичног пословног окружења којег карактерише мноштво сила које утичу на њену реализацију, те адекватна анализа и процена релевантних фактора пословног окружења са циљем да се идентификују и димензионирају изазови, прилике, опасности и проблеми, је основна претпоставка за ефективно и ефикасно корпоративно управљање.

Савремени пословни амбијент је свет промена које се одвијају страховитом брзином и континуирано праћење и анализирање фактора пословног окружења и у складу са тим избор адекватних стратегијских опција је питање опстанка предузећа. „Нешто што је прошле године сматрано добитном стратегијом може већ ове године постати погрешно. Као што је неко већ приметио: предузећа се деле на две врсте, она која се мењају и она која нестају"[1]. У том смислу Котлер[2] истиче да економску силу савременог пословног амбијента образују две моћне силе: технологија и глобализација. Дигитална револуција је из основа променила просторни и временски хоризонт пословног окружења предузећа. Активно делују и силе дерегулације и приватизације.

Пословно окружење може директно или индиректно да утиче на корпоративно управљање. У том смислу је и општа класификација окружења, као "елемената директне акције и индиректне акције"[3]. Ради се о факторама који директно или индиректно утичу на квалитет пословног окружењау у којем компаније егзистирају. Поменути аутори као елементе индиректне акције, односно општег окружења, наводе: друштвене, економске, технолошке и политичке варијабле, док елементе средине директне акције чине интерни и општи стејкхолдери. У опште стејкхолдере спадају: потрошачи, добављачи, влада, специјалне интерне групе, медији, синдикати финанцијске интситуције и конкуренција. Запослени, акционари и управни одбор представљају интерне стејкхолдере.

Према другом схватању „типови окружења релевантни за стратегијски менаџмент су: 1) опште окружење, 2) конкурентско окружење и 3) интерно окружење "[4].

Привредни субјекти привредну делатност обављају у тржишном амбијенту који је уређен одређеном правном инфраструктуром која релевантним законодавством поставља темеље тржишне привреде. Правна инфраструктура, њени правни институти, одговарајућа пословна, судска и арбитражна пракса, као и правна доктрина битно одређују обављање привредне делатности привредних субјеката. У том смислу може се рећи да је правно окружење одређено димензијама законодавства, праксе и доктрине.

Релевантно законодавство уређује специфичности приватноправног удруживања лица и њиховог капитала ради остваривања одређених заједничких интереса. На тој основи настају разне правне форме привредних субјеката. Према законском одређењу у Републици Србији привредно друштво је правно лице које обавља делатност у циљу стицања добити[5].

Предмет нашег истраживања је анализа правног окружења као претпоставка процеса дефинисања тржишно пропулзивне стратегије привредног друштва.

Циљ истраживања је да се на бази анализе релевантне литературе анализирају, систематузују и класификују релевантни фактори који одређују правно окружење остваривања стратегије привредног друштва.

Основна хипотеза је да фактори правног окружења индиректно утичи на ефективност и ефикасност остваривања стратегије привредног друштва.

Привредно друштво је правни субјект који је одређен различитим интересима власника, поверилаца, запослених, управе, привредног друштва и интересима друштва уопште. Општа карактеристика правног окружења да су ови интереси динамични и конфликтни и да у условима турбулентног тржишног окружења битно утичу на обављање делатности привредног друштва. Релевантно законодавство има посебну улогу да ове интересе максимално хармонизује и усклади. Нова законодавна и пословна пракса уз афирмацију интереса привредног друштва промовише постојање и других легитимних интереса везаних за компанију развијајући концепт тзв. друштвене одговорности.

---

[1]KotlerP.,(2003),*Како креирати, овладати и доминирати тржиштем*, Нови Сад, ACEE,с.11-12.
[2]Исто, стр. 12.
[3]Stoner, Freeman,Gilbert.(1997),*Менаџмент,* Београд, Желинд, , с. 57.
[4]Ђуричин Д., Јаношевић С., Каличанин Ђ,(2009), *Менаџмент и Стратегија*, Београд, Економски Факултет, с.251.
[5]*Закон о привреднимдруштвима*, Сл.гласник РС, бр.36/2011 и 99/2011, чл. 2

2.ФАКТОРИ КОНКУРЕНТНОСТИ ПРИВРЕДНОГ ОКРУЖЕЊА

Конкурентност можемо дефинисати као скуп институција, политика и фактора који одређују степен продуктивности пословног амбијента одређене земље.Анализа различитих аспеката конкурентности земаља у глобалним оквирима битно је одређена деловањем Светког економског форума. Према њиховој методологији глобални индекс конкурентности[1] заснован је на дванаест фактора конкурентности систематизованих у три групе. Прва група су основни захтеви коју чине (1) институције, (2) инфраструктура, (3) макро економска стабилност, (4) здравство и примарно образовање. У другу групу, фактори повећања ефикасности, укључени су (5) високо образовање и обука, (6) ефикасност тржишних добара, (7) ефикасност тржишта рада, (8)софистицираност финансијског тржошта, (9) технолошка спремност и (10) величина тржишта. Трећу групу, фактори иновативности и софистицираности, чине (11) софистицираност пословних процеса и (12) иновације.

Квалитет пословног окружења анализира се и према методологији светске банке. У извештај о лакоћи пословања, (eng. Doing Business,)се анализира десет фактора регулације пословања и то: (1) започињање пословања, (2) добијање грађевинских дозвола, (3) запошљавање радника, (4) регистрација имовине, (5) добијање кредита, (6)заштита инвеститора, (7) плаћање пореза, (8) спољна трговина, (9) спровођење уговора и (10) затварање пословања.

Предмет анализе регулаторног оквира услова пословања треба да обухвати анализу правне инфраструктуре и законске регулативе који уређују услове за постизање конкурентске предности привредних субјеката. Држава има значајну улогу у креирању атрактивног пословног окружења у којем привредни субјекти стварају вредности. „Ефикасна регулатива је један од предуслова привредног развоја и социјалног просперитета.Правни систем који обезбеђује привредни развој мора бити транспарентан, мора гарантовати правну сигурност и мора бити ефикасан, односно заснован на начелима добре регулаторне праксе.“[2] Студије које су протеклих година израђене од стране међународних институција указују да регулаторно окружење представља једну од главних препрека за дугорочни и одрживи привредни развој Републике Србије, а као кључни фактори који негативно утичу на привредно окружење наводе се неконзистентности у примени прописа и велика дискрециона права државне управе приликом доношења одлука.

ЦиљевиСтратегије[3]сууспостављање регулаторног система којим се:

1) промовише привредни и социјални развој;
2) подржава национална конкурентност, уз истовремену заштиту јавног интереса;
3) успоставља систем пуне правне сигурности у Републици Србији;
4) смањују административни трошкови у Републици Србији;
5) побољшава међународни рејтинг Републике Србије у погледу квалитета пословног окружења;
6) осигурава транспарентности и повећање учешћа јавности у процесу доношења и измене прописа, а у циљу постизања позитивних економских ефеката на привреду и грађане, социјалне сигурности и очувања животне средине.

Метод анализе ефеката прописа (АЕП) потврдио је своју вредност у обезбеђењу квалитетног регулаторног окружења.Применом метода треба дати одговоре на питања, да ли се законом подржава стварање нових привреднихсубјекатанатржошту и тржишнаконкуренција и какве трошкове ће примена закона створити привреди.

[1]World Economic Forum (WEF, 2011), *The Global Competitiveness Report 2011-2012*, Switzerland Geneva.
[2]Стратегијарегулаторнереформе у РепубликиСрбијизапериодод 2008.до 2011. године
[3]Стратегијарегулаторнереформе у РепубликиСрбијизапериодод 2013.до 2016.године

3. АНАЛИЗА РЕГУЛАТОРНОГ ОКВИРА

Привредна друштва обављају делатност у привредном окружењу у којем су правила тржишног надметања одређена релевантном регулативом. Адекватна и потпуна анализа регулаторног оквира представља основну препоставку успеха у тржишној утакмици. Значај и вишедимензионалност друштвених односа које регулишу правна правила обављања делатности привредних субјеката подразумева регулативу више грана права, посебно приватног права (компанијског, трговинског, стечајног, радног, облигационог, наследног, породичног, процесног, грађанског, међународног приватног) и јавног права (управног, пореског, права финанцијског тржишта, казненог). Друштвени односи обаваљања делатности привредних друштава су регулисани одговарајућим општим и посебним правним правилима који су предмет различитих грана права. „Предмет компанијског права (права привредних друштава) је изучавање правних правила која уређују правне послове приватноправног удруживања лица ради остваривања одређеног заједничког економског интереса (циља).“[1]У правној литератури имамо различито одређење термина компанијског права.Тако у Хрватској је у употреби термин право друштава[2] а неки наши теоретичари користе темин право привредних друштава[3].

Основни извор права привредних друштава је Закон о привредним друштвима, али и други закони: Закон о поступку регистрације у Агенцији за привредне регистре, Закон о преузимању акционарских друштава, Закон о приватизацији, Закон о стечају, Закон о рачуноводству и ревизији, Закон о тржишту капитала, Закон о инвестиционим фондовима, Закон о осигурању, Закон о задругама, Закон о парничном поступку, Закон о извршењу и обезбеђењу, Закон о заштити конкуренције. Важну улогу у регулисању правних правила у компанијском праву имају подзаконска акта (уредбе, правилници, наредбе, закључци, одлуке) које доносе извршне и управне власти. У условима динамичног турбулентног привредног окружења посебно до изражаја долазе подзаконска акта из разлога што имају активнију улогу у регулисању правних правила.

Турбуленције савременог привредног окружења узрокују честе промене прописа из области компанијског права. Професор Васиљевић[4] као узроке наводи: прво, новина правних института које ови прописи у нас доносе после више од педесет година њиховог искључења из нашег правног живота, друго, развој ових института и у земљама које столетно познају ове институте, који је вишеструко узрокован развојем технике, електронике и интернета, који многе класичне правне институте у овој области смешта у музеј старина.
„Савремени правни саобраћај и у областикомпнијскогправаодликуједоношењем многобројних закона – тзв. Ренесанса формализма, и то по правилу са нормама у којима у отвореним друштвима (која јавним путем прикупљајукапитал)доминираимперативност, док у затвореним друштвима (која не могу јавним путем прикупљати капитал) са нормама где доминира диспозитивност“[5].

Законска регулатива треба да буде усмерена у циљу укидања административних баријера и стварање адекватног правног оквира који омогућава конкурентност националне привреде. Предмет анализе правног оквира треба пре свега да буде анализа писаних извора права, законских и аутономни, који имају посебну важност за пословање привредних друштава. Са становишта постизања успеха у остваривању дефинисаних циљева за привредно друштво посебну важност имају и тзв. правна начела и општи принципи. У праву привредних друштава такву важност имају посебно начело савесности и поштења, начело доброг

[1]Васиљевић М., (2012), *Компанијскопрво*, Београд, ПравнифакултетУниверзитета у Београду, с. 21,
[2]Барбарић Ј., (2010)*, Праводруштава – Друштвакапитала*, Организатор, Загреб,
[3]Шогоров С., (2003), *Правопривреднихдруштава*, НовиСад, Пословнибиро,
[4]Васиљевић М., (2012), *Компанијскопрво*, Београд, ПравнифакултетУниверзитета у Београду, с. 29,
[5]БеловБ.А. премаМиркоБасиљевић,(2012*), Компанијскопрво*,Београд,ПравнифакултетУниверзитета у Београду, стр. 29,

привредника, начело интереса привредног друштва, начело лојалности друштву, начело пословне процене, начело професионалне пажње.

3.1. Закон о привредним друштвима

Законом о привредним друштвима[1] уређује се правни положај привредних друштава, а нарочито оснивање, управљање, статусне промене, промене правне форме, престанак и друга питања којима се уређује правни положај привредних друштава као и правни положај привредних друштава.Одредбе закона о привредним друштвима примењују се и на друге облике обављања привредне делатности који су основани посебним законом.Примера ради одредбе закона о привредним друштвима примењују се и на оснивање и пословање друштва посебне намене чије је оснивање прописано Законом о јавно приватном партнерству и концесијама[2] у циљу реализације пројеката јавно-приватног партнерства.

Анализанепсредног, директногзаконскогоквира привредног друштва треба да обухвати: основни појам привредног друштва у смислу делатности, регистрације и правне форме, оснивачки акт, одговорност за обавезе друштва, седиште друштва, пословно име, заступање и заступници, имовина и капитал друштва, посебне дужности према друштву, право на информисање члановадруштва, управљањедеуштвом, унутрашњинадзорпословања, престанак друштва, основна правила за акционарско друштво, акције и друге хартије од вредности, однос друштва и акционара, стицање и располагање имовином велике вредности, посебна права несагласних акционара, промена правне форме, статусне промене, принудни откуп акција и право на продају акција, ликвидација друштва, повезивање привредних друштава, правила за огранак привредног друштва, правила за представништво страног привредног друштва, правила за пословна удружења.

Законом о поступку регистрације у агенцији за привредне регистре[3]се уређује поступак регистарције, евидентирања и објављивања података и докумената у регистрима и евиденцијама које води агенција за привредне регистре.

3.2. Аутономна акта привредног друштва

На основу Закона о привредним друштвима и других закона која то посебно прописују привредна друштва могу на аутономној основи да уређују бројна питања свог организовања, управљања, међусобних односа власника и привредног друштва.Аутономна акта привредног друштва, оснивачки акт, статут, уговор ортака или чланова друштва, чине писани извор права за конкретан а не општи случај.Професор Васиљевић[4] посебно истиче да интерпретација закона помоћу аутономних аката изузетно је значајна за квалитет закона и његове примене, а тиме и за квалитет права и правну сигурност.

Отворене форме привредних друштава које свој капитал прикупљају јавнимпутем у строжем су режим у законодавне контроле императивних решења путем надзора јавноправних тела. Значајно је истаћи да привредна друштва имају посебну велику одговорност у правилној интерпретацији закона путем својих аутономних аката.„ Ни најсавршенији закон не може бити моћан у условима неадекватне интерпретације примене законског права од стране аутономних посленика и недовољноунапређујуће и критичкикреативне судске и арбитражне праксе. Само својеврсно свето тројство: закон – примена у пословној пракси – судска (и арбитражна) пракса могу задовољити насушну потребу квалитета права“[5].

[1]*Закон о привреднимдруштвима*, Сл.гласник РС, бр. 36/2011 и 99/2011,
[2]*Закон о јавно-приватномпартнерству и концесијама*, Сл.гласник РС, бр. 88/2011,
[3]*Закон о поступкурегистрације у агенцијизапривреднерегистре*, Сл-гласник РС, бр. 99/2011,
[4]Васиљевић М., (2012), *Компанијскопрво*, Београд, ПравнифакултетУниверзитета у Београду,с. 32,
[5]Исто, стр. 32,

3.3. Опште правно окружење

Привредна друштва своје постављене циљеве остварују у тржишној утакмици по правилима која су одређена правном инфраструктуром општег правног окружења. У том смислу предмет анализе треба да буду следећа правила:

1. Општа правила грађанског права која се односе на правила уговорног права, правни субјективитет, грађански ортаклук, уговор о оснивању друштва, слободууговарања, иштавостодлукаорганадруштва, одговорност оснивача, правила стварног права која се односе на улог и имовину, хартије од вредности, правила наследног права и друго,
2. Правила трговинског права која уређују правне послове која привредна друштва и други привредни субјекти међусобно склапају,
3. Правна правила привредног права која уређују однос привредних друштава са државом, посебно правила која се односе на слободну конкуренцију и њена ограничења,
4. Правила берзанског права која уређују правила трговања хартијама од вредности и овлашћења одређених органа и субјеката надзора над тржиштем хартија од вредности,
5. Права, обавезе и одговорности која су регулисана правним правилима радног права,
6. Стечајно право које се односи на правна правила којима се уређују услови и начин покретања и спровођења стечаја над привредним субјектима,
7. Правна правила којима се уређују поступци дозвола за обављањеодређенихделатности, одоврењеемисијехартијаод вредности и надзор над тржиштем хартија од вредности, царине, спољнотрговински послови, девизни послови, уписи у регистре, државне субвенције и регреси, контрола цена и друга овлашћења управних органа и организација регулисана су управним правом,
8. Порески прописи који прописују правна правила одређивања различитих врста пореза за привредне субјекте, правни режим опорезивања акција и удела,имовине, режимфинансијсихизвештаја и расподеле добити предмет су пореског права,

Циљ анализе правног окружења једасеидентификујупредности и недостаци који за последицу имају правну сигурност, односно правну несигурност за обављање делатности привредних субјеката.„ За правну сигурност у једној земљи нису, истина, довољни само добри прописи, већ је потребна и њихова добра примена у судској (арбитражној) пракси.Закон је, пре свега, добар онолико колико се добро примењује.[1]

3.4. Пословни кодекси

Значајну улогу у одређивању правила на тржишту све више има нови правни институт, институт кодекса.Кодексе доносе удружења привредних субјеката, као и саме групације привредних субјеката.У савременом компанијском праву развијени су кодекси управљања компанијама, кодекси пословног морала, кодекси понашања инвеститора, кодекси берзи и слично.

Кодекс корпоративног управљања[2] има за циљ да постане ефикасно средство за унапређење система корпоративног управљања који омогућава привредном друштву да привуче људски и финансијски капитал, да ефикасно води пословање и обезбеди дугорочни и одрживи развој, узимајући у обзир и интересе власника и интересе других страна које имају легитимне интересе у пословању друштва.

Директне користи корпоративног управљања за привредно друштво су: бољи учинак, лакши приступ тржиштима капитала, повољнији услови за прикупљање новог капитала, боља репутација.

[1]Исто, стр.30,

[2]*Кодекскорпоративногуправљања*, Сл.гласник РС, бр. 99/2012,

Кодекс прописује принципе и препоруке који нису обавезујући, али се препоручују свим друштвима капитала као најбоља пракса корпоративног управљања. Привредна друштва могу принципе и препоруке кодекса директно применити доношењем одлуке надлежног органа друштва, или их уколико је потребно могу разрадити усвајањем сопственог кодекса корпоративног упорављања, односно доношењем других интерних аката друштва.

Ради се о две врсте правила: препоруке правила која привредна друштва треба да прихвати и по њима поступи и предлози правила која се сматрају пожељном праксом у области корпоративног управљања. Принципи и препоруке су према сличности груписани у следећих пет категорија: скупштина чланова, одбор директора (надзорни одбор и извршни директори), интерни надзор, објављивање и однос са носиоцима интереса за пословање друштва.

Привредна друштва се разликују поправној форми, величини, делатности, вредности капитала, броју чланова, отворености, структури органа управљања. У скалду са наведеним разликама кодекс садржи принципи и препоруке корпоративног управљања која се примењују на сва друштва капитала и правила која се примењују само на већа друштва капитала. Степенасти приступ подразумева да се на ова друштва поред правила која се примењују на сва друштва капитала примењују и посебна правила.Посебни принципи и препоруке карактеристичне само за јавна акционарска друштва.Степенасти приступ овде значи да се на јавна акционарска друштва поред правила која се примењују на сва друштва капитала и правила која се примењују само на већа друштва капитала примењују и посебна правила.

4. ЗАКЉУЧАК

Привредни субјекти своју делатност обављају у тржишном амбијенту који је уређен одређеном правном инфраструктуром која релевантним законодавством поставља темеље тржишне привреде. Правна инфраструктура, њени правни институти, одговарајућа пословна, судска и арбитражна пракса, као и правна доктрина битно одређују обављање привредне делатности привредних субјеката. Фактори правног окружења индиректно утичи на ефективност и ефикасност остваривања стратегије привредног друштва.Анализе фактора конкурентности услова за обављање делатности привредних друштава треба да обухвати анализу правне инфраструктуре и законске регулативе који уређују услове за постизање конкурентске предности привредних субјеката.Привредна друштва обављају делатност у привредном окружењу у којем су правила тржишног надметања одређена релевантном регулативом. Адекватна и потпуна анализа регулаторног оквира представља основну препоставку успеха пословне стратегије у тржишној утакмици.Правна правила прописана законом о привредним друштвима чине непосредно, директно правно окружење обављања делатности привредних друштава.На основу Закона о привредним друштвима и других закона која то посебно прописују привредна друштва могу на аутономној основи да уређују бројна питања свог организовања, управљања, међусобних односа власника и привредног друштва.Привредна друштва утврђене циљеве и стратегију остварују у тржишној утакмици по правилима која су одређена правном инфраструктуром општег правног окружења.Значајну улогу у одређивању правила на тржишту све више има нови правни институт, институт кодекса.

ЛИТЕРАТУРА

[1.] Барбарић Ј., *Право друштава – Друштва капитала*, Загреб, Организатор, 2010.
[2.]Васиљевић М.,*Компанијско право*, Београд, Правни Факултет Универзитета у Београду, 2012.
[3.] Ђуричин Д., Јаношевић С., Каличанин Ђ, *Менаџмент и Стратегија*, Београд, Економски Факултет, 2009.
[4.]*Закон о привреднимдруштвима*, Сл.гласник РС, бр. 36/2011 и 99/2011.

[5.] *Закон о јавно-приватномпартнерству и концесијама*, Сл.гласник РС, бр. 88/2011.
[6.] *Закон о поступкурегистрације у агенцијизаприврeднерегистре*, Сл-гласник РС, бр. 99/2011.
[7.] *Кодекскорпоративногуправљања*, Сл.гласник РС, бр. 99/2012.
[8.] KotlerPhilip, *Како креирати, овладати и доминирати тржиштем*, Нови Сад, ACEE, 2003.
[9.] Шогоров С., *Правоприврeднихдруштава*, НовиСад, Пословнибиро, 2003.
[10.] Стратегијарегулаторнереформе у РепубликиСрбијизапериодод 2008. до 2011. године
[11.] Стратегијарегулаторнереформе у РепубликиСрбијизапериодод 2013. до 2016.године
[12.] World Economic Forum, *The Global Competitiveness Report 2011-2012*, Switzerland Geneva, WEF, 2011.

HARMONIZACIJA NACIONALNIH PRAVNIH SISTEMA SA PRAVOM EU I SAVREMENO POSLOVANJE

HARMONIZATON OF NATIONAL LEGAL SYSTEMS WITH EU LAW AND CONTEMPORARY BUSINESS

Slavoljub Vukićević
Univerzitet Sinergija
e-mail: svukicevic@sinergija.edu.ba
Milorad Janković
Univerzitet Sinergija
e-mail: svukicevic@sinergija.edu.ba
Biljana Dimitrić
Univerzitet Sinergija
e-mail: bdimitric@ sinergija.ac.rs

Apstrakt
U radu je učinjen pokušaj da se detaljnije objasni značaj harmonizacije nacionalnih pravnih sistema sa pravom EU, kao opšta pretpostavke ostvarivanja savremenog poslovanja. Ovo je posebno značajno za države koje se nalaze na putu ka EU kakva je Republika Srbija kojoj predstoji otpočinjanje pregovora za članstvo u EU. Posebno si naglašene neke karakteristike ovog složenog procesa, kao i odgovarajuće procedure kojima se ceo postupak ostvaruje. Specifičnost država koje se pripremaju za članstvo u EU manifestovane su kroz njihove obaveze i zadatke na planu harmonizacije, što je posebno objašnjeno.
***Ključne reči** : harmonizacija, pristupi i tehnike harmonizacije, savremeno poslovanje*

Abstract
This paper is an attempt to further explain the importance of harmonization of the national legal system with the EU , as a general means to provide a modern business. This is particularly important for countries that are on the road to the EU such as the Republic of Serbia facing a start negotiations for EU membership . Particularly highlighted are some of the characteristics of this complex process , and the appropriate procedures for the process is realized. The specificity of the states that are preparing to join the EU as manifested through their duties and tasks in the field of harmonization, which is specifically explained.
***Keywords** : compliance , harmonization of approaches and techniques , modern business*

1. ZNAČAJ HARMONIZACIJE I NAČINI NJENOG OSTVARIVANJA

Proces uključivanja u evropske integracije je veoma kompleksan i obuhvata čitavu lepezu aktivnosti, postupaka i mera koje se postavljaju pred države koje se kandiduju za članstvo u EU. U opštem smislu od trećih država i država kandidata se očekuje da pored obezbeđenja delotvorne tržišne privrede, sposobne da podnese konkurentske pritiske evropskog tržišta i prihvatanja ekonomskih i monetarnih ciljeva EU prihvate sve ono što se označava kao komunitarno nasleđe – (*acquis communautaire*) i savremeno poslovanje. Prihvatanje acquis communautaire predstavlja pravne uslove koji se postavljaju pred države kandidate, buduće članice EU. Ovi uslovi su deo širih uslova za prijem u punopravno članstvo u EU koji pored pravnog imaju politički i ekonomski aspekt.[1]

[1] Kriterijumi definisani na samitu Evropskog saveta u Kopenhagenu 1993. godine

U opštem smislu, usvajanje acquis communautaire podrazumeva harmonizovanje nacionalnih propisa država kandidata sa komunitarnim tekovinama. U određenim oblastima, osim što se odvija u zemljama kandidatima, proces usklađivanja se odvija i između država članica EU. Međutim, integracioni procesi koji postoje između država članica EU su različitog inteziteta, pa se u tom smislu koriste i različiti termini da izraze ove procese[1].

Usklađivanje sa pravnim tekovinama ili pravnim nasleđem Evropske unije ili acquis communautaire ili EU acquis podrazumeva složeniju obavezu i poštovanje ne samo prava EU, već i:
-načela i političkih ciljeva Ugovora o osnivanju
-zakonodavstva koje je doneto radi primene Ugovora i sudske prakse Suda pravde
-deklaracija i rezolucija koje je donela Evropska unija
-mera koje se odnose na zajedničku spoljnu i bezbednosnu politiku
-mera koje se odnose na pravosuđe i unutrašnje poslove
-međunarodnih sporazuma koji su zaključili Zajednica i države članice između sebe u delatnosti Evropske unije.

Acquis communautaire ne obuhvata samo komunitarno pravo, već i sve akte koji su doneti u okviru drugog i trećeg stuba Evropske unije dok su postojali (do stupanja na snagu Ugovora iz Lisabona) i zajedničke ciljeve koji su određeni ugovorom o osnivanju. Za Republiku Srbiju, kao državu koja očekuje početak pregovora za članstvo u EU, to je obaveza koja podrazumeva usvajanje velikog broja akata i njihovo transponovanje u postojeći pravni sistem.[2]

Služeći se ustavnom dikcijom usklađivanje predstavlja zbirni pojam ''...jer se ne sastoji samo iz tehnike donošenja odgovarajućih nacionalnih propisa i drugih mera, već je potrebno obezbediti i odgovarajuće uslove za njihovo tumačenje i primenu[3]. U tom smislu se u stranoj teoriji navodi da on obuhvata tri elementa:
-unošenje (transposition)
-sprovođenje (implementation) i
-primenu (enforcement)[4]

U cilju preciziranja treba reći da unošenje obuhvata proces usvajanja ili izmene nacionalnih propisa, pravila i postupaka tako da propisi Evropske unije budu u potpunosti inkorporisani u nacionalni pravni poredak. S tim što unošenje može da obuhvata i slučajeve priznavanja direktnog dejstva pojedinih Ugovora o osnivanju u unutrašnjem pravnom poretku.[5] Za države u tranziciji i posebno države kandidate, dakle nečlanice, unošenje propisa EU može se postići i potpunim prepisivanjem odredbi odgovarajućih uredbi i donošenjem ili izmenom domaćih propisa istovetnih sa odredbama Ugovora o osnivanju. Ova tehnika usklađivanja se različito označava u pojedinim državama koje su prošle tranzicioni put do Evropske unije, pa se u slovačkoj teoriji govori o recepciji, a u poljskoj teoriji o aproksimaciji[6], o čemu će, kasnije, biti više reči na odgovarajućem mestu u radu. Konačno, unošenje označava aspekt praktične primene propisa EU, njihovo inkorporisanje ili ugradnju nadležnih nacionalnih zakonodavnih vlasti u pojedinačne odluke ili ispunjavanjem određenih planova i programa koji su u funkciji harmonizacije kao šireg pojma. Posebnu dimenziju

[1]U ugovoru o osnivanju EZ, a danas EU se koriste sledeći izraz: engleski: harmonization, approximation, coordination, nemački: angleichung.
[2] Iz Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju (SSP) koji je potpisala Republika Srbija vidi se da je reč od oko sto četrdeset hiljada stranica teksta koji se moraju usaglasiti.
[3] Ustav RS, čl.16 i čl.194
[4] Sheridan, N. Introduction to Approximation tools and Instruments and developed by the EU, Http//:www.envnis.org, str. 2 i 3, citirano prema Vukadinović, D.R., Kako usklađivati domaće propise sa pravom EU, Kragujevac, 2004, str 56
[5] Vukadinović, D.R., ''Uvod u institucije i pravo EU'', Kragujevac, 2011, str. 134 i dalje
[6] Lazowski, A., ''Adaptation of the Polish Legal System to European Union Law'', Selected Aspects, SEI Workig Paper No.45, 2001, p.10.

usaglašavanja čini primena odgovarajućih propisa što obuhvata sve mere koje domaći organi predviđaju i preduzimaju kako bi se usklađeni propisi poštovali, dobrovoljno ili prinudno. [1]

2. OBAVEZNOST HARMONIZACIJE

Već je istaknuto da pitanje harmonizacije predstavlja višedimenzionalan proces kako u pogledu obaveznosti njegovog sprovođenja tako i u pogledu subjekata na koje se odnosi.

Pitanje obaveznosti harmonizacije ima dva vida ispoljavanja i to: obavezno i dobrovoljno.

Polazeći od odredaba Ugovora o osnivanju EZ, članice (EZ/EU) su obavezne da preduzmu mere potrebne za funkcionisanje zajedničkog tržišta, koje predstavlja jedan od osnovnih ekonomskih ciljeva nastanka evropskih inegracija. Pravni aspekt ovih mera se izražava kroz opštu obavezu ''približavanja'' (*approximation*) unutrašnjih propisa država članica, što je pomenutim ugovorom precizirano.[2] Bliže određenje mera i akcija koje obuhvata ovaj pojam je takođe sadržano u posebnoj glavi pomenutog Ugovora koja je naslovljena kao ''približavanje pravnih propisa'' (*approximation of laws*).

Kada je reč o državama nečlanicama, kao što je Republika Srbija, strogo formalnopravno posmatrano ne postoji obaveza harmonizovanja domaćih propisa sa pravom EU. Ove države, procesu harmonizacije mogu pristupiti dobrovoljno ili po osnovu određenog sporazuma sa Evropskom unijom. Potpisivanje sporazuma je vrsta institucionalnog aranžmana sa Evropskom unijom kojim se precizira obaveza usaglašavanja pojedinih nacionalnih zakonodavstava sa komunitarnim nasleđem. Naime, Evropska unija sa trećim državama može da potpiše dve vrste sporazuma kojima se predviđa harmonizacija. Reč je o Evropskim sporazumima (o pridruživanju) i Sporazumima o stabilizaciji i pridruživanju (SSP). Na taj način Evropska unija je institucionalizovala odnose sa zemljama centralne Evrope (tzv.Evropski sporazumi), dok je za zemlje zapadnog Balkana predviđeno zaključivanje posebne vrste sporazuma označenih kao Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju[3].

Polazeći od načina institucionalizovanja oblika usklađivanja očigledno je da usklađivanje propisa država nečlanica sa pravnom regulativom EU predstavlja deo njihove predpristupne strategije (politički aspekt), odnosno ispunjavanje preuzetih obaveza za izmenu postojećih ili donošenje novih propisa usklađenih sa propisima EU, tj. sa propisima koji se primenjuju u državama članicama (pravni aspekt).

Posmatrano najopštije, bez obzira na postojanje ili nepostojanje formalnih obaveza dobrovoljnoj harmonizaciji unutrašnjih propisa pristupile su gotovo i sve ostale evropske države. Na taj način se procesom usklađivanja nacionalnih propisa prati opšti proces globalizacije prava koji se na prostoru Evrope može označiti kao proces evropeizacije[4].

3. OBIM HARMONIZACIJE

Kada je reč o procesu usklađivanja domaćeg prava sa pravom EU, u teoriji, ovaj proces se posmatra kroz davanje odgovora na pet ključnih pitanja[5]:

-sa kojim propisima uslađivati domaće propise ili, šta čini model za usklađivanje
-koje domaće propise usklađivati, odnosno koji su domaći propisi podobni za usklađivanje
-kako usklađivati:pitanje pravnih sredstava za usklađivanje

[1] O pokušaju razlikovanja ovih pojmova (unošenje, sprovođenje, primena) Vukadinović, D.R., ''Neposredna primena sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju'', Pravni život, br.12/2010, str. 413-427
[2] Ugovor o osnivanju, čl.3H
[3] Republika Srbija je potpisala Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju EU 28.aprila 2008 godine.
[4] Videti opširnije Vukadinović, D.R., Uvod u pravo i institucije Evropske unije, Kragujevac, 2011; Vasiljević, M., Harmonizacija jugoslovenskih privrednih propisa sa propisima zemalja Balkana, jugoistočne i centralne Evrope i članicama EU, Pravo i privreda br 5-8/2001 Up.SRJ, Bgd, 2001, str 5.
[5] Vukadinović, D.R, '' Kako usklađivati domaće propise sa pravom EU'', Kraujevac, 2004, str.13-15

-ko će organizovati i nositi posao usklađivanja i
-kad završiti posao usklađivanja

Ako se posmatra istorijat procesa harmonizacije od nastanka EZ/EU vidljivo je da je osnovni cilj ovog procesa bio uspostavljanje funkcionisanja zajedničkog tržišta, kao opšte pretpostavke savremenog poslovanja i to je bio zadatak koji su rešavale sve zemlje koje su sukcesivno primane u članstvo EU. Odredbama ugovora o osnivanju EZ/EU obim harmonizacije bio je ograničen na propise i druge mere koje su bile u funkciji ostvarenja pomenutog cilja.[1]

Polazeći od ovakvog određenja obima harmonizacije razlikuje se vertikalna i horizontalna harmonizacija.

Kod vertikalne harmonizacije usklađivanje ima za cilj da se u propisima koji se odnose na određeni proizvod ili grupu proizvoda koji su tehnološki ili na drugi način povezani ostvari potreban stepen usklađivanja rešenja koja uređuju ova pitanja. Opšti cilj koji se na ovaj način želi postići jeste eliminacija prepreka slobodnom prometu roba ili usluga.

Horizontalna harmonizacija je usmerena na usklađivanje normi koje se odnose na proizvode jedne vrste ili grupe proizvoda ili usluga ili jednog aspekta koji se na njih odnosi kao što je pitanje sigurnosti ili odgovornosti.

EU je obim harmonizacije, koji je neophodan precizirao u tzv Beloj knjizi II[2].

Belom knjigom II je preporučeno trećim državama koje žele da se uključe u evropske integracije, da u 23 oblasti usklade svoje propise sa pravnom regulativom koja postoji u EU, a kasnije je to prošireno na ukupno 31 oblast[3]

Harmonizacija je proces koji se odvija u više faza[4] i koji zahvata celokupnu društvenu infrastrukturu. Dužina trajanja ovog procesa u svakoj državi zavisi od postojećeg stanja u pravnom i privrednom sistemu, te obima potrebnih ''intervencija'' da se pomenuti sistemi dovedu na željeni nivo. Analizom celog procesa harmonizacije dolazi se do saznanja da on mora obuhvatiti više faza i to:

---

[1] U Jugoslaviji veoma rano je shvaćen značaj ovih procesa, pa je Vlada SRJ još 1996 godine formirala Komisiju za harmonizaciju pravnog sistema SRJ sa regulativom EU, ES i STO (Sl.LIst SRJ, 14/98)

[2] White paper: Preparation of the Associatied Countries of Central and eastern Europe for integration into the Internal Market od the Union, COM (95) 163 final of 03.05.1995. Prevod objavio IEN.

[3] Oblasti u kojima treće države treba da usklade svoje propise prema White Paper su: (1) Sloboda kretanja roba, (2) Sloboda kretanja lica, (3)Sloboda kretanja usluga, (4) Sloboda kretanja kapitala, (5) kompanijsko pravo, (6) Politika konkurencije, (7) Poljoprivreda, (8) Ribarstvo, (9) Transport, (10) Porezi, (11) Ekonomska i monetarna unija, (12) Statistika, (13) Socijalna politika-zapošljavanje, (14) Energija, (15) Industrijska politika, (`16) Mala i srednja preduzeća, (17) nauka i istraživanje, (18) Obrazovanje, trening i mladi, (19) Telekomunikacija, (20) Kultura i audiovizuelna politika (21) Regionalna politika, strukturni instrumenti (22) Okolina, (23) zaštita potrišača i zdravstvena zaštita, (24) saradnja u pravosuđu i unutrašnjim poslovima, (25) carinska unija, (26) Spoljni poslovi, (27) Zajednčka spoljna i bezbednosna politika, (28) Finansijska kontrola, (29) Finansijski i budžetski propisi (30) Organi (31) Ostalo
Uvidom u opšte odredbe SSP koji je potpisan sa RS vidi se podudarnost citiranih oblasti sa oblastima predviđenim u ovom Sporazumom.

[4] Neophodno je da se u okvru konkretnih država odnosno njihovih pravnih sistema projektuju odgovarajući harmonigrami koji se odnose na preliminarnu ocenu usklađenosti domaćih propisa sa propisima EU. Tabele harmonigrama sastoje se od sledećih 7 kolona:
1.Pun naziv propisa EU na englskom jeziku i izvor (broj službenog lista EU) u kome je propis objavljen
2.Sažet opis područja koje uređuje navedeni propis EU
3.Pun naziv domaćeg propisa na srpskom jeziku i izvor (broj službenog glasila u kome je objavljen ili naznaka da odgovarajući propis ne postoji
4.Preliminarna ocena usklađenosti domaćeg propisa sa propisom EU: da li je potpuno ili delimično usklađen, potpuno neusklađen s propisom EU ili ne postoji odgovarajući domaći propis, U tekstualnom prilogu koji prati tabele eksperti su dali potpunju ocenu i obrazloženje.
5.Rok za izradu domaćeg propisa
6. U ovoj koloni su navedena ministarstva koja su nadležna da pripreme predloge usklađenih propisa
7.Naznaka da li je u toku izrada domaćeg propisa

1. identifikovanje oblasti evropskog prava i popisa propisa EU sa kojima je moguće i oportuno usklađivati domaće propise
2. sačinjavanje liste korespondentnih domaćih propisa
3. utvrđivanje stepena kompatibilnosti postojećih domaćih propisa sa propisima EU koji su identifikovani u prvoj fazi
4. utvrđivanje nadležnih legislativnih organa za donošenje novih ili izmenu postojećih domaćih propisa za koje je u prethodnoj fazi utvrđeno da su neusaglašeni
5. utvrđivanje prioriteta, dinamike i drugih prethodnih pitanja koja su vezana za harmonizaciju
6. formulisanje usklađenih domaćih propisa [1]

Konačo, rokovi u kojima treba ostvariti harmonizaciju stvar su pojedinačnih SSP[2].

4. METODI HARMONIZACIJE

Proces harmonizacije koji se odvija kroz postupak implementacije komunitarnih propisa je veoma kompleksan i višeslojan. Pod pojmom implementacije podrazumeva se kako donošenje novih, tako i izmena i dopuna postojećih ili ukidanje postojećih nacionalnih zakonskih (administartivnih) propisa. Obzirom na rečene karakteristike harmonizacije ceo postupak se može izvršiti različitim metodama. U teoriji[3], metodi harmonizacije su definisani kao:
-harmonizcija putem definisanja jedinstvenih normi na komunitarnom nivou
totalna harmonizacija
-opciona harmonizacija
-delimična harmonizacija
-minimalna harmonizacija
-alternativna harmonizacija
-harmonizacija putem uzajamnog priznavanja nacionalnih propisa
-harmonizacija putem priznavanja kontrole ovlašćenih organa drugih država članica
-harmonizacija upućivanjem na standarde

4.1. Harmonizacija putem definisanja jedinstvenih normi na komunitarnom nivou

Ovaj metod harmonizacije koristi se kada države članice nisu donele odgovarajuće propise u određenoj oblasti za koju postoji potreba da se reguliše na nivou EU. U tom slučaju na nivou Unije se sprovode određeni standardi ili komunitarna politika koja podrazumeva donošenje nacionalnih propisa čijom primenom se ostvaruje potpuna harmonizacija[4].

4.2. Totalna ili potpuna harmonizacija

Metod totalne ili potpune harmonizacije podrazumeva usvajanje uputstava EU od strane država članica koja u tom slučaju potpuno zamenjuju nacionalne propise. Naime, ova vrsta uputstava državama članicama ne ostavljaju bilo kakvu mogućnost odstupa nja od rešenja koja su u njima sadržana. U početku, ovaj metod je korišćen kao osnovni, da bi u kasnijem periodu bio ograničen na harmonizaciju proizvodnih standarada u slučajevima u kojima su pravna osnova odredbe člana 100.Mastrihtskog sporazuma[5]. Na totalnoj ili potpunoj harmonizaciji zasnovana su i uputstva novog pristupa, koja se danas koriste za najveći broj industrijskih proizvoda, a koja zamenjuju različite nacionalne propise.

[1] Vukadinović, D, R., ''Kako usklađivati domaće propise sa pravom EU'', Kragujevac, 2004, str.77 i 78
[2] U SSP koji je Republika Srbija potpisala određeno je da je rok za harmonizaciju propisa bio kraj 2012. godina
[3] Slot, J., ''Harmonisation'', 21 (1996) EL Rev. 378, p.379
[4] Vukadinović, D., R., ''Kako usklađivati domaće propise sa pravom EU'', Kragujevac, 2004, str.70
[5] Član 100.Mastrihtskog sporazuma.

4.3. Metod optirajuće harmonizacije

Za razliku od metoda totalne ili potpune harmonizacije, metod optirajuće harmonizacije podrazumeva donošenje takvih uputstava EU koja subjektima na koje se odnose dozvoljavaju slobodu izbora da svoje aktivnosti usklade ili prema harmonizovanim pravilima sadržanim u uputstvu ili prema nacionalnim propisima. Ovaj metod se koristi kod uputstava starog pristupa, koji proizvođačima ostavlja pravo izbora da u pogledu proizvodnih standarda slede pravila uputstava EU, čime obezbeđuju slobodan promet svojih prozvoda ili da slede nacionalne propise u kom slučaju im promet robe nije garantovan.[1]

4.4. Delimična harmonizacija

Metod delimične harmonizacije koriste se isključivo za harmonizovanje nacionalnih propisa čija se pravila odnose na obavljanje prekograničnih transakcija. Ovaj metod omogućuje državi članici slobodu izbora: ili da donese jedinstvene propise sa različitim rešenjima za transakcije koje se obavljaju unutar države i prekogranične transakcije ili da donese dve grupe propisa koja sadrže različita rešenja za iste situacije.[2]

4.5. Minimalna harmonizacija

Metod minimalne harmonizacije podrazumeva donošenje takvih nacionalnih propisa od strane država članica kojima se obezbeđuje ostvarivanje ciljeva EU koji su kao minimalni određeni Ugovorom o osnivanju ili uputstvima EU. Ovaj metod harmonizacije može dovesti i do određene dikriminacije tj. do stvaranja nejednakih konkurentskih uslova u smislu da se na jedinstvenom tržištu Unije isti proizvodi prodaju pod različitim uslovima.

4.6. Alternativni metod harmonizacije

Ovaj metod harmonizacije postoji u slučaju kada uputstvo EU ostavlja slobodu državama članicama da izaberu jedno od ponuđenih alternativnih rešenja sadržanih u uputstvu.

4.7. Harmonizacija putem uzajamnog priznavanja nacionalnih propisa

Kod ovog metoda harmonizacije suštinski je reč o tehnici koja treba da otkloni prepreke u trgovini, a prvi je na ovaj metod ukazao Sud pravde, donevši odluku u slučaju Sassis de Dijon kojom je zauzeo stav da pojam zdravog i sigurnog proizvoda ne bi trebao suštinski da se razlikuje od države do države članice. Korišćenje ovog metoda može dovesti do praktične harmonizacije nacionalnih propisa.

4.8. Metod uzajamnog priznavanja prava kontrole

Metod uzajamnog priznavanja prava kontrole ograničen je isključivo na priznavanje prava svim državama članicama da vrše kontrolu ispunjenosti određenih uslova u svakoj državi članici.

4.9. Harmonizacija tehnikom upućivanja

[1] Isto kao pod 125.
[2] Primer za ovu vrstu harmonizacije videti Uputstvo Saveta 644/443 o uslovima koji se odnose na sveže meso u intrakomunitarnoj i prekograničnoj trgovini.

Ova tehnika harmonizacije, preporučena u sklopu mera novog pristupa, podrazumeva upućivanje na odgovarajuće uputstvo EU i određena pravila koja su u njemu sadržana, dok se ostala pitanja regulišu u skladu sa relevantnim normama donetim u okviru određenih organa i institucija, poput organa za standardizaciju CEN, ISO i sl.[1]

5. PRISTUPI I TEHNIKE HARMONIZACIJE

Već je istaknuto da je proces harmonizacije složen proces koji se može ostvarivati različitim pristupima i metodima. Kada je reč o pristupima usklađivanju nacionalnih propisa, kako država članica tako i trećih država mogu se definisati dva osnovna pristupa: pozitivna i negativna harmonizacija ili integracija.

Pozitivna integracija podrazumeva aktivnu ulogu jednog organa ''centra'', legislatora EU koji donosi komunitarne propise koji se na jednoobrazan način primenjuju u svim državama članicama. Kada je reč o pravu EU ova svojstva imaju uredbe kojima je i inače priznata direktna primena i direktno dejstvo, te se njihovom primenom postiže ne samo usklađivanje već potpuna unifikacija. Praktično, primena uredbi EU prestaje da bude sredstvo usklađivanja nacionalnih prava, već sredstvo unifikacije koje se primenom ne transformišu u usaglašene nacionalne propise, već ostaju kao jedinstveni nadnacionalni propisi[2], uz napomenu da u pravnoj teoriji nema jasnog razlikovanja između pojmova unifikacije i harmonizacije kao što nema ni jasnog razgraničenja između pravnih sredstava i metoda kojima se to postiže, što predstavlja jednu teorijsku nedoslednost. Zbog toga se i ova tehnika može obuhvatiti pojmom harmonizacije.

U trećim državama pozitivna harmonizacija nije ograničena samo na usaglašavanje domaćih propisa sa uputstvima EU (što je slučaj sa državama članicama), već se odnosi i na usaglašavanje sa uredbama EU. Takođe, treće države se ne mogu pozivati ni na direktnu primenu ni na direktno dejstvo uredbi EU (kao ni na praksu Suda pravde) već moraju doneti u svemu identične domaće propise i u tom smislu je ovaj pristup u trećim državama obuhvaćen pojmom harmonizacije.

Pod pojmom negativne harmonizacije sa pravom EU podrazumeva se postupak usklađivanja prava država članica sa pravom EU ukidanjem ili neprimenjivanjem onih nacionalnih propisa ili odredaba u njima, čija se rešenja razlikuju od evropskih, odnosno čijom primenom se ne mogu ostvariti zajednički ciljevi. Suštinski, za razliku od pozitivne harmonizacije, legislator EU (''centar'') u okviru ovog pristupa uzdržava se od donošenja novih propisa EU. Pravnotehnički, ovim pristupom se dovodi do smanjenja razlika u nacionalnim propisima.

Efektima ovog pristupa harmonizacije smanjuju se razlike u nacionalnim propisima, pre svega ukidanjem zabrana koje postoje u njima. Ovo se može posmatrati u pogledu ostvarivanja četiri osnovne slobode u pravu EU. Naime, države članice su obavezne da preduzmu mere, bilo direktnom primenom ili direktnim dejstvom odredaba Ugovora o osnivanju (članovi 28(30), 39(48), 43(52), 49(59) i 56(73b)) koje se odnose na opšte zabrane u pogledu pomenutih sloboda. Poštujući principe negativnog pristupa harmonizacije od država članica se očekivalo da se i pored donošenja mera harmonizacije na nivou EU uzdrže od sopstvenih legislativnih aktivnosti koje bi sprečavale dalje povećanje razlika u svojim pravnim sistemima u odnosu na pravo EU. Ako bi bio narušen ovaj princip i bili doneti propisi kojima se uvode nova ograničenja, njihova primena bi se mogla izbeći (sprečiti) pozivanjem na direktno dejstvo pomenutih zabranjujućih odredbi Ugovora o osnivanju. Zbog toga proces negativne harmonizacije i jeste komplementaran procesu harmonizacije u užem smislu i vremenski mu prethodi.

Za ostvarivanje harmonizacije veoma su značajne tehnike kojima se harmonizacija realizuje i u okviru ovog je moguće, takođe, uočiti dva pristupa, stari i novi pristup tehnike harmonizacije.

[1] Vukadinović, D., R., ''Kako usklađivati domaće propise sa pravom EU'', Kragujevac, 2004, str.73
[2] Više o tome videti u Vukadinović, R., ''Uvod u pravo i institucije EU'', Kragujevac, 2011, str.174.

Stara tehnika u postupku harmonizacije podrazumevala je usvajanje identičnih pravila koja se primenjuju na prostoru cele Zajednice i obuhvatala su sve tehničke detalje i karakteristike koji se odnose na određene proizvode ili grupe proizvoda (uputstva ili direktive sektorskog pristupa) ili određivanje svih uslova za pružanje određenih usluga. Insistiranje na ovakvim detaljima je očigledno usporavalo legislativni proces, pa je ovaj metod modernizovan tzv. novim pristupom[1]. Promene se ogledaju u tome što se za razliku od detaljnih uputstava koja su karakterisale stari pristup po sektorima i bile usmerene na konkretne proizvode sada novi propisi sadrže uputstava (direktive) kojima se utvrđuju samo osnovni zahtevi koji se tiču opštih pitanja u pogledu bezbednosti, zdravlja i sl.

Izmena u pristupu harmonizaciji uslovila je i izmenu metoda u odnosu na one koji su ranije korišćeni. U metodološkom smislu zakonodavna harmonizacija ograničena je samo na propisivanje onih tehničkih uslova i karakteristika koji se direktno tiču sigurnosti i javnog zdravlja, kao na primer kod prehrambenih proizvoda, lekova i sl. Preciznije, ovakvim uputstvima se određuju samo bitni zahtevi koje određeni proizvodi moraju ispunjavati u prometu unutar Unije.

Posmatrano u celini, razlike između starog i novog pristupa mogu se ''...rezimirati u sledećem:

1.Novi pristup se odnosi na velike grupe ili familije proizvoda kao što su mašine, igračke i slično, ili na tzv.horizontalne rizike, kao što je elektromagnetska kompatibilnost, dok je stari pristup bio proizvodno usmeren pristup.

2.Novi pristup uspostavlja tešnju saradnju između javnih vlasti i učesnika na tržištu što standardima daje značajnu ulogu, dok su organi ovlašćeni da procenjuju usklađenost sa zahtevima iz uputstava (tzv.obaveštavajuća tela).

3.Novi pristup definiše bitne ili suštinske zahteve koje proizvodi koji su u prometu moraju da zadovolje, ali za razliku od starog pristupa, tehničke specifikacije nisu uključene.

4.Pošto uputstva novog pristupa ne sadrže tehničke specifikacije, onda ne zahtevaju njihovo prilagođavanje tehničkom progresu, kao što je slučaj sa uputstvima iz starog pristupa

5.Uputstva novog pristupa dozvoljavaju proizvođačima značajan stepen fleksibilnosti.Oni mogu izabrati i adaptirati tehnologiju kako bi zadovoljili suštinske zahteve. U pogledu ocene usklađenosti uptstva novog pristupa pružaju različite opcije.

6.Uputstva starog pristupa se često zasnivaju na opcionoj harmonizaciji, tj. ostavljaju proizvođačima pravo da slede harmonizovana evropska pravila čime obezbeđuju slobodan promet robe, ili da slede nacionalnu regulativu, ali da im onda nije garantovan slobodan promet. Uputstva novog pristupa su zasnovana na totalnoj ili potpunoj harmonizaciji jer zamenjuju različite nacionalne propise. Danas se uputstva novog pristupa koriste za najveći broj industrijskih proizvoda.''[2]

Treba istaći da se proces harmonizacije uputstava starog i novog pristupa ne odnosi samo na propise i tehničke normative (tj.njihovu izmenu i usaglašavanje), već i na usaglašavanje domaće procedure i osnivanje odgovarajućih organa i tela (državnih i nedržavnih).

Proces harmonizacije kompanijskog prava u srpskom pravu najpotpunije se izražava u Zakonu o privrednim društvima[3]. Naime, u ovom Zakonu je upotrebljen termin ''privredna društva'' a ne termin ''trgovačka-trgovinska društva'' i data je jedinstvena definicija pojma privrednog društva kao i definicije svakog pojedinačnog privrednog društva.[4] Zakon prihvata moderan koncept uređivanja pravnih formi privrednih društava u jednom zakonskom tekstu nasuprot konceptu postojanja posebnih zakona za svaku formu privrednog društva ili posebno zakona za društva kapitala i posebno

[1] Videti bliže Rezoluciju od 7.maja 1985 godine Saveta EEZ. Do donošenja ove odluke korišćeni su prelazni instrumenti ili mehanizmi harmonizacije koji su obuvatali:
-mehanizme za sprečavanje pojave novih prepreka trgovini
-načelo uzajamnog priznavanja legalno plasirane robe
-tehničko usklađivanje zakonodavstva

[2] Vukadinović,D. R., Kako usklađivati domaće propise sa pravom EU, Kragujevac, 2004.godina, str 68

[3] Videti Sl.Glasnik RS br.36/2011

[4] Videti bliže Zakon o privrednim društvima, Sl.Glasnik br.36/2011 čl. 2, 139, 245, st.1 i sl

za društva lica. Izneti koncept je u saglasnosti sa idejom tzv.evropske kompanije[1] i metoda njenog regulisanja.[2]

6. OBAVEZE I ZADACI NA PLANU HARMONIZACIJE PROPISA DRŽAVA KOJE SE PRIPREMAJU ZA ČLANSTVO U EU

Devedesetih godina XX veka započeo je proces proširivanja Evropske unije kojim su obuhvaćene države koje su u prethodnom periodu imale potpuno različit politički, ekonomski, kulturni i drugi razvoj u odnosu na postojeće članice EU.[3] Ovaj proces je podrazumevao odgovarajuće pripreme zemalja za buduće članstvo, te definisanje instrumenata kojima će se to ostvariti. Utvrđeno je da to treba da bude ostvareno kroz proces pridruživanja, a instrumenti tog pridruživanja su izraženi kroz formu Sporazuma o pridruživanju (Evropski sporazum-European Agreements -EA)[4]. Ovi sporazumi su tipski[5] za države regiona centralnoistočne Evrope i jedino se razlikuju u pogledu rasporeda rokova ispunjenja obaveza iz sporazuma (bilo da je reč o liberalizaciji trgovine, osetljivim proizvodima ili početku implementacije pojedinih obaveza). Suštinski, ovim sporazumima se uspostavlja pridruživanje između EU i njenih članica sa jedne strane i svake pridružene države sa druge strane. Osnov pridruživanja čine zajedničke vrednosti koje dele EU i njene članice, te države koje se pridružuju[6]. Ovi kriterijumi su ranije definisani kao uslovi koje moraju ispuniti države koje žele da postanu članice EU .[7]

Kada je reč o kompanijskom pravu, u sporazumima se insistira na postojanju tržišne privrede i privrednih subjekata koji su sposobni da odgovore na pritisak konkurencije u Uniji i da pod jednakim uslovima nastupaju na tržištu.[8] Na poslovanje javnih preduzeća u pravu EU (pomenuta u čl.106 UFEU) primenjuju se opšta pravila konkurencije (čl.101-109 UFEU) i odgovarajući izvori sekundarnog zakonodavstva. Propisima o konkurenciji, preduzećima iz javnog sektora zabranjeno je zaključivanje kartelnih sporazuma, zloupotreba dominantnog položaja i korišćenje nedozvoljenih oblika državne pomoći (subvencija) ili zloupotrebe dodeljenih subvencija. Približavanje

[1] Ova ideja potiče od Udruženja za međunarodno pravo i plasirana je još 1948 godine sa namerom stvaranja transnacionalnog privrednog (akcionarskog) društva.

[2] Prvobitna ideja je bila da celokupna regulativa evropske kompanije bude na nadnacionalnom nivou, od čega se odustalo, tako da je regulisanje nekih pitanja prepušteno državama članicama primenom sistema opcija i upućivanja-videti bliže Vasiljević, M., ''Kompanijsko pravo'', Beograd, 2009 godina, str.611 i dalje.

[3] Evropski sporazumi o pridruživanju su zaključeni najpre sa Mađarskom i Poljskom (16.decembra 1991. godine, a stupili su na snagu posle ratifikacije u obe države i državama članicama Unije 1.februara 1994 godine), sa Bugarskom (zaključen 8.marta 1993 godine, a stupio na snagu 1.februara 1995 godine) sa Rumunijom (potpisan 1.februara 1993 godine, a stupio na snagu 1.februara 1995 godine, sa republikom Češkom i Slovačkom (zaključeni 4.otobra 1993 godine a stupili na snagu 1.febrara 1995 godine). Sporazumi su 12.juna 1996 godine zaključeni sa Estonijom, Etonijom i Litvanijm a 10.juna 1996 godine potpisan je sporazum sa bivšom jugoslovenskom republikom Slovenijom

[4] Evropske zajednice razvile su i pre ovih sporazuma meru pridruživanja, zaključivši na osnovu člana 238 Ugovora o EZ sporazume sa Grčkom (1961), Turskom (1963), Maltom (1970) i Kiprom (1972), sa osnovnim ciljem stvaranja carinske unije ovih država i Zajednice. Ova prva generacija sporazuma o pridruživanju se razlikovala od Evropskih sporazuma pre svega po nedostatku političkih elemenata i jasnog opredeljenja za buduće članstvo pridruženih država, koje je Evropskim sporazumima postalo izričito.

[5] Evropski sporazumi imaju devet naslova: Politički dijalog, Slobodno kretanja roba (odeljci: industrijski proizvodi, poljoprivreda, ribolov i opšte odredbe); Kretanje radne snage, stvaranje preduzeća, usluge; Plaćanja, kapital, konkurencija i druge ekonomske odredbe, približavanje zakona; Ekonomska saradnja; Finansijska saradnja i odredbe o institucijama, opšte i završne odredbe

[6] U preambuli EA se definiše da se pridruživanje uspostavlja ''...imajući u vidu postojeće tradicionalne veze između EU, njenih članica i zemalja centralne i istočne Evrope, kao i zajedničke vrednosti koje one dele''.

[7] Kriterijumi su definisani na samitu Evropskog saveta u Kopenhagenu 1993 godine

[8] Videti bliže kriterijume Evropskog Saveta iz Kopenhagena, 21-22.jun 1993 godine

(approximation) u pogledu rada i transformacije javnih preduzeća treba da se izrazi u odgovarajućim nacionalnim propisima država koje se pripremaju za buduće članstvo u EU, a što je jasno izraženo u pomenutim sporazumima o pridruživanju.

Najopštije, pomenuti kriterijumi imaju tri dimenzije i to: političku (stabilne demokratske institucije, vladavinu prava, poštovanje ljudskih i manjinskih prava); ekonomsku (postojanje tržišne privrede i sposobnost da se odgovori na pritisak konkurencije u Uniji) i pravnu (sposobnost kandidata za prihvatanje sistema vrednosti i standarde koji postoje u EU- kroz usvajanje pravne komunitarne baštine acquis communautaire).

Pojam acquis communautaire je veoma kompleksan i obuhvata različite tekovine koje su klasifikovane u više poglavlja (eng. chapters), kako bi se tokom pregovora lakše mogao pratiti napredak koji su države ostvarile u procesu harmonizacije. Evropska komisija je klasifikovala acquis communautaire u 31 poglavlje (ranije navedeno u radu) koje sadržinski ne obuhvata samo pravo u užem smislu, jer se odnosi na: (1) sadržaj, načela i političke ciljeve osnivačkih ugovora (2) regulativu usvojenu u skladu sa osnivačkim ugovorima i pravila stvorena u praksi Suda pravde EZ (3) deklaracije i rezolucije koje je Unija usvojila (4) zajedničke stavove, deklaracije, zaključke i druge akte koji se odnose na zajedničku spoljnu i bezbednosnu politiku (5) zajedničke stavove, deklaracije zaključke i druge akte koji se odnose na saradnju u oblasti pravosuđa i unutrašnjih poslova (6) međunarodne ugovore koje je zaključila Unija, kao i ugovore između zemalja članica koji se tiču aktivnosti u Uniji.

7. ZAKLJUČAK

Harmonizacija nacionalnih pravnih sistema sa pravom EU je složen proces o čemu je u radu bilo dovoljno reči. Pažnja je posebno fokusirana na pitanje značaja harmonizacije kao opšte pretpostavke ili uslova za savremeno poslovanje koje se odvija na području EU koje obuhvata 28 evropskih zemalja sa 500 miliona stanovnika. U prošlosti pravne barijere su često bile nepremostiva prepreka uspešnijem poslovanju pa je razumljivo zašto harmonizacija propisa dobija na značaju i postaje conditio sine qua non uspešnog poslovanja.

LITERATURA

[1] Berend, I., ''An Economic History of Twentieth-Century Europe'', Cambridge University Press, 2006.
[2] Bishops, P., Connors, C., Sampford, C.J.G., ''Menagement, Organisation and Ethics in Public Sector'' (Law, Ethics and Governance), 2003.
[3] Boeri, T., Castanheire, M., Faini, R., Galasso, V., ''Structural Reforms Without Prejudices'', Oxford University Press, 2006.
[4] Boras, M. –Margetić, L. ''Rimsko pravo'', Zagreb, 1980.
[5] Bennett, R., Kerbs, G.,''Local Economic Development: Public Private Partnership Iniciatives in Britain and Germany'', Belhaven Press, London, New York, 1997.
[6] Vasiljević, M., ''Poslovno pravo'', Savremena administracija, Beograd, 1996.
[7] Vasiljević, M., ''Privredna društva –domaće i uporedno pravo'', Udruženje pravnika u privredi SRJ, Beograd, 1999.
[8] Vasiljević, M., ''Komentar zakona o privrednim društvima'', Službeni glasnik RS, Beograd, 2006.
[9] Vidas-Bubanja, M.,''Reforma i privatizacija sektora telekomunikacija i ekonomskih politika zemlje'', Beograd, 2007.
[10]Vučenović, V., ''Struktura i organizacija javnih preduzeća'', Beograd, 1995.
[11]Vukićević, S., Velimirović, M., ''Poslovno pravo'', Beograd,2003.
[12]Vukadinović, D.R., ''Kako harmonizovati domaće propise sa pravom Evropske unije'', Kragujevac, 2004.
[13]Vukadinović, D.R.,, Uvod u pravo i institucije EU'', Kragujevac, 2011.

PRAVNI PROPISI I NJIHOVO STVARANJE U REPUBLICI SRPSKOJ

LEGISLATION AND ITS CREATION IN SRPSKA REPUNLIC

Ljubinko Mitrović
Fakultet pravnih nauka Panevropskog univerziteta Apeiron u Banjoj Luci
ljubinko58@gmail.com
Milorad Janković
Pravni fakultet Univerziteta Sinergija u Bijeljini
mjankovic@sinergija.edu.ba

Abstrakt
Priprema i izrada pravnih propisa, odnosno prije svega zakona kao najvažnijih pravnih akata poslije ustava (ovom djelatnošću bavi se nomotehnika[1] kao posebna naučna disciplina) predstavlja specifičnu stručnu djelatnost koja ima za Republiku Srpsku, odnosno Bosnu i Hercegovinu, ali i za svaku drugu savremenu zemlju posebnu važnost. Republika Srpska kao jedan od dva državotvorna entiteta u sastavu Bosne i Hercegovine (identično kao i Bosna i Hercegovina, odnosno Federacija Bosne i Hercegovine i Brčko distrikt Bosne i Hercegovine) izgrađuje svoj vlastiti pravni poredak. Inače, pravni poredak, pogotovo u današnjim uslovima, nije statička pojava već je on dinamička pojava koja se nalazi u neprekidnom kretanju. Jedinstvenim pravilima za izradu propisa u institucijama Bosne i Hercegovine[2] i Pravilima normativno-pravne tehnike za izradu zakona i drugih propisa Republike Srpske[3] uređuju se pravno-metodološka načela i jedinstvena tehnika koja se primjenjuje kod izrade zakona i drugih pravnih propisa, a koje su dužni pridržavati se nosioci normativnih poslova prilikom pripreme, odnosno izrade propisa u institucijama Bosne i Hercegovine i Republike Srpske.
Ključne riječi: *nomotehnika, pravni propisi, zakonodavna praksa*

Abstract
The preparation of legislation, in other words, the law as the most important legal acts after the constitution (nomotechnics as a scientific discipline deal with this field) is a specific professional activity that for Republic of Srpska, and Bosnia and Herzegovina, but also for every other contemporary country has special significance. The Republic of Srpska as one of the two state entities within Bosnia and Herzegovina (same as Bosnia-Herzegovina or the Federation of Bosnia and Herzegovina and the Brcko District of Bosnia and Herzegovina) builds its own legal system. Otherwise, the legal system, especially in today's conditions, isn't a static phenomenon but is a dynamic phenomenon that is in constant motion. Uniform rules for legislation in institutions of Bosnia and Herzegovina and the rules of normative-legal technique for creating laws and other regulations of the Republic of Srpska governs the legal and methodological principles and unique techniques used in the preparation of laws and other legal regulations, which are required to abide by holders of the normative work in preparing or making regulations in the institutions of Bosnia and Herzegovina and the Republic of Srpska.
Keywords*: nomotechnics, legislation, legislative practice*

[1] Od grčkih riječi: *nomos* – zakon i *tehne* – vještina.
[2] Službeni glasnik Bosne i Hercegovine, broj 11/2005.
[3] Službeni glasnik Republike Srpske, broj 13/2006.

1. UVOD

U ovom radu biće riječi o izradi pravnih propisa, odnosno o nomotehničkim pravilima koja moraju biti uzeta u obzir od strane svakog "zakonopisca" prilikom izrade svakog, iole važnijeg pravnog propisa, posebno se ovo odnosi na zakon. Dakle, radi se o pravilima kojih se normativci, iliti pisci pravnih propisa moraju pridržavati prilikom izrade normativnih akata. Inače, normativna djelatnost predstavlja možda i najtežu pravničku djelatnost kojom se bave sigurno je, samo iskusni, posebno nadareni i vanserijski obrazovani pravni stručnjaci.

2. O NOMOTEHNICI UOPŠTE

Prema većini stručnjaka iz ove oblasti prava, nomotehnika ili prema nekim teoretičarima pravno normiranje jeste posebna i specifična nauka o jezičkom, logičkom i političkom izražavanju pravnih propisa, te o njihovoj strukturi. Ona predstavlja jedinstvenu naučnu disciplinu koja se pije svega bavi pripremom, odnosno izradom pravnih propisa naročito sa njihove metodološke, strukturalne i jezične strane.

Predmet nomotehnike jesu opšte pravne norme, odnosno opšti pravni akti ili pravni propisi i njihovo donošenje. Naravno, ovo podrazumijeva da nomotehnika prevashodno izučava formalna obilježja pravnih propisa, ostavljajući po strani njihovu sadržinu koja se izučava u drugim pravnim naukama, odnosno nomotehnika izučava pravila koja se odnose na stvaranje opštih pravnih normi i opštih pravnih akata.

Dakle, predmet nomotehnike obuhvata: 1. izučavanje opštih načela i pravnih znanja, kao i znanja iz oblasti drugih nauka (logika, jezik…) koja su neophodna za izradu i donošenje opštih pravnih akata, 2. izučavanje osnovnih pravila pravno - tehničkog oblikovanja opšteg pravnog akta, kao i oblika u kojima se javljaju opšti pravni akti, kao i različitih vrsta opštih pravnih akata i 3. proučavanje nadležnosti različitih organa za donošenje opštih pravnih akata, kao i postupak donošenja različitih opštih pravnih akata[1].

Dobrog i uspješnog praktičnog ili teorijskog rada nema bez određene organizacije, odnosno, bez pažljivo odabranih postupaka, redosljeda misaonih i praktičnih radnji, tj. bez odabranih metoda. Metoda predstavlja putokaz ili način rada, odnosno, metoda jeste "planski način rada kojim se dolazi do određenog cilja"[2]. Naučnom metodom se naziva obično skup raznih postupaka i procesa pomoću kojih se dolazi do naučnih saznanja i istina.

Metode nomotehnike sadrže načine, procedure i tehnike stvaranja opštih pravnih akata. To su pravne tehnike i pravni metodi. Forma pravnog akta podrazumijeva skup različitih metoda, postupaka, načina i instrumenata uz pomoć kojih se formuliše i zapisuje pravno pravilo i oblikuje opšti pravni akt. Kompleksnost predmeta kojeg izučava ova nauka kao i interdisciplinarnost znanja neophodnih za njegovo izučavanje zahtijeva i primjenu raznovrsnih metoda, i to: 1. opšte ili osnovne metode koje koriste i druge naučne discipline (dijalektički, istorijski, sociološki, komparativni ili uporedni, statistički, metodi dedukcije i indukcije i dr.) i 2. posebne metode: lingvistički i logički metodi koji se primjenjuju prilikom donošenja pravnog akta, kao i kasnije, prilikom njegove interpretacije; strukturalni metod koji nalazi svoju primjenu naročito u oblikovanju strukture i sistematike pravnog akta; semantički metod posebno značajan za precizno određivanje značenja pravne norme...

S druge strane, svakako važnim treba istaći i metode pripremanja propisa ili metode za izradu propisa koje poznaju moderni pravni sistemi, i to: 1. apstraktna metoda normiranja, 2. metod

[1] Vuković, M. Vuković, Đ.: Znanost o izradi pravnih propisa – Nomotehnika, Informator, Zagreb, 1997. godine.
[2] Kuzmanović, R.: Ustavno pravo, Banjaluka, 1977. godine.

primjeričnog pravnog normiranja, 3. metod načelnog pravnog normiranja, 4. metod taksativnog pravnog normiranja, 5. kazuističko pravno normiranje i 6. metod precedentnog normiranja.

Kada je naziv nomotehnika u pitanju, danas se za ovu naučnu disciplinu zavisno od konkretne zemlje koriste brojni i različiti nazivi kao što su: "nomotehnika"; "zakonodavna tehnika"; "tehnika stvaranja prava"; "tehnika izrade propisa", ali i nazivi: "pravno normiranje"; "nauka o izradi propisa"; "nomografija"; "zakonografija" itd.

3. UKRATKO O NASTANKU I RAZVOJU NOMOTEHNIKE

Svijest o potrebi uređivanja, pomoću određenih pravila, međusobnih odnosa pripadnika određene zajednice davno se razvila. Istorijski, razvoj nomotehnike kao posebne naučne discipline možemo podijeliti na tri faze, i to:

I faza – vezuje se za period do stvaranja države.

U zajednicama koje su prethodile stvaranju države postojala su običajna pravila koja su uređivala ponašanje pripadnika te zajednice, kao i odnose između njih. Ova pravila su nastajala tokom dužeg vremena, ponavljanjem određenog načina ponašanja i prihvatanjem tako nastalih pravila od strane svih pripadnika zajednice kao opštih i za sve važećih pravila. Njihova je osnovna karakteristika da su to bila nepisana pravila.

II faza - otpočinje sa nastankom države, a završava sa nastankom građanskog društva.

U ovom razdoblju pored običajnog prava nastaju i prvi pisani pravni akti. Prvi pisani pravni akti nastali su već u starom vijeku u moćnim državama kao što su bile: Mesopotamija - Hamurabijev zakonik (1792-1750 pne); Egipat - Bokhorisovi zakoni; Rim - Zakon XII tablica (451 - 449 god. pne); Kina - Klasik zakona Fa - King (IV vijek pne); Grčka - Drakonovi zakoni (VII vijek pne) i Solonovi zakoni (oko 638 - oko 559 pne).

III faza – ova faza otpočinje stvaranjem građanskog društva i traje do danas.

Karakter i priroda pravnih normi i pravnih akata tokom ove faze bitno se mijenjaju. Pravni akti nisu više samo zapis običajnog prava i eventualno vladarevih zapovijesti. Zakoni koje donose parlamenti jesu novostvorena pravila koja, u okviru svoje nadležnosti donose zakonodavni organi. Pravna norma se stvara s ciljem da uredi buduće ponašanje i odnose između subjekata jedne zajednice. Zakon postaje opšti akt, a pravna norma apstraktno pravilo koje se u jednakoj mjeri odnosi na sve, odnosno i na građane i na vlast. Opšti karakter zakona doprinosi pravnoj sigurnosti, jer je zakon jednak za sve bilo da štiti ili kažnjava. Vlast koja donosi zakone ograničena je zakonima koje je sama donijela.

Potreba da se posebno izučavaju pravila o nastajanju opštih pravnih akata i opštih pravnih normi javlja se sa nastankom i razvojem građanskog društva. Na to je uticalo više činilaca, a prije svih: pravna pravila počinju da se donose za budućnost; parlament u svom novom kapacitetu stvara nova pravna pravila donoseći zakone, dok je vladar prvenstveno primjenjivao, a manje stvarao pravo; sa nastankom i razvojem parlamentarizma nastaju i razvijaju se i pravila parlamentarne procedure među kojima i pravila o donošenju zakona (donose se prvi poslovnici u parlamentima koji uređuju proceduru donošenja zakona). Brojna i precizna procesna pravila najprije su se razvila u oblasti primjene prava, i to prije svega u odnosu na donošenje pojedinačnih pravnih akata prvenstveno u sudovima koji su primjenjivali pravo (krivično - procesno pravo; parnični postupak), a tek potom i u oblasti stvaranja prava u odnosu na opšte pravne akte, prvenstveno u odnosu na ustav i zakone koje donosi zakonodavno tijelo. Naravno, treba svakako imati u vidu i veoma složenu i ujedno raznorodnu materiju koju treba urediti pravom, brojne i raznovrsne propise kojima se ta materija uređuje (ustav, zakoni, podzakonski akti) kao i različite i brojne organe koji donose pravne akte (parlament, vlada, organi lokalne vlasti, organi vlasti u federalnim jedinicama...).

4. FAZE ZAKONODAVNE PRAKSE

Valjane i kvalitetne izrade određenog pravnih propisa kao specifičnog zadatka stručnog karaktera koji traži posebna znanja nema bez ispunjenja određenih preduslova kod stvaraoca pravnog propisa, i to: opšteg obrazovanja, poznavanja jezika, poznavanja društvenog uređenja, poznavanja društvene politike, poznavanja prava i poznavanja nomotehnike.

S druge strane, kada je tzv. zakonodavna praksa ili sveukupnost izrade konkretnog pravnog propisa u pitanju, obično govorimo o sedam faza kroz koje prolazi izrada jednog propisa, odnosno opšteg pravnog akta, i to: 1. izrada plana normativne djelatnosti, 2. utvrđivanje građe za pojedini propis, 3. izrada teza, 4. izrada prednacrta, 5. sastavljanje obrazloženja, 6. rasprava o propisu i njegovo donošenje i 7. priprema za objavljivanje.

Za nomotehniku kao specifičnu naučnu disciplinu postupak s nacrtom i prijedlogom i samo donošenje pravnog propisa nemaju veći značaj.

1. Planom normativne djelatnosti bi trebalo utvrditi koje i kakve pravne propise je nužno donijeti u konkretnom pravnom sistemu; prethodno izvršiti analizu društvenog stanja, a posebno pravnog sistema u zemlji; nakon toga je moguće utvrditi šta je sve potrebno normirati i kojim normativnim oblicima i sredstvima.

Kada je Republika Srpska u pitanju, republički organ uprave u godišnji plan svog rada obavezno unosi i izradu pravnih propisa, bilo da je riječ o novom propisu ili izmjenama i dopunama postojećeg pravnog propisa. Plan normative pojedinog organa uprave sadrži prije svega cilj propisa koji se priprema sa rokom u kojem se pravni propis mora izraditi. Planom se utvrđuje i nosilac izrade pravnog propisa, i to je, u pravilu, unutrašnja organizaciona jedinica organa uprave nadležna za normativne poslove (naravno, ovdje se radi o "većim" organima uprave koji u svojim pravilnicima o organizaciji i sistematizaciji imaju predviđene ove organizacione jedinice) ili državni službenik, odnosno zaposleni koji u organu uprave obavlja ove poslove (tzv. stručni saradnik za normativnu djelatnost). Ukoliko je riječ o složenom pravnom propisu (npr. krivičnom ili zakonu o parničnom postupku) za čiju izradu se stručnost ne može obezbijediti unutar republičkog organa uprave, starješina organa uprave će obezbijediti tim stručnjaka (tzv. eksperti), naravno uz odobrenje Vlade, iz drugih republičkih organa koji čine radnu grupu. I u ovom slučaju, rad radne grupe na izradi pravnog propisa koordinira organizaciona jedinica za normativne poslove iz sastava organa uprave ili stručni saradnik za normativnu djelatnost.

Zakoni i drugi pravni propisi[1] u republičkom organu uprave izrađuju se u obliku prednacrta, zatim nacrta ili prijedloga zavisno od toga o kakvom postupku donošenja se radi (redovnom ili skraćenom). Svakako, tokom izrade pravnog propisa poželjne su i sasvim su moguće konsultacije i sa drugim organima uprave na koje se odnosi materija pravnog propisa, ali i konsultacije sa udruženjima građana, zainteresovanim privrednim subjektima, te pravnim stručnjacima. Prema Pravilima normativno-pravne tehnike za izradu zakona i drugih propisa Republike Srpske[2] svaki nacrt zakona ili drugog propisa koji se donosi u Republici Srpskoj prolazi konsultacije, i to u: 1. ministarstvu nadležnom za budžet (ministarstvu finansija), s ciljem obezbjeđenja potrebnih budžetskih sredstava za sprovođenje pravnog propisa koji se priprema, odnosno predlaže, 2. ministarstvu nadležnom za davanje potvrde o usklađenosti propisa sa zakonodavstvom Evropske unije, 3. ministarstvu nadležnom za davanje mišljenja o usklađenosti propisa sa krivičnim zakonodavstvom i 4. republičkom

[1] Propisima se, prema Pravilima normativno-pravne tehnike za izradu zakona i drugih propisa Republike Srpske smatraju: a) zakon, b) uredba, c) poslovnik, d) odluka, e) pravilnik, f) uputstvo, g) naredba i h) drugi opšti pravni akti. S druge strane, propisom se, u smislu Jedinstvenih pravila za izradu pravnih propisa u institucijama Bosne i Hercegovine smatraju: a) ustav, b) sporazum, c) zakon, d) poslovnik, e) odluka, f) uputstvo, g) pravilnik i h) drugi opšti pravni akti.

[2] Službeni glasnik Republike Srpske, broj 13/2006.

organu uprave nadležnom za davanje mišljenja o usklađenosti propisa sa Ustavom i pravnim sistemom Republike Srpske.

2. Drugu fazu zakonodavne prakse nazivamo fazom utvrđivanja materijala za konkretni pravni propis, a ona podrazumijeva utvrđivanje materijala - građe koja će se regulisati i odabir samog pravnog propisa koji će se stvarati. Prikupljanje materijala jeste veoma važan dio zakonodavnog rada i ono podrazumijeva najprije utvrđivanje činjeničnog stanja, a zatim prikupljanje dotadašnjih pozitivnih pravnih rješenja, odnosno i činjenica koje se odnose na ranija istorijska rješenja.

3. U trećoj fazi zakonodavnog rada izrađuju se teze budućeg pravnog propisa. One su izraz za prikupljeni materijal za izradu pravnog propisa. U svom osnovnom značenju teza znači tvrdnju ili određenu postavku i one su opširnije od prednacrta. Teze služe da se sagledaju politički i stručni problemi i pitanja, različita mišljenja i ukupno društveno stanje u oblasti kojoj pripada materija koja se normira. Posebno su korisne kod normiranja materije koja je nova ili se prvi put pravno uređuje.

4. Nakon prihvatanja teza pristupa se izradi prednacrta pravnog propisa. Prednacrt se bitno razlikuje od nacrta koji sadrži čisti tekst propisa kao u usvojenom propisu. Prednacrt je širi i obimniji tekst s više dodatnih pojašnjenja, riječnikom pojmova i alternativnim rješenjima i on se dostavlja širem krugu zainteresovanih lica i stručnjaka.

5. Obrazloženje je poseban dodatak, elaborat budućeg pravnog propisa ili "motivi" za izradu pravnog propisa kako se nekad govorilo. Ono treba da je pregledno, stručno, argumentovano i uvjerljivo, jasnog i preciznog stila. Obrazloženje predstavlja sastavni dio propisa i obavezno sadrži: ustavno-pravni i zakonski osnov za donošenje propisa, razloge za donošenje propisa i objašnjenje odabrane politike, usklađenost propisa sa evropskim zakonodavstvom, mehanizme i način obezbjeđenja sprovođenja i poštivanja propisa, obrazloženje ponuđenih rješenja s posebnim osvrtom na cilj koji se želi postići ponuđenim rješenjem, obrazloženje finansijskih sredstava i izvora potrebnih za sprovođenje propisa, kao i finansijske efekte koje će proizvesti njegova primjena i reviziju postojećih propisa.

6. Šesta faza zakonodavnog rada jeste razmatranje propisa u zakonodavnom tijelu, stavljanje primjedbi, i glasanje o prijedlogu propisa. Naravno, ova faza ne spada u domen nomotehnike pa ćemo se time ukratko baviti.

7. Priprema za objavljivanje predstavlja završnu fazu zakonodavnog rada. Naime, nakon što se pravni propis usvoji, posebno ako je bilo amandmana, neophodno je tekst dotjerati. U konačni tekst za objavljivanje propisa stavljaju se sve usvojene primjedbe, otklanjaju jezičke, stilske, terminološke i eventualne druge greške i nedostaci. Nakon konačne redakcije tekst propisa se objavljuje.

5. DIJELOVI, ODNOSNO STRUKTURA PROPISA

Zakon kao najvažniji pravni propis ima sljedeću strukturu: a) naziv zakona, b) osnovne odredbe, c) sadržinske odredbe, d) kaznene odredbe, e) prelazne odredbe, f) završne odredbe i g) priloge kao sastavne dijelove[1].

Originalni tekst propisa treba razlikovati od onog koji se objavljuje u službenom glasilu. Originalni tekst se potpisuje vlastoručno, a objavljeni tekst faksimilom ili štampom. U slučaju neslaganja mjerodavan je originalni tekst.

Odluka o proglašenju zakona (promulgacija) jeste poseban akt, ukaz visokog državnog organa (obično predsjednika države) kojim se potvrđuje da je zakon donesen po određenom postupku te da je postao obavezan.

Uvodni dio propisa ili uvodne odredbe imaju za cilj da istaknu pravni i politički smisao propisa. U pravilu sadrže: a) preambulu, b) naziv propisa i c) predmet propisa i definicije u propisu upotrijebljenih izraza.

[1] Član 9 Pravila normativno-pravne tehnike za izradu zakona i drugih propisa Republike Srpske. Prema članu 3 Jedinstvenih pravila za izradu pravnih propisa u institucijama Bosne i Hercegovine pravni propis ima sljedeću strukturu: a) uvodni dio, b) glavni dio i c) završni dio.

Preambula – uvod - viza – predstavlja uvodni stručni izraz za dio propisa koji se nalazi na samom početku propisa, prije formalnog uvoda i naslova propisa, a kojim se objašnjavaju razlozi donošenja i ciljevi propisa (pravni osnov za donošenje propisa), kao i naziv organa koji donosi propis. U preambuli se, po pravilu, ne koriste skraćenice, a ona se, u pravilu unosi samo u najznačajnije pravne propise (ustav, zakoni, kolektivni ugovori...).

Naslov propisa (*titulus*) izražava njegovu specifičnost, odnosno ono po čemu se taj propis razlikuje od drugih propisa. Naziv zakona jeste osnovni element za identifikaciju propisa i sadrži osnovne informacije o materiji koja se propisom uređuje. Nadalje, naziv zakona mora se podvrgnuti pravilima jezičkog izražavanja, pisati se punim sadržajem, bez skraćenica (one se mogu staviti samo uz puni naslov, ali u zagradi), on se stavlja iznad teksta, bez znakova interpunkcije i štampa se posebnim slogom. S gramatičkog aspekta, naslov predstavlja jednu rečenicu koja izražava sadržaj one materije koja je za zakon najznačajnija, bez stranih riječi i složenica. Naziv zakona je sastavljen od riječi i svakako se ne preporučuje da se naslov označava brojem.

Predmet je dio propisa koji se stavlja iza naziva ili ispod pregleda sadržaja, a sadrži informacije o cilju propisa.

Uvodni dio pravnog propisa često uključuje i definicije. Definicija je dio propisa koji se nalazi poslije predmeta uređivanja, a sadrži objašnjenje značenja pojedinih izraza korišćenih u propisu[1]. Pravilo je da se u definicijama koriste opštepoznati i nedvosmisleni izrazi.

2. Glavni ili središnji dio propisa – sadržinske odredbe - sadrži norme koje služe ostvarenju postavljenih ciljeva. Glavni dio sadrži opšte principe, prava i obaveze, ovlašćenja, primjenu odredbi i kaznene odredbe. Pravno i politički, sadržinske odredbe predstavljaju najvažniji dio propisa i imaju najveću snagu. U središnjem dijelu propisa razrađuje se ono što je postavljeno u naslovu propisa i uvodnom dijelu. Po svom karakteru on može biti stvaralački, regulativni, zaštitni, obrazovni ili kombinovani.

Kaznene odredbe imaju za cilj ostvarenje određenih društvenih ciljeva zbog kojih je propis donesen. Naime, veoma često je neophodno predvidjeti kaznene sankcije[2] za slučaj kršenja određenih odredbi pravnog propisa. Uobičajeno je da se kaznene odredbe unose u poseban propis (krivični zakon, zakon o prekršajima i sl.). Ove odredbe imaju zakoni koji sadrže naređujuće i zabranjujuće norme.

3. Završni dio pravnog propisa (*supplementum* propisa), u pravilu sadrži prelazne odredbe, završne ili konačne odredbe, kao i datiranje i potpisivanje propisa. On predstavlja obavezni dio svakog propisa i opšteg akta. U novom propisu ove odredbe su kratke (sadrže rok stupanja na snagu i rokove za donošenje provedbenih akata). Podrazumijeva se da ustav i ustavni mandmani ne sadrže ove odredbe (s obzirom da se donosi poseban ustavni zakon u kome su sadržajno ove odredbe).

Logično je da prelazne odredbe nisu potrebne u pravnim propisima koji neke društvene odnose regulišu po prvi put. S druge strane, prelaznim odredbama se rješavaju oni slučajevi ili situacije koje su nastale u vrijeme važenja starog propisa, a treba ih riješiti po stupanju na snagu novog pravnog propisa. Nadalje, važno je takođe istaći da prelazne odredbe imaju uslovno važenje, odnosno one važe samo dok postoje slučajevi ili situacije iz prethodnog režima (odnosno iz vremena važenja starog propisa) koji se trebaju riješiti.

U pravilu, kada se novim zakonom ili drugim propisom drugačije uređuju materijalno-pravni odnosi i postupak za ostvarivanje pojedinih prava u odnosu na raniji zakon ili propis, u prelaznim odredbama se propisuje da će se postupak u stvarima u kojima je započet prema odredbama ranijeg

[1] Razlikujemo dva oblika definisanja pravnih pojmova, i to: a) opšte definisanje - sastoji se u pravilu da se u određenom pravnom propisu definiše neki pojam, te da se onda ta definicija primjenjuje generalno i obavezuje sve stvaraoce pravnih propisa kao opšteobavezna (npr. sljedeći pojmovi: krivično djelo, umišljaj, zabluda) i b) posebno definisanje pravnih pojmova koje se vrši posebno u svakom pravnom propisu u kojem se pojam upotrebljava, i to na dva načina: 1. u uvodnim odredbama i 2. u pojedinim dijelovima pravnog propisa.

[2] Na ovom mjestu pojam kaznene sankcije uzima se u širem smislu pa se tako on odnosi na krivičnopravne sankcije, ali i na sankcije prekršajnog i privredno-prestupnog prava, odnosno disciplinske sankcije.

zakona ili propisa završiti po odredbama tog ranijeg zakona ili propisa[1] (primjer: novi nastavni plan i program se, u pravilu ne odnosi na studente koji su studiranje započeli po ranijem nastavnom planu i programu, odnosno studenti će završiti studiranje po odredbama nastavnog plana i programa po kojem su započeli studiranje).

Takođe, prelaznim odredbama se utvrđuju i rokovi za donošenje novih, u pravilu hijerarhijski nižih pravnih propisa, te se prelaznim odredbama utvrđuju rokovi za preuzimanje prava i obaveza od strane novog subjekta koji je nosilac tih prava i obaveza, kao i prestanak rada onog subjekta koji je bio nosilac prava i obaveza po zakonu koji prestaje da važi. Isto tako, ukoliko je neophodno da postojeći subjekti usklade svoj rad sa novim zakonom, u prelaznim odredbama određuje se rok za to usklađivanje.

Završne odredbe su dio propisa koji se nalazi poslije prelaznih odredbi, a sadrži informacije o tome kada novi propis, odnosno zakon stupa na snagu. Dakle, završnim odredbama određuje se datum stupanja na snagu novog zakona i prestanak važenja ranijeg zakona (tzv. derogacijske klauzule) ili u određenim situacijama jednog njegovog dijela, kao i podzakonskih akata koji su doneseni po ranijem zakonu. U odredbama o stavljanju propisa van snage mora da se jasno navede svaki propis koji se stavlja van snage. Propis može da se stavi van snage samo propisom istog ili višeg ranga.

Što se tiče vremena važenja propisa, u propisima su bitna tri momenta: 1. početak važenja, odnosno stupanja na snagu ili početak primjene pravnog propisa, 2. prestanak važenja propisa i 3. datiranje propisa.

Dan stupanja na snagu mora biti određen u svakom opštem aktu.

Datiranje (od latinske riječi *dare* ili dati) jeste posebna vremenska klauzula koja se nalazi neposredno ispod teksta pravnog propisa i pokazuje dan kada je pravni propis nastao. Datiranje predstavlja formalan akt koji se razlikuje od dana kada je propis stupio na snagu, s tim da se datiranje i stupanje na snagu mogu i podudariti. U praksi, pravilo je da se danom nastanka zakona smatra onaj dan kada je prijedlog zakona potpisan od strane predlagača. Razlikujemo dva načina datiranja, i to: 1. direktno datiranje ili izvorni način datiranja postoji kada je ispod teksta propisa objavljen datum i taj dan se smatra danom nastanka propisa i 2. indirektno datiranje ili neizvorni način datiranja imamo u slučajevima kada datum nastanka propisa nije naznačen pa se kao datum nastanka propisa uzima dan objavljivanja službenog glasila u kome je propis objavljen.

6. OBJAVLJIVANJE, "STUPANJE NA SNAGU" I "PRIMJENA" ZAKONA

Objavljivanje zakona, odnosno drugog pravnog propisa neophodno je da bi se subjekti i primjenjivači propisa (adresati) mogli blagovremeno upoznati sa sadržajem propisa i ponašati se onako kako propisi određuju. Ono je zbog toga javno i pretpostavka je važenja propisa. Istorijski, propisi su se objavljivali na različite načine: usmeno, saopštavanjem na javnim mjestima, na oglasnoj tabli, putem dnevnih novina...Savremene države danas imaju svoja javna glasila koja služe za ove namjene. Osim država, javna glasila mogu imati i pojedini državni organi, kao i jedinice lokalne samouprave.

Objavljivanje propisa je kontinuiran posao, a objavljuju se propisi i njihove izmjene, odnosno dopune i obavezna tumačenja, kao i odluke ustavnih sudova kojima se neki propis mijenja, ukida ili potvrđuje. Propis se objavljuje odjednom i u cjelosti, a nikako u nastavcima, pa i kada je veoma obiman. Zakoni se dakle, prije stupanja na snagu obavezno objavljuju u Službenom glasniku Republike Srpske, odnosno Bosne i Hercegovine.

Zakon, u smislu ustavnih principa, stupa na snagu istekom određenog roka nakon objavljivanja, što mora biti označeno (u pravilu osam dana od dana objavljivanja u službenom glasniku, a izuzetno, u posebno opravdanim slučajevima i kraće, ali svakako ne ranije od jednog dana od dana objavljivanja). Važnim svakako treba istaći i posebno pravilo prema kojem dan "stupanja na

[1] Član 18 Pravila normativno-pravne tehnike za izradu zakona i drugih propisa Republike Srpske.

snagu" i početak "primjene" zakona imaju isto značenje. Izuzetno, može se odložiti početak primjene pojedinih odredaba ili cijelog zakona za pojedine složenije zakone (iz razloga tehničke ili organizacione pripreme, pripreme podzakonskih akata, osnivanja ili konstituisanja posebnih organa za primjenu propisa i sl.). Postojanje vremenske distance između dana stupanja na snagu zakona i početka primjene zakona moguće je riješiti sljedećom formulacijom: "Ovaj zakon stupa na snagu osam dana od dana objavljivanja, a primjenjivaće se od 1. januara 2010. godine".

7. SASTAV I OBLIK PROPISA U NAŠOJ PRAVNOJ PRAKSI

Unutrašnja podjela propisa ima za cilj grupisanje materije radi njenog sistematizovanja i lakše primjene. Svaki veći propis, odnosno prije svih svaki obimniji zakon je obično podijeljen na dijelove (najveće cjeline zakona), dijelovi na glave (poglavlja), glave na odjeljke (odsjeke), odjeljci na pododjeljke (pododsjeke), pododjeljci na članove, članovi na stavove, stavovi na tačke, tačke na podtačke.

Raspoređivanje ide od šireg ka užem pojmu.

Član predstavlja osnovnu klasifikacionu jedinicu u zakonu preuzetu iz romanske terminologije koja je opšteprihvaćena. Član je najmanji dio propisa kojim se izražava jedna pravna norma i on predstavlja samostalnu cjelinu kojom se izražava određeno pravilo, a sadrži jednu ili više misli koje se mogu zaokružiti u jednu logičnu cjelinu. Može biti sastavljen od jedne ili više rečenica koje su povezane gramatički i logički. Član se označava riječju "Član" i arapskim brojem iza kojeg se stavlja tačka.

Član koji sadrži više pravnih normi raspoređuje se na stavove. Rečenica koja sadrži novu pravnu normu, odnosno predstavlja novu misao treba da bude novi stav. Stavom se izražava uža cjelina koja je povezana sa ostalim stavovima i s njima čini cjelinu. Stav može biti sastavljen od jedne ili više rečenica. Počinje novim redom i označava se arapskim brojem u obostranoj zagradi - (1), a završava se tačkom. Ako član sadrži samo jedan stav, ne vrši se njegovo brojčano obilježavanje.

Stavovi se mogu dijeliti na tačke koje se označavaju malim slovima azbučnim redom, sa jednostranom zagradom.

Tačke se mogu dijeliti na podtačke koje se označavaju arapskim brojem sa jednostranom zagradom ili crticana (alineje). Svaka tačka i podtačka počinju novim redom, a završavaju se zapetom.

Zavisno od obima i sadržaja propisa, članovi se grupišu u dijelove, glave i odjeljke.

Dio kao najšira klasifikaciona jedinica i zakonska cjelina mora da sadrži najmanje dvije glave, a glava najmanje dva odjeljka. Odjeljak mora da sadrži najmanje dva člana. Zakon ili propis koji sadrži do dvadeset članova oblikuje se bez grupisanja.

Dijelovi, kao najveće tematske cjeline zakona, označavaju se velikim slovima.

Glava se označava rimskim brojem, a u nastavku u istom redu naslov glave ispisuje se velikim slovima.

Odjeljci u zakonu označavaju se tako što se iznad teksta odjeljka stavlja naslov malim slovima, a ispred naslova stavlja se odgovarajući arapski broj sa tačkom.

Pododjeljak se označava tako da se iza broja odjeljka označava broj pododjeljka.

I na kraju, treba istaći da opšti pravni akti Evropske unije sadrže sljedeće elemente: a) naziv propisa (koji sadrži informaciju o vrsti i sadržaju propisa), b) preambulu (u kojoj se navodi ime organa koji je izradio propis i uvodne izjave), c) normativni dio (članove, stavove, podstavove, tačke i alineje) i d) anekse. Propisi Evropske unije objavljuju se u Službenom glasniku Evropske unije.

8. ZAKLJUČAK

Valjane i kvalitetne izrade pravnih propisa, odnosno prije svega zakona, kao specifičnog državnog zadatka izuzetno stručnog karaktera koji traži posebne sposobnosti i znanja nema bez određenih preduslova koji moraju postojati kod svakog stvaraoca pravnog propisa, a oni se odnose

na: 1) opšte obrazovanje stvaraoca pravnog propisa, 2) njegovo poznavanje jezika, 3) poznavanje društvenog uređenja, 4) poznavanje društvene politike, 5) poznavanje prava (poznavanje sadržaja društvenog odnosa i postojećeg materijalnog prava, odnosno poznavanje sudske prakse, te stručne i naučne literature) i 6) poznavanje pravila nomotehnike, odnosno normativne djelatnosti. Ostavljamo onima koji budu čitali ovaj referat da daju svoju ocjenu o (ne)postojanju svih ovih preduslova kod naših stvaralaca pravnih propisa.

LITERATURA

[1.] Vuković, M. Vuković, Đ.: Znanost o izradi pravnih propisa – Nomotehnika, Informator, Zagreb, 1997. godine.
[2.] Kuzmanović, R.: Ustavno pravo, Banjaluka, 1977. godine
[3.] Pravila normativno-pravne tehnike za izradu zakona i drugih propisa Republike Srpske, „Službeni glasnik Republike Srpske“, broj 13/2006.

ГЛОБАЛИЗАЦИЈА УПОТРЕБЕ ПОЛИЦИЈСКОГ ПРЕГОВАРАЊА У КРИВИЧНО ПРАВНОМ ПОСТУПАЊУ КОД ТАЛАЧКИХ СИТУАЦИЈА

GLOBALISATION OF POLICE NEGOTIATION USE IN CRIMINAL ACT OF TAKING HOSTAGES

Предраг Тошић
Универзитет Синергија Бијељина, Раје Баничића бб; tel. 065 216 523
ptosic@sinergija.edu.ba
Миломир Чодо
Окружни суд Бијељина
milomir.codo@pravosudje.ba
Александар Савић
Министарство унутрашњих послова Републике Српске
'asavic@telrad.net'

Сажетак
У теорији а нарочито у пракси присутне су разне савремене форме испољавања криминалитета са свим својим феноменолошким обиљежијима садашњице а које карактерише висок степен разноврсности забрањених кривично правних радњи извршења са тенденцијом попримања глобалистичких размјера у свим својим појавним облицима. Криминалитет, односно организовани криминалитет и тероризам као друштвено негативна појава прати људско друштво кроз све епохе његовог развоја и има тенденцију прилагођавања датом степену друштвеног развоја. Исто се намеће све више као глобални проблем нарочито због својих разноврсних појавних облика и због све већег броја жртава које доносе нове терористичке акције карактеристичне по феномену узимања талаца. Због све већег броја жртава наглашене су тежње и одлучност међународне заједнице да се на глобалном плану избори са свим видовима тероризма и организованог транснационалног криминала.
Кључне ријечи: *тероризам, кривично дјело, органиовани криминал, таоци, полицијско преговарање, преговарачки тимови, криминалитет, полиција, глобализација, отмица.*

Abstract
In theory and, especially, in practice, there are various modern forms of criminality performance, with all its phenomenological marks, related to the present day, which are characterized by the high level of diversity in forbidden criminal acts, with the tendency of obtaining the global scale, in all their forms of existence. Criminality, as a social negative phenomenon, has been following the human society throughout all the epochs of its development, and it has the tendency of adapting to the current level of social development. Organized crime and terrorism have, certainly, become one of the biggest problems of the present day, not only for their inner, but also for their transnational dimension in the global state of security. The mentioned is more and more becoming a global problem, especially because of its diverse forms of existence and the growing number of victims who bring new terroristic actions, characterized by the phenomenon of taking hostages. Since the number of victims is on the increase, the aspirations and determination of the International Community to cope with all the aspects of terrorism and organized transnational crime, on the global level, are boosted.
Key words*: terrorism, criminal act, organized crime, hostages, police negotiation, globalization*

1. УВОД

Универзална декларација о заштити основних људских права и грађанских слобода прокламује основне глобалне вриједности на којима почива људско човјечанство у датом тренутку.

Многе земље су на међународном плану прокламовале став да у борби против терориста нема преговарања. Тиме оне настоје да спријече потенцијалну ескалацију отмица, давањем легитимитета и пружањем уступака терористима. Међутим, како је пракса показала, такав став проузрокује бројне штетне последице. Штетност непреговарања огледа се у томе што су највеће присталице овога става уједно и најугроженије кривичним дјелом отмице. У њих спадају САД са савезницима, али и друге државе. Дакле, не преговарање није превенција будућих отмица. Осим тога, терористи се кроз историју нису одрекли насиља због одсутва преговарања о условима ослобађања талаца, већ су прибјегли другим његовим манифестацијама. Очит примјер који то илуструје су напади бомбаша самоубица на Блиском истоку.

Одбијање преговарања, имало је у прошлости за последицу убиства бројних талаца. Најубједљивији примјер погрешности овога става је отмица и убиство Алда Мора, петоструког премијера Италије, 1978. године. Међутим, у пракси су ријетке искључивости које произилазе из званичних ставова, којима се по сваку цијену преговара или не преговара. Наиме, много су чешћи компромиси који настају приближавањем двају наведених супротности.

2. ПОЈАМ И ДЕФИНИЦИЈЕ ТЕРОРИЗМА

Појмовно одређење и дефинисања тероризма су исто тако сложени као и схватање тероризма и терористичке активности. Ријеч тероризам потиче од француске ријечи „ terreur“ и означава страх и ужас или примјену насиља све до физичког уништења. Сложеност дефинисања тероризма произилази и из мултидисциплинарног приступа проучавању овог друштвено негативног феномена. Поред тога, дефинисање тероризма отежава и низ других фактора, од којих се могу навести и постојање бројних уврјежених и нејасних, и при томе још међусобно спорних колоквијалних представа о томе шта је то тероризам, пежоративност приликом дефинисања тероризма (његово дефинисање под утицајем емоција и интереса), демонизованост термина тероризма, итд. Анализа тих проблема потврђује да је тероризам веома сложен и изразито развојан феномен који има низ појавно разноврсних форми, али и то да његово дефинисање ометају: непознавање феномена, појмовна испреплетеност са сродним облицима политичког насиља, присутност емоција при дефинисању, а нарочито политички интереси оних који га дефинишу, као и низ других, мање уочљивих, мада не и мање битних фактора[1]. О проблему дефинисања тероризма говори и податак да је у периоду 1936 године до 1981 године било укупно 109 дефиниција овог појма.[2]

Када се дефинише тероризам неопходно је направити разлику између тероризма, терора, гериле, других облика насиља и насилничког понашања као и појединих облика криминала.

Институционалне или административне дефиниције тероризма су оне које су резултат дјеловања одређених државних или међународних институција. Ове дефиници је су битне из разлога што оне служе као основа за дјеловање органа кривичног гоњења.

---

[1] *Симеуновић, Д. (2005). Проблеми дефинисања савременог тероризма, СПМ број 3-4, год. XII, свеска 15. стр. 8–9.*

[2] *Бошковић М. (1995), Криминалистичка методика, Виша школа унутрашњих послова, Београд..стр. 352.*

Европска унија је дефинисала терористичке акте као намјерне радње које могу опасно оштетити земљу или међународну организацију, законом означене као противправне радње, а почињене са циљем озбиљног узнемиравања народа, присиљавања владе или међународне организације да почини или се уздржи од чињења, и са циљем озбиљне дестабилизације или уништавања основних политичких, уставних, економских или социјалних структура земље или међународне организације (напад на људски живот, напад на физички интегритет лица, узимање талаца, отимање авиона, брода или других транспортних средстава, итд.)

3. КРИВИЧНО ПРАВНО ОДРЕЂЕЊЕ ТЕРОРИЗАМ У БИХ (РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ)

У Босни и Херцеговини кривично дјело тероризма је прописано у *члану 201. КЗ БиХ* – Кривичним законом БиХ[1]. Ово кривично дјело је сврстано у групи кривичних дјела против човјечности и вриједности заштићених међународним правом. Инкриминација из члана 201. КЗ БиХ предвиђа да је кривично дјело тероризма које се састоји у чињењу терористичког чина с циљем озбиљног застрашивања становништва или присиљавања органа власти Босне и Херцеговине, владе друге земље или међународне организације, да што изврши или не изврши, или с циљем озбиљне дестабилизације или уништавања основних политичких, уставних, привредних или друштвених структура Босне и Херцеговине, друге земље или међународне организације. За то дјело прописана је казна затвора у трајању од најмање три године. Уколико је дјело тероризма имало за посљедицу смрт једног или више лица, учинилац ће се казнити затвором најмање пет година. Најтежи облик тероризма постоји у случају да је истом приликом умишљајно лишено живота једно или више лица, због чега се извршиоцу пријети казном затвора од најмање десет година или казном дуготрајног затвора.

Наведене законска рјешења су заснована на одређењу тероризма у Оквирној одлуци Савјета Европске уније о борби против тероризма из јуна мјесеца 2002. године.[2]

Из законског одређења дјела јасно је да ово дјело има два основна елемента: радњу извршења и циљ. Законодавац је тачно навео шта подразумјева под терористичким чином, набројао је тачне радње уз навођење да оне морају бити намјерне, значи тражи се директни умишљај.

И поред тога што се законско одређење дјела тероризма своди на два основна елемента, оно је ипак веома компликовано, јер осим што предвиђа више могућих облика терористичког акта као радње чињења, оно, уз то, за сваки од законом предвиђених облика радње чињења захтијева испуњење и једног додатног услова који се тиче значаја радње чињења са аспекта ефеката које она може проузроковати за државу или међународну организацију. С друге стране, законско одређење тероризма садржано у овој законској одредби додатно се компликује тиме што закон за поједине радње, да би се оне могле сматрати радњама чињења кривичног дјела тероризма, захтијева наступање конкретне опасности за живот људи или за привредне објекте, а за друге не. Осим тога, наведене радње по свом стварном значају морају бити такве да могу озбиљно оштетити државу или међународну организацију. Озбиљним оштећењем државе или међународне организације законодавац сматра не само озбиљно оштећење њихових структура или такву дестабилизацију која има за посљедицу озбиљно отежавање извршења њихових функција, него када је ријеч о држави, и њену функцију да обезбиједи сигурност и

[1] *Кривични закон Босне и Херцеговине, „Службени гласник БиХ,“ број: 03/03, исправке закона 32/03, измене и допуне: 37/03, 54/04, 61/04, 30/05, 53/06, 55/06 и 32/07.*

[2] *Европска конвенција о сузбијању тероризма, "Службеном гласнику БиХ", Међународни уговори број 12/2003.*

гарантује основна права и слободе лицима која су под њеном јурисдикцијом[1]. Може се закључити да је радња овог дјела у принципу акт насиља али свако насиље није тероризам, да би постојао тероризам неопходно је постојање и другог елемента дјела , а то је циљ.

Значи потребно је да насиље буде подобно да створи осјећај несигурности код грађана.[2] Посљедица овог дјела је стварање осјећаја личне несигурности код грађана или групе грађана. Ово осјећање се прије свега манифестује у страховању грађана или групе грађана за њихов живот или живот њихових најближих.[3]

Овдје је јасна и разлика између кривичног дјела тероризма и неких других кривичних дјела као што је Изазивање опште опасности, Убиство, Тешко убиство и слично, гдје је радња извршења дјела идентична али су циљеви различити.

4. ПРАВНО ОДРЕЂЕЊЕ ПОЛИЦИЈСКОГ ПРЕГОВАРАЊА У РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ

У вршењу својих послова и задатака полицијски службеници су дужни придржавати се Устава Републике Српске и закона донесених у складу са Уставом.

У вршењу својих послова и задатака полицијски службеник дужан је да поступа на непристрасан и законит начин, да штити јавни интерес, људска права и основне слободе[4].

Према Мр Дане Субошићу, преговарање има и законски основ. Наиме, овлашћења полиције и органа безбедности војске не подразумевају само принуду, већ и примјену непринудних средстава. У непринудна овлашћења између осталог спадају упозорење и наређење. Она се обавезно користе пре примјене овлашћења која подразумјевају принуду. На то обавезују и међународни стандарди полицијског поступања и то својим дијелом који се односи на ограничења, поступност и довољност употребе средстава принуде. Најзад, многа овлашћена службена лица сматрају разговор темељом рада у полицији и војсци. Бројни су циљеви вођења преговора. У њих спадају: смиривање емоционалне напетости, прикупљиње информација о отмичарима, идентификација лица, здравственом стању талаца и условима у објекту, добијање у времену и одуговлачење да би се отмичари обесхрабрили у намери, добијање што више уступака и друго. Сви наведени циљеви су у функцији ослобађања талаца[5].

Полицијски послови су, у смислу Закона о унутрашњим пословима Републике Српске су, оперативно-стручни послови којима се обезбјеђују, између осталог:

а) заштита уставног поретка од насилног угрожавања и промјена, те безбједност Републике у складу са законом,
б) заштита живота и лична безбједност,
в) људска права и слободе,
г) заштита свих облика својине,
д) спречавање вршења кривичних дјела и прекршаја,
ђ) откривање кривичних дјела и прекршаја,….[6]

Слиједом савремених тенденција у супростављњу тероризму и свим облицима организованог криминала како на унутрашњем тако и на глобалном плану Министарство унутрашњих послова Републике Српске примјењује и овакве методе као реакцију на забрањене кривично правне радње које између осталог за посљедицу имају или би имале

[1] *Ауторски тим, (2005), Коментари закона о кривичном поступку у Босни и Херцеговини, Вијеће Европе/Европска комисија, Сарајево, стр. 659–668.*
[2] *Бошковић М. (1995), оп.цит.стр.354.*
[3] *Ауторски тим, (1982),Коментар кривичног закона СФРЈ, Савремена администрација, Београд, стр.447.*
[4] Закон о полицијским службеницима Републике Српске, Службени гласник Републике Српске 43/10,
[5] Мр Дане Субошић, Преговарачки начин ослобађања талаца, Часопис Безбедност 2/2003, Београд.
[6] Закон о унутрашњим пословима Републике Српске, Службени гласник Републике Српске“, број 4/12

и узимање талаца, отмицу или какву другу противправну радњу која се састоји у повреди људских права загарантоваих напред поменутим прописима, како на глобалном тако и на нивоу државе као јединке.

С тим у вези, по угледу на модерне земље како у окружењу тако и у цијелом свијету, за рјешавање оваквих ситуација примјењују се и полицијски преговарачки тимови као дио службе у склопу свеукупне државне интервенције а као једна у низу реакција државе и њених органа на могућу и све присутнију појаву тероризма, организованог криминала и забрањених кривично правних радњи повезаних са истима[1]. Према правилнику о ангажовању полицијских преговарачких тимова МУП Републике Српске полицијски преговарачки тимови ангажују се у случју кризних ситуација, и то: талачких ситуација и отмица, окупација објеката - барикадирања, побуна у затворима, уличних демонстрација, пријетње убиством и самоубиством, пријетње полицији или другим лицима оружјем, експлозивном направом и сл. и сличних безбједносних ситуација, у којима извршилац или извршиоци својим дјеловањем угрожавају сопствену безбједност, безбједност других лица и окружења, а извршење пријетње зависи од њихових циљева, те у свим другим ситуацијама када је могуће утицати на виновнике конфликтних ситуација с циљем да одустану од противправног понашања.

У претходним случајевима полицијски преговарачки тимови се ангажују да:

а) смање опасност по здравље и живот угрожених учесника,

б) обезбиједе доказе о животу и здрављу жртава и степену њихове угрожености,

в) обезбиједе поуздане информације о намјерама и мотивацији виновника кризне ситуације,

г) наведе виновнике кризних ситуација да одустану од даљег чињења, односно ослободе таоце и поштеде жртве,

д) олакшају ситуације жртвама и њиховим породицама и

ђ) добију на времену, у колико је то неопходно, ради консолидације одговарајућих полицијских снага, поузданијег планирања акција и предузимање других полицијских мјера.

5. ГЛОБАЛНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ПОЛИЦИЈСКИХ ПРЕГОВОРА У ТАЛАЧКИМ СИТУАЦИЈАМА

Ослобађање талаца је један од најопаснијих и најзахтевнијих задатака служби безбедности, па га зато обављају посебно обучени тимови или противтерористичке јединице. Преговарачки тимови могу радити у садејству са тимовима за ослобађање талаца оружаном интервенцијом, а често су и део противтерористичких јединица. Због дуготрајности и сложености преговарачког процеса, обавезно је ангажовање обучених преговарача или преговарачких тимова. Већина служби безбједности се не ослања само на једног преговарача, већ преферирају тимске концепте. При томе се, испољавају предности преговарачког тима у односу на појединца преговарача.

Предност тима у односу на једног преговарача испољава се на више начина: пренос информација је сигурнији и поузданији, разумјевање ситуације је детаљније и потпуније, остварени контакт је дубљи и интензивнији, већи је капацитет памћења и обраде прикупљених и пласираних информација, свеобухватније и сигурније напредовање ка разрјешењу проблема, могућа је замена преговарача итд. Предности се односе и на већу издржљивост, свеобухватније сагледавање проблема и чињеница у вези са тим, а

[1] Правилником о ангажовању полицијских преговарачких тимова МУП Републике Српске прописује се састав, организација, одговорност и задаци полицијских преговарачких тимова, активирање и извјештавање, кадровска селекција, оспособљавање и усавршавање, материјално техничка средства и опрема за рад полицијских преговарачких тимова

посебно је значајно то што тим мотивише појединца преговарача да истраје током кризних тренутака, када би најрадије одустао од даљег рада. Такође, битно је да тим сачињавају људи са дужим искуством у служби, који знају протоколе одређених ситуација, а знају и потребе и начин реаговања тимова за ослобађање талаца оружаном интервенцијом. Чланови тима би требало да буду различитог искуства, карактерног и менталног склопа како би у зависности од ситуације и врсте отмичара могли да ријеше било који проблем у кризној ситуацији.

Преговарчки тим чини пет до шест чланова. То су обично: вођа преговарачког тима, први преговарач, други преговарач, документалиста, психолог и стручњак за техничку подршку. Сваки од чланова преговарачког тима посједује специфична знања и има специфичне задатке у конкретној ситуацији. У оквиру преговарачког тима постоји разрађени систем организације рада. По доласку на лице мјеста вођа тима бира просторију из које ће се водити преговори. Просторија мора бити физички одвојена од осталих просторијакоје се користе у току трајања кризе (командна соба, соба за саслушања итд). Ако постоји могућност, преговарањ соба би требала бити звучно изолована да би преговарачки тим могао на миру да ради. Вођа тима контактира оперативни штаб и сазнаје каква је тренутна ситуација. Он одређује стратегију, издаје задатке члановима и руководи радом преговарачког тима.

Први и други преговарач прикупљају неопходне информације и припремају концепт за почетак преговора. Упознају се са најновијим дешавањима на лицу мјеста. Да би отпочели преговоре потребно је што више података о извршиоцима и таоцима и што су они до сада изјавили или тражили, а шта је до сада по том питању урађено. Психолог у преговарачком тиму обавља разговоре са особама које познају отмичаре, члановима њихових породица, припадницима служби безбедности који су раније дошли на лице мјеста и прикупља све информације које су неопходне за процјену психолошког профила терористе. Документалиста припрема материјале за вођење евиденција и уређује преговарачку собу како би задовољила потребе за дужи боравак.

Стручњак за техничку подршку прикључује уређаје за преговарање и провјерава систем за аудио и видео снимање разговора и остварује везу са руководиоцем оперативног штаба.

Преговарачки процес са терористима који држе таоце можемо поделити у три фазе и то: успостављање контакта, развијање контакта и завршетак преговора. Свака од фаза има своја правила, технике и тактике које се користе ради успешног отпочињања, трајања и успјешног окончања преговарачког процеса.

Да би преговарач остварио циљеве преговора и на прави начин развио контакт са терористима користи посебне вјештине познате као вјештине активног слушања. Техникама активног слушања се постиже смањење емоционалне напетости, када отмичар из емоционалног стања прелази у стање рационалног размишљања, кроз разговор се сазнају оперативне информације битне за рјешење кризе, ствара се однос који је битан за коначни утицај на промјену понашања отмичара. Активно слушање је једини сет способности, дизајниран да ради према свим преговарачким циљевима у исто време. Може се рећи да су вјештине активног слушања тајно оружје ефикасног преговарања.

Вјештине активног слушања су следеће:

Етикетирање емоција, као техника активног слушања при којој се идентификују изражена осјећања отмичара и означавају емоције које он још није препознао. Ова техника је веома ефикасна и помоћу ње се може изградити одличан однос са супротстављеном страном. Ако је могуће не треба никада пустити емоцију да прође без етикетирања, јер психолози кажу да неизражена осећања никада не умиру.

Парафразирање или препричавање или давање значења у другој форми, користи се за кратке потврде значења и да изрази обзирност и пажњу слушаоца у односу на оно

што отмичар прича. Користи се тако што периодично преговарач препричава последње речи које је отмичар изговорио, али тако да им даје другачије значење и то обично умањујуће.

Огледало/Рефлектовање или кратке примједбе се користе тако што се понавља неколико последњих ријечи онако како их је отмичар изговорио.

Добра је почетна техника и помаже преговарачу да се орјентише према саговорнику. Висина гласа на крају реченице се може користити или да демонстрира разумјевање или да охрабри отмичара да настави причу. *Сажетак* или периодично сажимање главних сегмената досадашњег тока разговора. Преговарач препричава главне сегменте приче коју је чуо од отмичара додајући при том и отмичарева осјећања, а све то испричано својим ријечима. Сажимање је обавезно у ситуацијама промјене преговарача, када нови преговарач користи сажетак да провјери да ли је добро разумјео досадашње догађаје и да оствари добар почетни контакт са отмичарем.

Питања отвореног типа су питања која као одговор захтевају више од обичног одговора са "да" или "не". Преговарач обично питања почиње са "шта?", "Како?", "Када?". Питања отвореног типа преносе искрен интерес у задобијању повјерења, дају слободу одговора, уоквирују смисао и ограничавају осјећај испитивања отмичара од стране преговарача.

Минимални охрабривачи су кратки одговори или звукови који значе да је преговарач присутан и да слуша (А-ха... стварно?... да... добро, итд). Најбоље су искоришћени када отмичар говори кроз дужу мисао или кроз дужи период времена. Људи желе знати да је саговорник ту и да их слуша. Минимални охрабривачи су најефикаснији у комбинацији са другим вјештинама, као што су рефлектовање или парафразирање.

Ефективне паузе (тишина) користе се непосредно прије или послије него што се каже нешто значајно. Помажу да се усмјере мисли и интеракција, помажу да се отмичару покаже да је конверзација узајаман процес. Ова техника може бити прикладан одговор на шутњу отмичара.

Ја поруке су изјаве у првом лицу једнине (Када ви.... Ја осећам... зато што...) које се користе да се контрира отмичару који се понаша контра-продуктивно, али тако да не изгледа као директно оптуживање

Напредак у преговорима је евидентан када: отмичар смањује своју агресивност, активира своју интиму и прича о догађајима из свог живота, почиње да се правда, прича о стварима које нису директно везане за кризну ситуацију, показује страх од смрти, нас пита шта ће се десити након окончања кризе, почиње да брине о таоцима. Напредак у преговорима видимо и када је глас отмичара мање агресиван, почиње да говори дуже и смиреније, изражава жељу да разговара са преговарачима, поставља захтјеве за помоћ таоцима, долази до размјене личних информација са преговарачем, почиње да заборавља ултиматуме или су исти истекли без инцидената[1]

6. ЗАКЉУЧАК

Проценат успешно решених талачких ситуација преговорима износи 78%. Ради се о слабијој успешности у односу на удовољавање (89%), али је уједно много боља у односу на примјену силе (45%). Када се има у виду да се преговорима постиже много мања цијена него удовољавањем, може се сматрати да је овај начин најпрепоручљивији.

Неуспјеси других начина ослобађања талаца, такође афирмишу преговоре. Политиком непреговарања, веома много се повећава ризик по таоце, о чему свједочи податак да током тих околности они страдају у 55% случајева. Када се преговара, 22% талаца страда,

[1] Жељко Мојсиловић, Преговори као фаза противтерористичке операције ослобађања талаца, часопис Безбедност, Београд, страна 990-1011

што је ипак много мање него приликом непреговарања. Као што Мр Субошић цитирајући Кирбус В. који томе додаје: "Основно опредељење већине полицијских органа у свијету јесте да се разрешење проблема тражи кроз преговоре са отмичарима. Узимајући напред наведено у обзир а у свјетлу данашњих догађања као и модернизацији и савременим тенденцијама за употребом и коришћењем рјешења прихваћених на глобалном плану у супростављању тероризму и организованом криминалитету намеће се као оправдан закључак да Република Српска и Министарство унутрашњих послова као њен државни орган употребом полицијског преговарања као једног од алата у борби против наведених забрањених кривично правних категорија, сврстава се међу земље које за наведене активности примјењује савремене методе које су се показале у знатној мјери као ефикасне.

Надаље, настојећи да примијени најсавременија правна стручно-теоријска и практична рјешења заснована на поштовању основних људских права и слобода и користећи искуствене методе и рјешења развијених западних земаља и земаља у окружењу, Република Српска и њени државни органи су прије свега правним уоквирењем отворили простор за развој савремених метода супростављању савременим облицима криминалитета.

Такође, може се закључити да је полицијско преговарање тенденција савремених полицијских органа да се свака кризна ситуација било она повезана са тероризмом или организованим криминалитетом па до оних у којима одређени извршиоци кривичних дјела угрожавају свој или животе других лица, настоји да исту ријеши мирним путем тј. употребом преговора не прибјегавајући у први мах употреби силе. Последње и јесте прокламовани циљ на глобалном плану којим се тежи одржати мир и достојанство сваког човјека.

ЛИТЕРАТУРА

[1.] Универзална декларација о заштити основних људских права и грађанских слобода Генералне скупштине Уједињених нација 217 (III) од 10. децембра 1948. Године,

[2.] Симеуновић, Д. (2005). Проблеми дефинисања савременог тероризма, СПМ број 3-4, год. XII, свеска 15. стр. 8–9.

[3.] Бошковић М. (1995), Криминалистичка методика, Виша школа унутрашњих послова, Београд..стр. 352.

[4.] Савић А.(1998),Основи државне безбедности, ВШУП, Београд, стр. 85.

[5.] Кривични закон Босне и Херцеговине, „Службени гласник БиХ,“ број: 03/03, исправке закона 32/03, измене и допуне: 37/03, 54/04, 61/04, 30/05, 53/06, 55/06 и 32/07.

[6.] Европска конвенција о сузбијању тероризма, ''Службеном гласнику БиХ'', Међународни уговори број 12/2003.

[7.] Ауторски тим, (2005), Коментари закона о кривичном поступку у Босни и Херцеговини, Вијеће Европе/Европска комисија, Сарајево.

[8.] Ауторски тим,(1982), Коментар кривичног закона СФРЈ, Савремена администрација, Београд.

[9.] Жељко Мојсиловић, Преговори као фаза противтерористичке операције ослобађања талаца, часопис Безбедност, Београд, страна 990-1011

[10.] Закон о полицијским службеницима Републике Српске, Службени гласник Републике Српске 43/10,

[11.] Дане Субошић, Преговарачки начин ослобађања талаца, Часопис Безбедност 2/2003, Београд.

[12.] Закон о унутрашњим пословима Републике Српске, Службени гласник Републике Српске“, број 4/12.